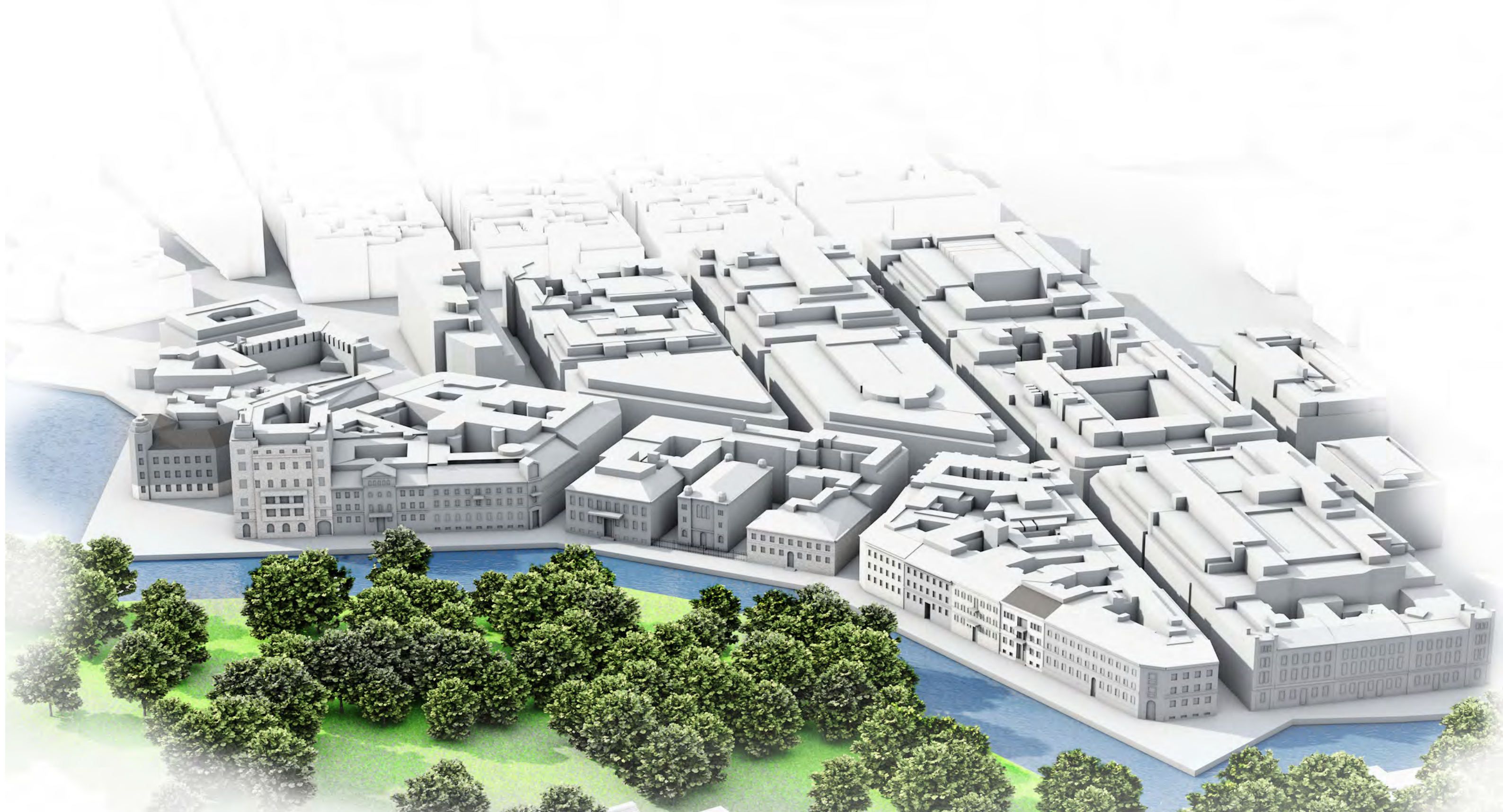

KULTURVÄRDEN SOM RESURS I STADSUTVECKLING

ANTIQUARISKT UNDERLAG FÖR PROGRAMARBETE
SYDÖSTRA CITY, INOM VALLGRAVEN, GÖTEBORG

Diarienummer: 0722/14
2015-06-16

Göteborgs Stad
Stadsbyggnadskontoret

 TYRÉNS
Nyréns Arkitektkontor

INLEDNING

UPPDRAG

Med syfte att studera utvecklingsmöjligheter genomför Stadsbyggnadskontoret ett programarbete för den sydöstra delen av stadskärnan. Programmet syftar till att utveckla allt ifrån stråk och platser till ökade byggnadsvolymer och ändrad användning av befintlig bebyggelse. Man ska även studera möjligheter till ny bostadsetablering inom området.

Sydöstra city utgör en betydande del av Göteborgs historiska stadskärna och uppbär så höga kulturhistoriska värden att det är av riksintresse för kulturmiljövården. Kulturhistoriska aspekter behöver alltså särskilt utredas inom planarbetet. På uppdrag av Stadsbyggnadskontoret har Tyréns tillsammans med Nyréns anlitats för att upprätta föreliggande antikvariska planeringsunderlag. Uppdraget handlar om att identifiera det berörda områdets kulturhistoriska värden, tydliggöra hur de tar sig uttryck i stadsbilden och formulera hur de bör hanteras i utvecklingen av området.

MEDVERKANDE

Arbetet har genomförts av bebyggelseantikvarierna Anna Reuter Metelius och Kristofer Sjöö, Tyréns, samt bebyggelseantikvarie Urban Nilsson och landskapsarkitekt Nico van Gelderen, Nyréns. Därutöver har planarkitekt Pernilla Olofsson och bebyggelseantikvarie Paul Hansson, Tyréns, samt planantikvarie Anna Krus och planeringsarkitekt Sofia Westerlund, Nyréns, medverkat som rådgivande specialister. Anna Reuter Metelius har varit uppdragsansvarig för arbetet. Beställare har varit Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad genom plan- och byggantikvarie Sören Holmström. Från Stadsbyggnadskontoret har även planantikvarie Madelene Seberbrink samt planarkitekterna Jan Aleby,

Lena Hasselgren och Anna-Karin Jeppsson medverkat som referensgrupp.

METOD OCH UPPLÄGG

Arbetsmetoden utgår ifrån teoribildningar inom kulturvård samt stadsbilda- och landskapsanalys. Utifrån vart och ett av stadsbyggandets grundläggande fysiska element; byggnader, mellanrum och gator, beskrivs områdets egenskaper och särdrag av betydelse för historisk, estetiskt och socialt engagerande kvaliteter - med andra ord; kulturhistoriska värden.

Rapporten inleds med våra slutsatser - en sammanfattning och konkretisering av sydöstra citys kulturhistoriska värden, rekommendationer kring principer för utvecklingen av området samt en idé gällande kulturmiljövårdande stadsutveckling. I det andra kapitlet beskrivs områdets egenskaper och särdrag i en identifiering av kulturhistoriska värdemotiv. Beskrivningen görs utifrån tre delområden och med målsättning att förtydliga Länsstyrelsens riksintressebeskrivning. Detta görs genom miljöbeskrivningar, modellerade och skissade visualiseringar samt aktuella och historiska fotografier och kartor. I det tredje kapitlet breddas och fördjupas kontexten genom en beskrivning av stadskärnans morfologi och historia.

GEOGRAFISK AVGRÄNSNING

Undersökningsområdet omfattar den sydöstra delen av stadskärnan, avgränsad av vallgraven, Östra Hamngatan och Hamnkanalen/Södra Hamngatan. Hela stadskärnan utgör referensområde för bedömningarna.

DEN HISTORISKA STADEN SOM RESURS I STADSUTVECKLING

En hållbar utveckling handlar om att förvalta befintliga resurser på bästa sätt. De kulturhistoriska värdena är en viktig del av en stads resurser - de spelar en avgörande roll för stadsens eller platsens karaktär, egenart och attraktivitet liksom för människors identitet och hemkänsla. Förutom de stora ekonomiska, materiella och kulturella investeringar de representerar skapar de välbefinnande och livskvalitet. I den fysiska miljön hör de kulturhistoriska värdena till en icke förnyelsebar resurs som kräver särskild aktsamhet.

Det kulturhistoriska värdet ger oss möjlighet att uppfatta och förstå den fysiska miljön och dess utvecklingsskeden. Den äldre bebyggelsen tydliggör tidigare stadsbyggnadsideal, hur stadens bebyggelse har nyttjats för olika funktioner och verksamheter. Bebyggelsen kan berätta om tidigare levnadsförhållanden, ekonomiska resurser och vilka regelverk som varit rådande. Det kulturhistoriska värdet inbegriper även estetiskt upplevelsemässiga aspekter som arkitektonisk kvalitet och tidsdjup. Att utveckla staden med hänsyn till det kulturhistoriska värdet handlar om att bygga vidare på de särdrag och egenskaper som redan finns. Det handlar om att använda den befintliga bebyggelsen som en inspirationskälla på ett sätt som gör det fortsatt möjligt att "läsa" staden och se sammanhangen - att utforma nytillskott så att de inte bryter upp de befintliga strukturerna. Det handlar om att fortsätta bygga staden Göteborg utifrån dess särdrag och identitet.

I översiktsplanen för Göteborg är kulturmiljön en av de strategiska frågorna och befintliga kulturmiljöers attraktionskraft framhålls vara av påtagligt värde för stadsutvecklingen. "Natur- och kulturvården ska lyftas fram och bidra till ett attraktivt och hållbart Göteborg

genom att särskilt värdefulla och oersättliga natur-, kultur-, och landskapsbildsvärden bevaras, levandegörs och får bättre tillgänglighet".

Stadsmiljön och dess arkitektur har avgörande betydelse för en stads rekreationsvärde samt dess profil, också i ett internationellt eller globalt perspektiv. Det ligger i tiden att försöka hävda sig i konkurrensen med andra regioner och städer genom prestigeprojekt som arenor och höga byggnader. Konkurrenskraft kan också handla om ett tillvaratagande av kulturmiljön. Det enda som Göteborg har och som andra regioner saknar är Göteborgska historiska miljöer och karaktärsdrag. De Göteborgska karaktärsdragen bör därför bevaras, men kan också utvecklas.

Den historiska staden är en bra modell för hållbart stadsbyggande och platser som utgår från och bygger vidare på sin identitet har de bästa förutsättningarna att utvecklas. Kanske kan man i Göteborg låta sig inspireras av den gamla stadsplanen från 1860-talet med småskalig fastighetsindelning som gav upphov till en hög koncentration av utåtriktade verksamheter i bottenvåningarna? 1700- och 1800-talens låga byggnadshöjder gav stadskärnans smala gator fina proportioner, rymd och ljus. En viktig förutsättning för den så eftertraktade blandstaden är att bibehålla småskaligheten - det gynnar individualiteten och resulterar i levande stads- och gaturum med en större mångfald av olika uttryck. Om- och tillbyggnad behöver ske varsamt. Skydds- och varsamhetsbestämmelser kan öka medvetenheten och bidra till en hållbar förvaltning av den byggda miljön. Bevarande och omvandling behöver inte vara varandras motsatser. En stadsförnyelse som tar utgångspunkt i det befintliga kan också innebära en dynamisk utvecklingspotential.

INNEHÅLL

1. INFÖR FRAMTIDEN

Samlad värdebeskrivning. Rekommenderade principer. En stadsutvecklingsidé.....sid 4-8

2. SYDÖSTRA CITY

Egenskaper och särdrag - identifiering av kulturhistoriska värdemotiv.....sid 9-36

3. KONTEXT

Fysisk och historisk kontext; Stads kärnans morfologi. Historiska fördjupningar.....sid 37-56

INFÖR FRAMTIDEN

Samlad värdebeskrivning

KULTURHISTORISKT VÄRDE I SYDÖSTRA CITY

Stadens ursprungliga område
Sydöstra city utgör en betydande del av stadens tidigast utbyggda område med anor från tidigt 1600-tal. Även om stadskroppen genom seklerna har gått upp några våningar i höjd är den ursprungliga volymuppbyggnaden, typisk för historisk stadsbildning, bevarad med en samlad och relativt låg stadskropp med kyrktornen som uppstickande landmärken och historiska maktmarkörer. Stadens volymuppbyggnad och siluett är av ovärderlig betydelse för stadens karaktär, identitet och historiska avläsbarhet och har bedömts vara av särskilt högt kulturhistoriskt värde.

Fästningsstaden Göteborg
Fästningsstaden Göteborg är av riksintresse för kulturmiljövården och utmärker sig även i en internationell kontext som konsekvent genomförd renässansstad - den mest befästa staden i Norden. Mer än kanske någon annan europeisk stad av motsvarande storlek har Göteborg bevarat tydliga spår av fästningsstaden - topografin och en planstruktur av fästningsstad och holländsk vattenrenässansplan i västsvenskt älvdalslandskap är välbevarad i stadskärnan. Riktningar, gatu-, kanal- och kvartersmönster återfinns i stadens grundstruktur liksom, till viss del, försvarsmurens form. Vallgravslinjen är ett av de mest markanta inslagen i stadsplanen. Bastionernas fortifikatoriska former dominerar Sydöstra city och i kombination med en välbevarad gatustruktur är det här fästningsstaden kommer tydligast till uttryck. Oregelbundenheterna i dagens stadsplan visar på Göteborgs särarter som fästningsstad. Bevarade lämningar av fästningsstaden är av särskilt högt kulturhistoriskt värde.

1800-talets stadsbyggande: Det unika vallgravsstråket
Det tidiga 1800-talets stadsnydaning med stadsarkitekt Carl W Carlbergs nyklassicistiska stenstad innanför vallgraven och ny bebyggelse på det nedlagda befästningsområdet; kajgator, bostadskvarter och öppna platser, nämns särskilt i riksintressebeskrivningen. Den samlade 1850- till 70-talsbebyggelsen

längs vallgravsstråket utgör tillsammans med Trädgårdsföreningen en sällsynt och ovanligt välbevarad historisk miljö som berättar om den stadsplanering och utbyggnad på genomfördes 1800-1870 i det tidigare befästningsområdet. Stora Nygatans husrad har i stort samma karaktär som när köpmannafamiljerna flyttade in på 1850-talet och kvarterens gårdar, trapphus och lägenheter vittnar ännu om deras bostadsmiljö. Sällsynthet / unicitet fungerar som ytterligare förstärkande motiv till värderingen tillsammans med en hög grad av ursprunglighet vilket gör att vallgravsstråket är av särskilt högt kulturhistoriskt värde.

1900-talets stadsbyggande
Området uppbär tydliga spår av genomgripande stadsbyggnadsprojekt genomförda under 1900-talet. Dels att Östra Hamngatan omvandlades till paradgata med Kungsportsplatsen som monumentalplats och entré till Kungsportsavenyn. Dels handelns kraftiga expansion under 1960- och 70-talen och nyetablering genom saneringar och storskaliga nybyggnationer i stadskärnan. Tydligt avläsbara spår av 1900-talets stadsbyggnadsprojekt vittnar om olika epokers stadsexpansion, dess ideal, genomförande och konsekvenser.

1700-, 1800-, och 1900-talens byggnadsskick
Sydöstra city innehåller en blandning av bebyggelse med hus från olika tider som var och ett berättar om sin tids byggnadsskick och arkitekturideal, spridningen av olika verksamheter och skilda sociala gruppers levnadsförhållanden. En stor andel av bebyggelsen från 1700- och 1800-talens utbyggnader har rivits vilket vilket ger ett särskilt högt kulturhistoriskt värde till de exempel som finns kvar i egenskap av sällsynta dokument över en i stora delar utplånad stadsbyggnadshistoria. Bebyggelsen längs Östra Hamngatan visar på ett pedagogiskt vis hur bebyggelse i alla tider har anpassats efter nyttjande och stilidealens svängningar. Ett särskilt högt värde har de byggnader som är sällsynta lämningar från sin tid, är välbevarade och/eller utgör betydande fronter och fonder i stadsbilden.

Upplevelsen av en historisk stadskärna
Den gamla staden var fast förankrad i landskapet och

anpassad till naturförutsättningarna och klimatet på platsen. Den hade en tydlig form och en sammanhållen bebyggelsestruktur. Den äldsta delen av Göteborgs stadskärna är genom sin samlade och lägre volym på flackmark tydligt urskiljbar och avläsbar gentemot omgivande senare bebyggelse som klättrar upp på bergen och går upp i höjd vid älven i väster. Sadeltaken med skorstenar och hörntorn ger en karaktäristisk siluett, arketypisk för en historisk stadskärna. Den äldre arkitekturen bidrar starkt till en harmonisk miljöupplevelse med sina välavvägda klassicerande proportioner, en mänsklig skala, gedigna material samt spår av hantverksskunnande och hantverk. Färgpaletten är harmonisk i dämpade jordtoner. Att den historiska miljöns mått och proportioner har uppskattats och eftersträfvats även i senare tillägg kan avläsas genom olika grader av arkitektonisk anpassning i senare epokers arkitektur.

Vyer som ger överblick och orienterbarhet
Planmönstret med gator, platser och tomtindelning är grunden för stadens fysiska gestalt och dess mest långlivade beståndsdel. Sydöstra city är tätt bebyggt med smala gator mellan stora kvarter. Gatunätet binder samman och skapar närhet och ett lättillgängligt och överskådligt gemensamt rum. Helheten har utvecklats successivt över tid. Platserna, parkerna och vidare gaturummen gör att arkitekturen kan betraktas lite från håll, vilket ger en välbehövlig överblick. Förhållandet mellan bebyggelse, gator, vattenrum, platser och omgivande öppna områden är avgörande för upplevelsen av staden.

Platsbildningar och gaturum
Sydöstra city har rikligt med platsbildningar; både monumentala och småskaliga, som vittnar om områdets historiska utveckling och uppbär arkitektoniska värden. De har väl avvägda proportioner och en varierad arkitektur i samverkan. Äldre byggnader har genom tiderna varit vägledande för höjdskalan.

Möte mellan rutnätsformad och radiell planstruktur ger en dynamik i gatunätet. Omsorgsfull arkitektur från olika epoker ger varierade och attraktiva gaturum. Aktiva bottenvåningar tillför liv och stadsmässighet. Trädader och solitärträd tillför grönska och miljöskapande värden. Vallgraven är en betydande

rumslighet med vattnet som ett levande/rörligt element i stadsbilden. Trädgårdsföreningens park tillför en massiv och till stadsbebyggelsen kontrasterande grönska som även har en funktion av skyddande bälte/ respektavstånd kring den historiska stadskärnan i söder.

DET KULTURHISTORISKA VÄRDETS FYSISKA UTTRYCK

Historia
Stadens ursprungliga område
Sydöstra city utgör en starkt bidragande del i stadskärnans volymuppbyggnad genom sin samlade höjd med en överhängande andel bebyggelse i tre till fyra våningar.

Fästningsstaden Göteborg
Tydliga lämningar av det befästa Göteborg inom utredningsområdet är gatu- och kvartersstruktur i rutnätsform med avgränsning i söder och öster av Östra Larmgatan. Vallgraven med sin fortifikatoriska form. Trädgårdsföreningens och Kungsparkens öppna ytor minner om de yttre befästningarna med raveliner och fältvallar. Brunnsparken med utblickar mot Stora Hamnkanalen, den tidigare inre hamnen. Kungsportsplatsen som idag visar läget för Kungsporten. Östra Hamngatan, vars breda gaturum och låga hus vittnar om avsaknaden av en tidigare kanal. Södra Hamngatan med Palacehusets och Göta källares förskjutna placeringar i förhållande till övrig bebyggelse, som även de vittnar om avsaknaden av tidigare kanaler. Det samma gäller Lilla Nygatan med bredare bredd och trädrad - även det en tidigare kanal. Under mark finns lämningar efter de omfattande försvarsverken bevarade. Intakta försvarsverk under hus och hårdgjorda ytor. Östra Larmgatan, som ursprungligen löpte innanför befästningsvallarna, utgör idag en tydlig gräns mellan den gamla staden och de senare stadsutvidgningarna.

1800-talets stadsbyggande: Det unika Vallgravsstråket
Gatustruktur i radialform, platsbildningar, byggnader och gårdsrum i kvarteren mellan Stora Nygatan och Östra Larmgatan. Vallgraven och Trädgårdsföreningen.

INFÖR FRAMTIDEN

Samlad värdebeskrivning

Gångna seklers arkitektur- och stadsbyggnadsideal
Arkitektur från olika epoker i hela området; samtliga byggnader från innan 1960-talet samt de särskilt omsorgsfullt utformade NK-huset och kvarteret Härbärget.

Samlad stadsbild

Historisk stadskärna

Ett samlat exempel på områdets äldre volymuppbyggnad och skala finns i Vallgravsstråket. Mot Östra och Södra Hamngatorna går bebyggelsen upp i höjd. Den samlade stadskroppen uppfattas tydligast i vyer från Kungsportsavenyn och Trädgårdsföreningen men även ifrån Brunnsparken och Drottningtorget. Det ålderdomliga och traditionella sadeltaklandskapet i Vallgravsstråket bildar en karaktäristisk siluett åt söder.

Siktlinjer och vyer, orienterbarhet

Betydande siktlinjer förekommer längs samtliga gator förutom i Fredsgatan mot Norr sam Drottninggatan mot Väster där överbyggnader blockerar vyn. Särskilt betydande vyer finns längs Östra Hamngatan, Södra Hamngatan och Vallgraven samt Kungsportsplatsen. I Östra Hamngatan syns Vasastaden med Vasakyrkans torn samt älven vid Lilla Bommen. Södra Hamngatan erbjuder vyer mot Stora Hamnkanalen. Kungsportsplatsen tar in den omgivande staden; Vasastaden/Linnéstaden samt Sydvästra city. De smalare inre långa raka rutnätsgatorna ger inblickar in i omgivande områden. Detta är särskilt påtagligt i Drottninggatan med kvarteret Otterhällan i fonden i väster. Radialgatorna tar in vallgraven och grönskan från trädgårdsföreningen.

Fasaderna längs Stora Nygatan utgör stadskärnans kant i söder. Fasaderna längs östra Hamngatan utgör en varierad historisk kant av området åt väster medan kvarteret Härbärget är en omsorgsfullt utformad områdeskant åt norr. Palacehuset och Göta källare ligger som historiska pjäser i en öppnare stadsstruktur och utgör viktiga fondbyggnader åt öster och väster. Palacehusets västfasad är en viktig del i stadskärnans front mot Stora Hamnkanalen. Det funktionalistiska centrumhusets fasad mot söder utgör vägg och fond till Kungsportsplatsen i norr. Byggnader i kvarteren Gamle Port, Bastionen och Manegen utgör torgets vägg

i söder. Hotell Royal är en strategisk hörnbyggnad och viktig del i upplevelsen av Östra Larmgatan medan Abrahamssonska affärspalatset syns som fondbyggnad i Kungsgatan ända från Kungshöjd.

Arkitektur / miljö

Upplevelse av flera parallella tidsrum

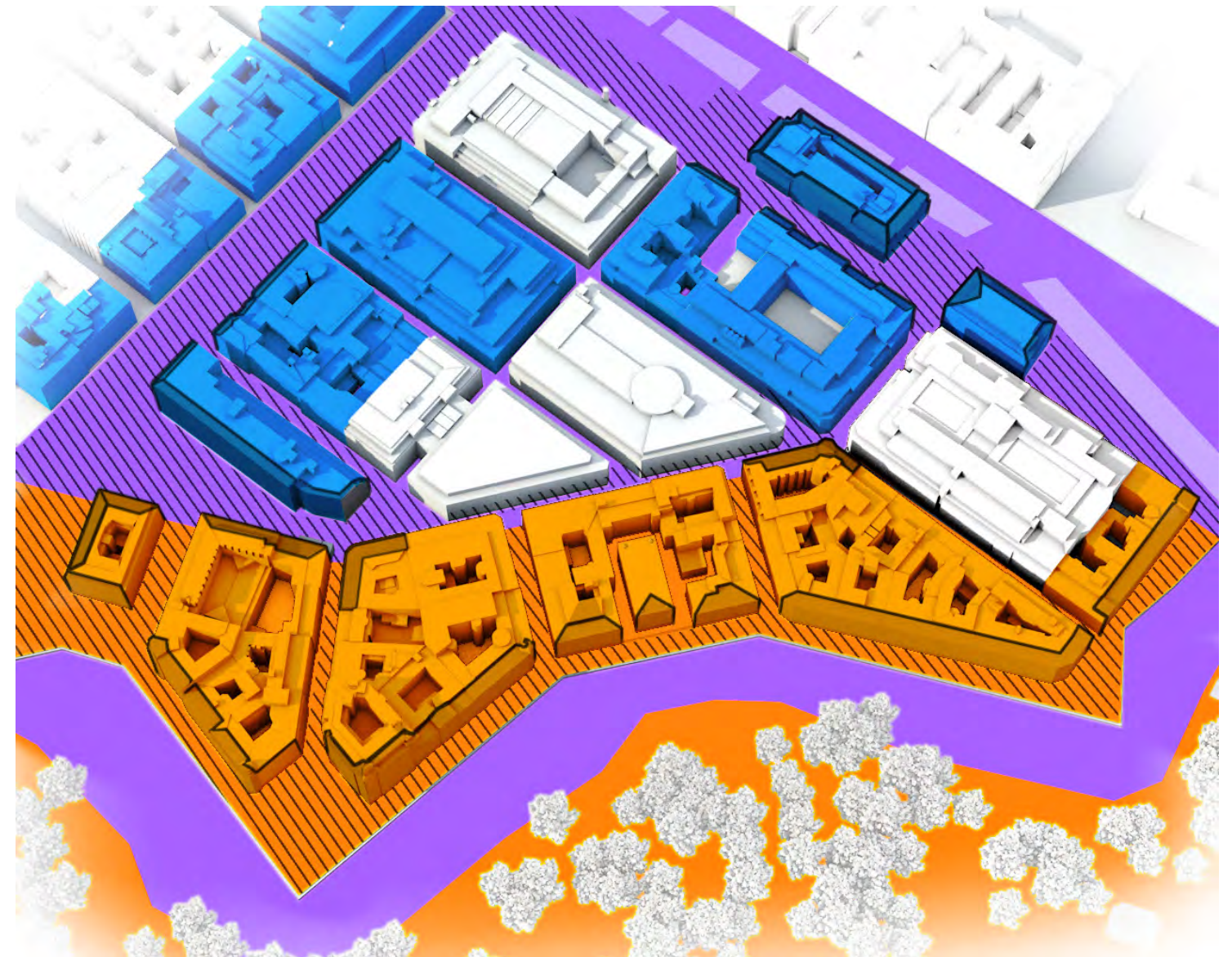
Vallgravsstråket och Kungsportsplatsen är utpräglat historiska miljöer medan delar av Drottninggatan och Kykogatan är helt igenom modernistiska. I vissa platser och gatusekvenser sker möten mellan olika epokers arkitektur och där den modernistiska arkitekturen har en påtagligt negativ inverkan på gaturummet.

Tilltalande stadsrum

Stadsrummen återfinns i gator, platser och längs vallgraven. Gator med fint avvägda rumsligheter är Östra Hamngatan, Kungsgatan, Stora Nygatan samt radialgatorna i Vallgravsstråket. I en sekvens av Södra Hamngatan uppstår ett välproportionerat gaturum med historiskt anslag mellan Palacehuset och kvarteret Härbärget. Välproportionerade platser; Kungsportsplatsen, Harry Hjärnes plats, Bastionsplatsen, Hotellplatsen Slussplatsen, Bastionsplatsen samt plats vid Drottninggatans östra ände. De upplevelsemässiga kvaliteterna sammanfaller med utbredningen av den äldre bebyggelsen. Centrumhuset och kvarteret Härbärget uppvisar en anpassning genom nedtrappning mot gaturummen. Trädrader Längs Östra Hamngatan och Lilla Nygatan samt solitärträd på Kungsportsplatsen och Bastionsplatsen uppbär miljöskapande värden.

Vattenkontakt

I Sydöstra city återfinns vattnet i Stora Hamnkanalen, Fattighusån och Vallgraven och innebär en upplevelsemässig kvalitet i angränsande stadsrum; Brunnsparken, Hotellplatsen, Slussplatsen, Kungsportsplatsen och Stora Nygatan samt i vyer längs de utstrående tvärgatorna från Östra Larmgatan. Från Östra Hamngatan kan älven upplevas i en vy åt norr och Lilla Bommen.

1

INFÖR FRAMTIDEN

Rekommenderade principer

REKOMMENDERADE PLANERINGSPRINCIPER

De genomförda kulturmiljöanalyserna har resulterat i att ett antal övergripande planeringsprinciper har kunnat formuleras. Följande rekommenderas för utvecklingen av området:

- **Ny- och ombyggnation bör underordnas stadskärnans historiska volymuppbyggnad och stadssiluetten.** Nybyggnation bör underordnas med hänsyn till befintligt övergripande bebyggelsemönster. Nya volymer bör inte ges en höjd över de nuvarande dominerande tre till fyra våningshöjderna. Nybebyggelse i angränsande områden bör inte ges en volym som konkurrerar med kyrktornen som landmärken i den historiska stadskärnan eller med siluettlinjer längs Vallgravsstråket, Södra och Östra Hamngatorna.
- **Ny- och ombyggnation bör underordnas uttrycken av fästningsstaden och den holländska kanalstadsplanen.** I en utveckling av området bör ingrepp i rester av den befästa staden hållas till ett minimum och den holländska kanalstadsplanen vara vägledande vid nybyggnation. Fästningsstadens läsbarhet bör stärkas och integreras i den framtida staden.
- **Ny- och ombyggnation bör underordnas särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde.** I samband med tillägg och förändringar bör en särskilt hög känslighet råda samt underordning av tillägg för att befintlig situation ska få fortleva. Ändringar som innebär att kvaliteter återskapas, eller andra åtgärder som ökar det kulturhistoriska värdet, är möjliga att genomföra.
- **Ny- och ombyggnation bör underordnas värdefulla siktlinjer och vyer.** Inom området finns siktlinjer och vyer som är grundläggande för upplevelse, orienterbarhet samt avläsbarheten av de historiska sammanhangen. Utblickar mot den omgivande staden “fångar in” bebyggelse och grönska. Nybyggnation bör inordnas gaturum och platser med hänsyn till viktiga siktlinjer och vyer. Befintliga gator bör frigöras från överbyggnader och gångtunnlar.
- **Ny- och ombyggnation bör anpassas till särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader.** I samband med tillägg och förändringar bör tillägg anpassas för att befintlig situation ska få fortleva. Ändringar är möjliga med befintliga kulturhistoriska kvaliteter som utgångspunkt för platsens eller byggnadens utveckling. Graden av anpassning bör bedömas utifrån varje enskilt fall.
- **Vid ny- och ombyggnation bör de smala gaturummens äldre proportioner eftersträvas.** Inspiration för volymuppbyggnaden bör hämtas från äldre bebyggelse från fram till 1880-tal med en- till trevåningshöjder samt småskalig fasadindelning. Kvarteren är uppdelade i ett flertal huskroppar med entréer mot gatan.
- **Verka för att återskapa den levande blandstaden!** Få till ett blandat nyttjande genom att tillskapa mer boendemiljöer i området. Återskapa en levande blandstad med inspiration från den historiska stadskärnans mångfald byggnader och verksamheter.

FÖRVANSKNINGSFÖRBUD ENLIGT PBL

Särskild värdefulla enskilda byggnader samt bebyggelseområdet Vallgravsstråket omfattas av PBL 8 kap. 13 §: “En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Första stycket ska tillämpas också på (...) allmänna platser, och bebyggelseområden”.

Rekommenderade planeringsprinciper:

Princip 1: Respektera den historiska stadskärnans volymuppbyggnad. Underordna nya tillägg till byggnadshöjder hos 1700- och 1800-talsbebyggelsen.

Princip 2: Bevara och förstärk fästningsstaden och den holländska kanalstadsplanen. Underordna nya tillägg till bevarade lämningar.

Princip 3: Bevara 1800-talsmiljön i vallgravsstråket. Underordna nya tillägg till helhetsmiljön. Eftersträva åtgärder som återskapar förlorade kvaliteter.

Princip 4: Bevara och återskapa värdefulla siktlinjer och vyer. Underordna nya tillägg.

Princip 5: Bevara särskilt värdefulla byggnader. Anpassa nya tillägg till de enskilda byggnaderna. Eftersträva åtgärder som återskapar förlorade kvaliteter.

Princip 6: Eftersträva gatornas äldre proportioner med en- till trevåningshöjder och korta fasadlängder. Värna det småskaliga i byggnadshöjd och fastighetsindelning

Princip 7: Se kulturmiljön som en resurs för hållbar stadsutveckling!

INFÖR FRAMTIDEN

Rekommenderade principer

ARKITEKTONISK ANPASSNING

Att omvandla befintlig stadsmiljö är en svår utmaning där det gäller att lyckas förena respekten för historiska strukturer med att tillföra något nytt av hög arkitektonisk kvalitet. Balansgången är svår mellan anpassning och förvanskning och det ligger en stor del subjektivitet i bedömningen av arkitektonisk kvalitet. Ett antal gestaltningsmässiga kriterier kan emellertid ses som grundläggande för att tillskapa lyckade tillägg i befintlig kontext. Grundläggande är att visa hänsyn till det befintliga samt att en hög ambitionsnivå i den arkitektoniska gestaltningen. Följande rekommenderas avseende anpassningen till den befintliga kontexten:

- **Anpassning genom underordning i särskilt kulturhistoriskt värdefull miljö.** Det handlar om att integrera nya volymer i kvartersstrukturen, anpassa byggnadshöjd och placering samt att eftersträva en enkel och återhållsam takform som inte konkurrerar med intilliggande sadeltak. Allt för utskjutande fasaddetaljer bör undvikas. Fasader bör hållas så rena och släta som möjligt. Tillägg bör fånga upp områdets färg och materialpalett i tegel och puts i dämpade jordtoner samt vitt. Allt för mörka eller kraftiga kulörer och reflekterande material bör alltså i möjligaste mån undvikas.
- **Anpassning genom inordning i förhållande till kulturhistoriskt värdefulla byggnader.** Värna det småskaliga i byggnadshöjd och fasadindelning. Konkret innebär det max omkring tio fönsteraxlar och en höjdskala mot smal gata à max tre våningar. Stiluttrycket kan antingen vara nutida/modernt eller en renodlad anpassning med klassicerande formrefenser men bör inte förta upplevelsen av intilliggande äldre bebyggelse. Materialkvalitet och byggnadstekniker bör ha minst lika hög kvalitet.

Asplunds rådhusutbyggnad. Underordnat tillägg. Ett föredömligt exempel på tillägg som avspeglar sin tid samtidigt som det är en anpassning till det gamla rådhuset.

Stadshus i Landskrona av arkitektkontoret Elding Oscarson. Ett formmässigt kontrasterande och överordnat tillägg...

Den av Kim Utzon gestaltade World Maritime University är gestaltningsmässigt sett överordnat sitt kulturhistoriskt värdefulla sammanhang, men anpassat i takform och färgsättning.

...som enbart avseende höjd och fasadliv är inordnad i befintlig kontext. Foton: Åke E:son Lindman

Principer gällande arkitektonisk anpassning:

- Anpassning genom underordning i särskilt värdefull miljö. Småskalighet. Sadeltakform. Ren och slät fasad. Anpassad färg- och materialpalett
- Anpassning genom inordning i förhållande till kulturhistoriskt värdefulla byggnader

Tillbyggnaden till Göteborgs konserthus av White. Ett anpassat tillägg med ett tydligt eget uttryck men som anpassar sig i formspråk, volym och genom ett respektavstånd till den ursprungliga byggnadskroppen.

1

INFÖR FRAMTIDEN

En stadsutvecklingsidé

STADSUTVECKLING GENOM STADSBILDSRESTAURERING

Sydöstra city är en del av stadskärnan där särskilt höga kulturhistoriska värden förenas med stadsmiljömässiga utmaningar. Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ger attraktiva miljöer i delar av området. I andra delar dominerar cityförnyelsen från 1960- och 70-talen med kvartersstora volymer och ett tydligt brott mot den historiska kvartersstadens skala. 1600-talets smala gatubredd, ursprungligen proportionerad för en miljö med en- till tvåvåningshus, flankeras idag av tre till femvåningshus vilket hindrar dagsljuset från att komma ner till gatan. Enskilda byggnadskomplex från 1960- och 70-talen, som dominerar delar av eller hela kvarter inom området, skapar en monoton miljö i kontrast till den äldre bebyggelsens variationsrikedom. Fotgängare är undanträngda och hänvisade till mörka arkadgångar. Långa, raka gatulängder i östvästlig riktning med höga väggar och få öppningar i tvärled förvandlas till vindtunnlar i den göteborgska väderleken. Epokens omvandling har med andra ord burit med sig negativa konsekvenser för hur stadsrummet upplevs och används och har försämrat förutsättningarna för ett rikt stadsliv i området. Med utgångspunkt i kulturmiljön kan Sydöstra city utvecklas till en kvalitativ och intressant livsmiljö och besöksdestination.

Gör Östra Larmgatan till ett gångstråk

Trots den äldre bebyggelsen längs södra sidan samt utblickar mot vallgraven och Trädgårdsföreningen upplevs Östra Larmgatan idag som en baksidemiljö. Bidragande till detta är stora modernistiska volymer med långa fasader, arkadgångar och oaktiverade bottenvåningar. Gatan har en stor potential i sitt läge mellan Drottningtorget / Hotellplatsen och Kungsportsplatsen / Östra Hamngatan. Genom att förstärka gatans platser och att göra om den till gårdsgata skulle man kunna få ett attraktivt stråk bortom den mest intensiva kommersen.

Tillför en plats i områdets mitt

Området är till fullo utbyggt med tät kvartersbebyggelse så när som på platsbildningarna Kungsportsplatsen och Harry Hjörnes plats. Ett problem i dagens situation är gaturummens proportioner. Hushöjderna är i

många fall för höga i förhållande till gatubredden och fasaderna för långa och repetitiva i förhållande till kvarterslängderna (bristen på utblickar). Överbyggnader över Drottninggatan och Fredsgatan tar upp rymd och blockerar siktlinjer. Gångstråk genom arkader ger i kombination med snäva gatubredder en innesluten upplevelse när man rör sig genom miljön. Tillskapandet av en plats i områdets inre del skulle tillföra dagsljus, luft och rymd till gaturummen och de omgivande byggnaderna. Platsen skulle kunna förläggas till den östra delen av kvarteret Perukmakaren och utformas med skalan, den fint avvägda rumsligheten, småskaligheten och den historiska atmosfären i Gråbrödretorv i Köpenhamn som förebild. Platsbildningen skulle bli en del i pärlbandet av platser längs Östra Larmgatan och den öppna ytan skulle göra så att omgivande historiska byggnader kom till sin rätt. Befintliga kvaliteter i omgivande bebyggelse som historiska byggnader, småskalighet, utåtriktade bottenvåningar och utblickar mot vallgraven och Trädgårdsföreningen skulle tillsammans med en omsorgsfull platsgestaltning ge en oavnligen attraktiv miljö.

Tillskapa en boendemiljö i områdets mitt

Platsen möjliggör en utveckling av bostäder i kärnan av sydöstra city. som i sin tur kan "smitta av sig" på omgivande kvarter. Den resterande, västra delen av byggnaden i kvarteret Perukmakaren skulle kunna omvandlas till ett bostadshus som trappar ner mot torget i öster.

Återge staden sitt vatten

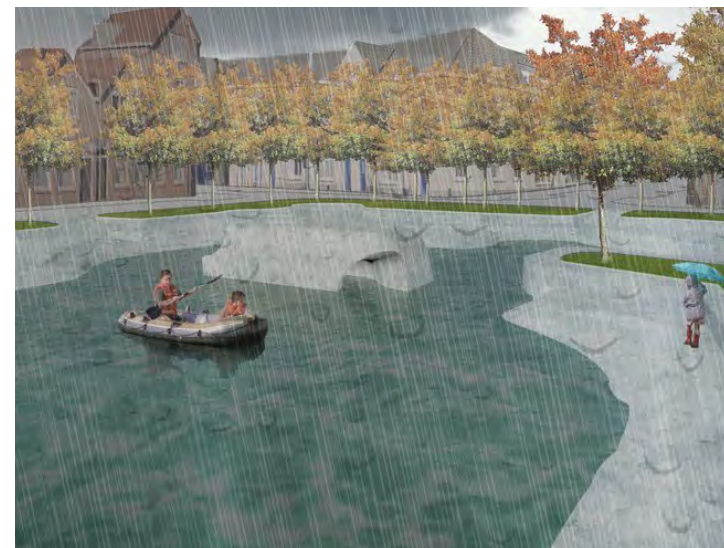
Vattnet har haft en central roll i Göteborg sedan grundandet och under mer än två sekel genomkorsades stadskärnan av kanaler. Att till fullo återskapa de igenlagda kanalerna är kanske inte realistiskt med tanke på trafiken, men delar av det. Till exempel skulle Lilla Nygatan kunna återfå sitt vatten och med koppling till en vattenspegel på Kungsportsplatsen. Anläggningen skulle kunna vara en buffertzon för översvämningar och extrema dagvatten. För sådana lösningar kan man hämta inspiration i Holland som även idag är världsledande inom innovativa lösningar för vattenstäder.

Trafik på de gåendes villkor, ett välproportionerat gaturum med omsorgsfullt gestaltad och varierad arkitektur ger ett attraktivt gångstråk. Exempel: Kyrkogatan i Göteborg

En öppen plats tillför välbehövligt ljus och rymd till tätbebyggda stadsmiljöer. Byggnader och rumsligheter bör anpassas till den mänskliga skalan. Aktiverade bottenvåningar gynnar stadslivet. Exempel: Gråbrödretorv i Köpenhamn.

Vattnet har haft en central roll i staden sedan grundandet och är något som kan återinföras i Sydöstra city. Holländarna är fortfarande världsledande i innovativa lösningar för vattenstäder. I Rotterdam tittar man på periodvis vattenfyllda torg som ett sätt att hantera översvämningar. Foto: www.news.bbc.co.uk

Den befästa staden kan uppmärksammas i dagens stadsbild. Exempel: Informationsskylt om de historiska lämningarna vid Forum Romanum i Rom

INNEHÅLL

OMRÅDE

Avgränsning, Karta, Övergripande struktur, Kulturvärden, Morfologi, Historik.....sid 10

VALLGRAVSSTRÅKET

Område, Historisk tillbakablick, Stora Nygatan och Östra Larmgatan, Promenad längs Stora Nygatan, Promenad längs Östra Larmgatan, Harry Hjärnes platssid 18

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Område, Historisk tillbakablick, Östra Hamngatan, Drottninggatan, Kyrkogatan, Kungsgatan, Promenad längs Östra Hamngatan, Promenad längs Drottninggatan, Kungssportsplatsen.....sid 24

SÖDRA HAMNGATAN OCH FREDSGATAN

Område, Historisk tillbakablick, Södra Hamngatan och Fredsgatan, Promenad längs Södra Hamngatan, Hotellplatsen, Slussplatsen.....sid 32

OMRÅDE

Avgränsning, karta, utpekade kulturvärden

SYDÖSTRA CITY

Området utgörs av fjorton kvarter i den sydöstra delen av stadskärnan. Östra och Västra Hamngatan samt Vallgraven utgör tydliga gränser mot omgivningen. Sydöstra city involverar Brunnsparken i norr och angränsar till Trädgårdsföreningen i söder. Stora Hamnkanalen följer områdesgränsen i norr.

Topografin är flack och planstrukturen en förening av rutnätsplan och radialplan. Långsmala kvarter, regelbundet planerade i östvästlig riktning, omges av ett område med femsidiga kvarter, anpassade efter vallgravens fortifikatoriska form, i söder och öster. Vallgravens zick-zackform i sydöstra city är planmässigt sett starkt karaktärsgivande för området och även för hela stadskärnan.

Gatunätet är rutnätsindelad i kombination med radialgator som strålar ut mot vallgraven. Gatorna har olika bredd från tvärgatornas 7 meter till kanalgatornas 32 m. Stora byggnadsvolymer i upp till 6 våningar samt arkadgångar ger på sina ställen ljusfattiga gaturum.

Grönska förekommer i angränsande parker, samt i form av trädader längs gator och torg och solitärträd på torgen. Brunnsparken har karaktären av ett trädplanterat torg medan Trädgårdsföreningen är en renodlad parkmiljö. Kvarteren längs vallgraven utgör ett område i området med samlad äldre bebyggelse och kvarteret Synagogan som centralmotiv.

UTPEKADE KULTURVÄRDEN

Sydöstra city i riksintresset Göteborgs Innerstad O 2:1-5

Sydöstra City ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården; Göteborgs Innerstad med motiveringen: *"Storstadsmiljö, formad av funktionen som "Sveriges port mot väster" och det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem. Rikets främsta sjöfartsstad samt residensstad, domkyrko- och universitetsstad, präglad av tre seklers handelsaristokrati. Ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst, och på stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen. Den göteborgska byggnadstraditionen med dess olika stadsdelskaraktärer. (Skolstad, Universitetsmiljö, Stiftsstad)". (RAÄ)*

Uttryck för riksintresset inom Sydöstra city "1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna (...). 1600-talets stadsbyggande, med landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan, med omgivande befästningsgördel och vallgrav (...). Gatunät, tomtstruktur, bevarade och igenfyllda hamnkanaler. De solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt. Karaktären hos "Hamngatorna" och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen 2-3-våningshus. (...) Det tidiga 1800-talets stadsnydning med stadsarkitekt Carl W Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven och det bälte av ny bebyggelse och planteringar som uppstod på det nedlagda fästningsområdet enligt Carlbergs plan 1808. Längs vallgravens insida kajgator, öppna platser och salutorg samt byggnadskvarter för bostäder och offentliga byggnader. Längs utsidan parker och gränsboulevarden Nya Allén. Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar fr.o.m. 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn, och affärslivets utveckling från de gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar. (...) Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt. (...) Det sena 1800-talets storstadsomdaning och utbyggnad med anläggningar, områden och bebyggelse som visar på ny samfärds teknik,

Riksintresset

- Kanalstadsplanen från 1600- och 1700-tal med omgivande befästningsgördel och vallgrav
- Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven
- Solida köpmanshus i tegel tillkomna efter stadsbränderna
- Hamngatorna och de trånga bakgatorna med 2-3 våningshus
- Gamla handelshus kring stora Hamnkanalen
- Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt.
- Längs vallgravens insidor; kajgator och öppna platser samt byggnadskvarter för bostäder
- Längs vallgravens utsida; parker
- Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven
- Bältet av ny bebyggelse på det nedlagda befästningsområdet
- Göteborgska särdrag i stadsbilden
- Stadssiluetten från älven
- Byggnadstraditionen med en dominerande låg byggnadshöjd
- Cityomvandlingen med handelshus, om- och nybyggnader i storstadsmässig skala
- Spårvägarna
- De plana kanalbroarna av järn
- Gatukaraktären med gatsten och gånghållar
- Det gula "göteborgsteglet"

OMRÅDE

Utpekade kulturvärden

spredningen av olika verksamheter och skilda sociala grupper levnadsförhållanden. Cityomvandlingen med handelns om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn. Kommunaltekniska anläggningar som vattentorn och spårvägarna. (...) 1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden, med inledande decenniernas terränganpassade, oregelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätstaden. Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker, och anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv. (...) Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från älven (...). Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula "Göteborgsteglet" med den carlbergiska nyklassicismen följt av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och med stort inslag av polykromi, (...). Gatukaraktären med gatsten och gånghållar i bohusgranit samt de rikliga inslagen av grönska i stadsbilden".

Fornminne [Göteborg 216:1]

Fornlämningen Göteborgs innerstad omfattar större delen av Göteborgs stadskärna med omgivande grönstråk samt delar av Haga. Två särskilt viktiga delar av fornlämningen ligger inom/i anslutning till undersökningsområdet; Stora Hamnkanalen och vallgravsstråket.

Byggnadsminne

Göteborgs synagoga är sedan 1999 byggnadsminne enligt 3 kap. KML.

Sydöstra city i kulturmiljöprogrammet, Inom Vallgraven 1:A

Sydöstra city ingår i bevarandeområde Inom Vallgraven 1:A med motiveringen: "Cityområdet som helhet inklusive vallgraven har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Det speglar Göteborgs ursprungliga roll som "Sveriges port mot väster" och även stadens senare utveckling. Miljön innehåller också unika exempel på stadsplanering och arkitektur från olika epoker.

Bevarandeområdets karaktär beskrivs i delområden där Sydöstra city ingår i flera. I Stråket Södra Hamngatan - Lilla Torget omnämns Brunnsparken "med sina

träd och Palacehusets överdådigt utsmyckade fasader" som Stora Hamnkanalens avslutning mot öster. Undersökningsområdet omnämns särskilt i stycket om Vallgravsstråket; "Karaktäristiskt för detta område är att det ligger på den forna befästningsmarken och omfattar betydande rester efter försvarsanläggningarna. Från Slussbron fram till Vasabron är vallgravens sträckning välbevarad och har ursprungliga murar bla kring bastionshörnen. Bebyggelsen är i huvudsak från perioden 1850-80 och domineras av små hus med upp till 3 våningar. I nordost ligger de två oregelbundet formade platserna Drottningtorget och Slussplatsen på var sin sida om Stora Hamnkanalens förlängning. De har sedan länge varit centrum för olika former av kommunikation och omges av byggnader med rikt varierad arkitektur. Det är bl a Centralstationen byggd i medeltidsinspirerad stil, Centralposten i 1920-tals klassicism, Hotell Eggers som har en rikt utsmyckad putsfasad i nyrenässans och fd Hotell Göta Källare utformad i stram klassicism. Stråket mellan Slussplatsen och Kungsportsplatsen upptas av tätt bebyggda kvarter som domineras av fd bostadshus i 3 våningar. De flesta har fasader av gult tegel men det förekommer också putsfasader och kombinationer med puts och tegel. Mot Stora Nygatan är byggnaderna särskilt omsorgsfullt utformade och den centrala punkten i stråket är Synagogan med två anslutande fd bostadshus som ingick i en ursprunglig arkitektonisk komposition. Närmast Drottningtorget finns tre fd bostadshus med symmetrisk utformning.

I området mellan Stora Nygatan och Östra Larmgatan ligger också enstaka yngre hus med avvikande utseende t ex "Abrahamssonska affärspalatset" med putsad nyrenässansfasad och Kontoristföreningen som har en jugendfasad av gulbrunt tegel".

Skyddsbestämmelse i detaljplan

En byggnad inom området har skyddsbestämmelse i detaljplan; hörnbyggnaden i hörnet Fredsgatan / Södra Hamngatan i kvarteret Härbärgen.

Göteborgs synagoga är ett Byggnadsminne

Så även Kontorsitföreningens hus

Cityomvandlingen ingår i riksintresset

Tre bostadshus med symmetrisk utformning vid Stora Nygatan som särskilt nämns i kulturmiljöprogrammet

Lämningarna efter fästningsstaden ingår i riksintresset

Kulturmiljöprogrammet

- Det ursprungliga, holländskt påverkade stadsplanemönstret
- Rester av befästningsvallarna samt vallgraven
- Hus från tiden före sekelskiftet 1800
- Vallgravsstråket; torg, friliggande allmänna byggnader och byggnader i gult tegel
- Stenklädda kajer längs älven och Stora Hamnkanalen
- Enskilda, påkostade byggnader från tiden 1870-1950. Grupper med enklare bostadshus från sekelskiftet 1900

kvarteret Härbärgen, vid Fredsgatan/Brunnsparken. I Östra Larmgatan finns en tydlig gräns mellan de två tidstillhörigheterna. Utpräglat historiska miljöer förekommer förutom i Vallgravsstråket även i Kungsgatan samt i den norra delen av Östra Hamngatan / Kungssportsplatsen. Medan Vallgravsstråket är påtagligt ursprunglig uppvisar Östra Hamngatan/ Kungssportsplatsen bebyggelse som har genomgått en hel del förändringar under årens lopp, där fasaderna har ändrats i takt med nyttjandets och arkitekturidealens växlingar. Flera hus uppvisar flera stilar samtidigt som resultat av olika tiders omvandlingar.

1800-talsbebyggelsen har fasader i klassicerande stil med olika grad av enkelhet och utsvävning och med några exempel av utsvävande nyrenässans. Inom området förekommer även några få inslag av jugend, funktionalism och portmodernism. Jugendhuset är kontoristföreningens hus vid Bastionsplatsen, funktionalismen återfinns i Centrumhuset vid Kungssportsplatsen och postmodernism i kvarteret Härbärgen vid Brunnsparken samt i Hotel SAS Radisson vid Slussplatsen.

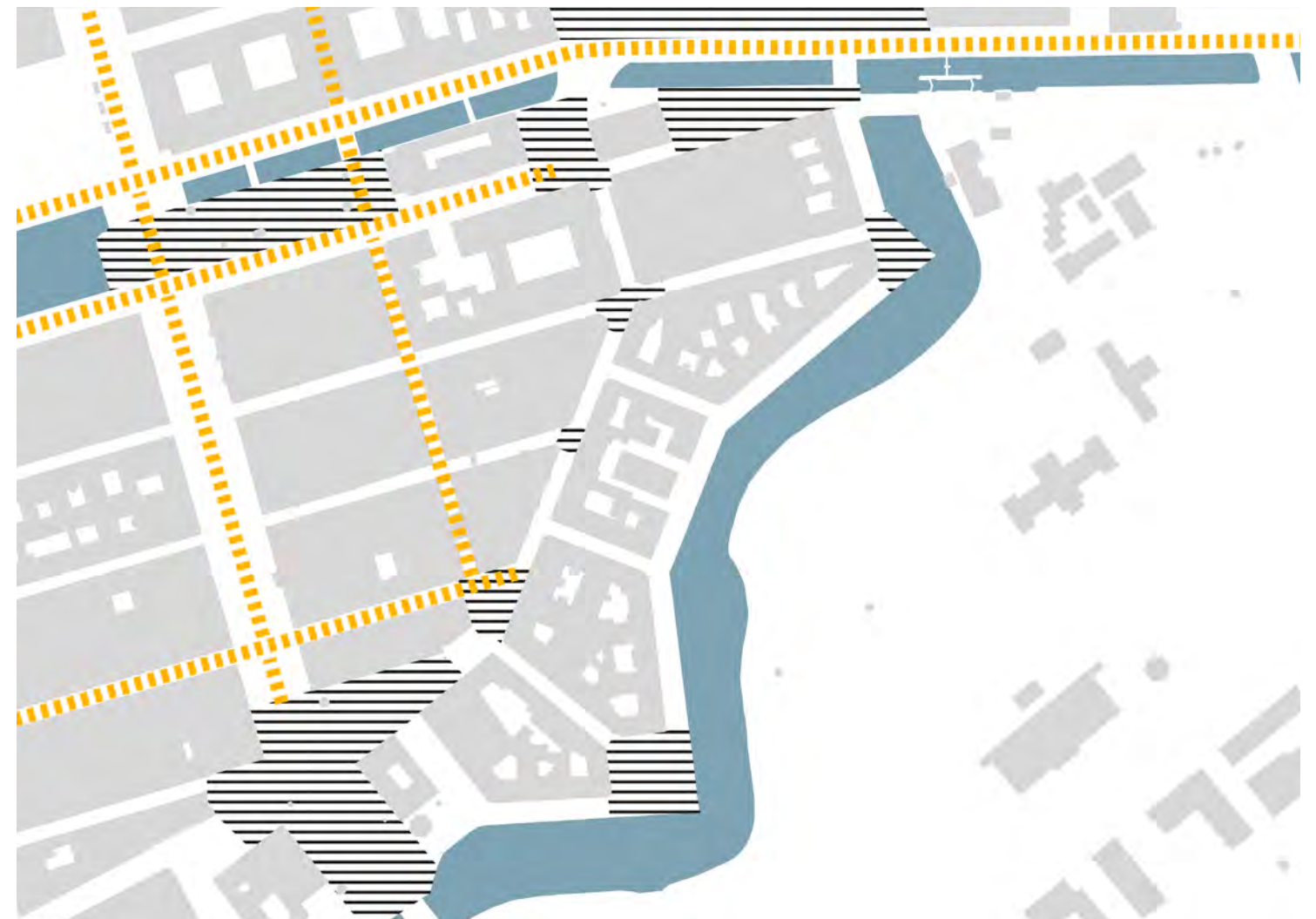
Stadsrum och stadsliv

- I området förekommer gator av olika bredd. de sju meter breda gatorna i områdets inre är vanligast
- Arkader förekommer i flertalet gatusekvenser
- I områdets inre är vyerna snäva och riktade och dess yttre fria och vida mot omkringliggande områden
- Området har rikligt med platsbildningar av olika storlek
- Ett pärlband av platser från Slussplatsen till Kungssportsplatsen
- Påtaglig zonering av nyttjande och stadsintensitet från utpräglade handelsstråk till lugna bostadskvarter. Flertalet gator med bakgatskaraktär.

STADSRUM, STADSLIV

Rummen mellan husen utgörs av gator, torg och vattenrum. Gatorna är dels kanalgator och vallgravsgator med smal gatubredd men stor rumslighet, dels gator över igenlagda kanaler, vilka har en bredd än övriga gator, och dels ordinära kvartersstadsgator med smal bredd. I del av gatusträckningarna har husen arkader i sina bottenvåningar, antingen från husets uppförande på 1960-, 70- eller 80-talet eller i som ett modernistiskt tillägg i en äldre byggnad. De olika stadsrummen erbjuder olika vyer och siktlinjer som antingen är vida och fria som längs Vallgraven, på Kungssportsplatsen eller i Brunnsparken, eller snäva och riktade som längs övriga gator. Området har rikligt med platsbildningar, varav Kungssportsplatsen och Brunnsparken är de största och även nyckelplatser för hela stadskärnan. Drottningtorget angränsar i nordost. Övriga platser är Hotellplatsen, Slussplatsen, Harry Hjörnes plats och Bastionsplatsen. Därtill finns platsbildningar i gatukorsningarna i Östra Larmgatan samt på bastionsspetsarna. Längs Östra Larmgatan går platsbildningarna som i ett pärlband från Hotellplatsen till Kungssportsplatsen.

I Sydöstra city finns en påtaglig skillnad mellan olika delområdets nyttjanden och stadsintensitet. Östra Hamngatan, Kungsgatan och Fredsgatan är utpräglade handelsstråk med en ständig folkström. Kvarteren längs vallgraven innehåller en stor andel bostäder men även kontor. Stora Nygatan är ofta folktom. Flertalet av områdets inre gator har en stämning av bakgata med ett begränsat folkliv. I en jämförelse med den sydvästra delen av stadskärnan, med samma historiska bakgrund och där planmönster och gatustruktur är likartade men den gamla bebyggelsen sparad, finns det en tydlig skillnad i stadslivet. Sydvästra city har en småskalig bebyggelse med ett brett utbud av butiker. Den lilla skillnaden i våningshöjder mellan sydvästra och sydöstra city gör en stor skillnad för gatuproportionerna längs de smala gatorna, volymupplevelse och ljusinsläpp samt i förlängningen stadslivet.

Stråk och platsbildningar

Vida vyer över vallgraven och Trädgårdsföreningen

Snäva och korta siktlinjer in mot city

OMRÅDE

Historik

DEN BEFÄSTA STADEN – 1620–1800

1600 och 1700-talens Göteborg är en ny stad: till lika delar en befästning och en kanalstad byggd enligt holländskt mönster. Den del av innerstaden som i dag benämns Sydöstra city bestod dels av fyra kvarter, dels vallar med bastioner. Genom stadsdelen gick fyra gator i väst-östlig riktning – Stora Hamngatan, Drottninggatan, Kyrkogatan och Kungsgatan från norr till söder räknat. Kvarteren avgränsades i väster av Östra Hamngatan och i söder/öster av Östra Larmgatan som följde vallgravens böjda sträckning.

När den befästa staden fortfarande var i funktion hade befästningsverkets olika delar namn: av dessa lever några ännu vidare. Sådana exempel är Kungsportsplatsen efter Kungsporten, Östra Larmgatan efter den förbindelse för truppförflyttning som löpte på insidan av befästningsvallen samt Bastionsplatsen efter bastionen Gustavus Magnus.

Åter andra namn har ändrats eller försvunnit. Östra Hamngatan fanns som gatunamn men hamnkanalens vatten och kajer benämndes Östra hamnen. Norra Hamngatan och Södra Hamngatan benämndes båda Stora Hamnegatan medan kanalen benämndes Stora Hamnen, eftersom den långt in på 1800-talet fungerade som hamn.

STENSTADEN – 1800–1930

Den del av innerstaden som i dag benämns Sydöstra City förstördes vid branden 1792. Det öppnade för en omvandling av stadsdelen som nådde sin kulmen genom att Stora Nygatan anlades längs vallgraven och genom att ny bebyggelse kom att kanta den. Genom att utgå från den befästa stadens specifika geometriska former, fylla ut vallgravens inre delar och schakta bort befästningsvallarna skapades stora nya ytor för både bebyggelse och platsbildningar.

DEN MODERNISTISKA OCH POSTMODERNISTISKA STADEN – 1930–

Perioden inleds med att Centrumhuset byggs som ett sällsynt gott exempel på en välanpassad förnyelse av en stadsdel. Annars präglas perioden av att äldre bebyggelsestrukturer i stadsdelens norra och västra del rivs till förmån för stora komplex för t.ex. detaljhandel och parkering. Flera av dessa tar upp hela kvarter eller större delen av kvarter vilket lett till en förskjutning av skalan i stadsdelen, från flera till få enheter eller fastigheter i varje kvarter.

HISTORISK DESCHIFFRERING AV SYDÖSTRA CITYS PLATSER

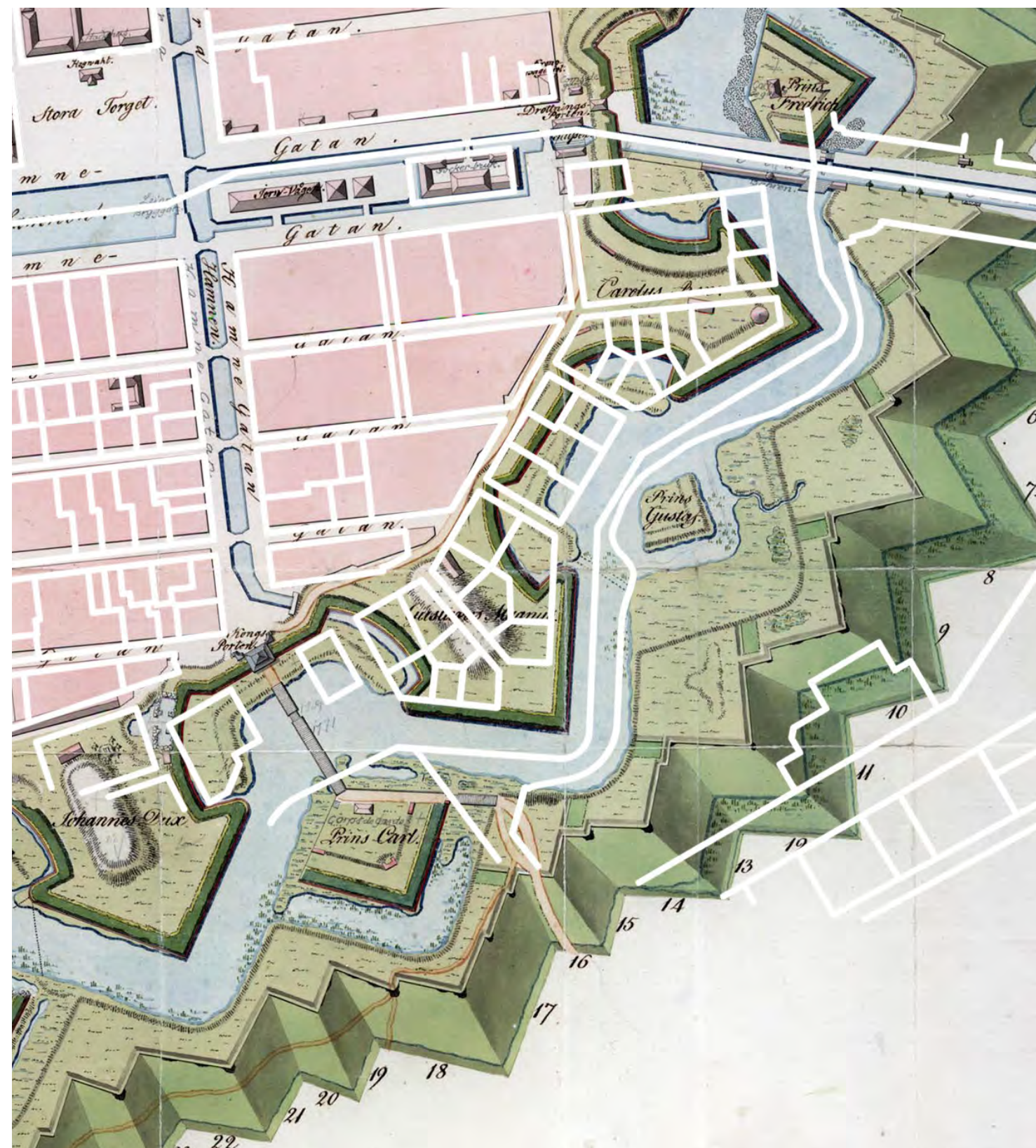
Kungsportsplatsen

Platsens norra del utgörs av en oregelbunden plats vars form kan härledas ur den platsbildning som redan i den befästa staden, vid 1600-talets mitt, fanns omedelbart norr om Kungsporten. Platsens oregelbundenhet beror på att Larmgatans böjda form sträckte sig över platsen och följde vallgravens yttre böjda form. Norr om porten korsade Larmgatan både Östra Hamnkanalen och de båda Östra Hamngatorna.

Kungsportsplatsens södra del, där den ansluter mot Bazargatan och Stora Nygatan, är anlagd på 1800-talet på en utfyllnad mellan f.d. bastionerna Johannes Dux och Gustavus Magnus. Östra Hamnkanalens sydligaste sträckning gick i nuvarande Lilla Nygatan som i dag, både med sin bredare gatusektion och trädrad, påminner om att den ända till 1800-talets slut var en kanalgata.

Harry Hjörnes plats

Kungsportsplatsens nordöstra skänkel avslutas åt öster med en korsning mellan Fredsgatan, Kungsgatan och Östra Larmgatan. Här har en platsbildning tillskapats som i dag benämns Harry Hjörnes plats. Harry Hjörnes

Dagens fastighetsindelning ovanpå karta från 1771. Dagens bebyggelse i Vallgravsstråket breder ut sig på tidigare befästningsmark. Hotel SAS Radissons bryter mot 1800-talets anpassade kvartersformer. Därutöver är ursprunglig planform intakt förutom i Fredsgatan som sträcker sig igenom tidigare kvarter och kvarteret Vattenkällan som har kortats något för tillskapandet av Harry Hjörnes plats.

OMRÅDE

Historik

plats är i dag ett nav i stadsdelen och redan i befästningsstaden fanns platsen i Kungsgatans och Östra Larmgatans korsning. I och med Fredsgatans förlängning söderut, kom den att på 1960-talsmodernistiskt vis bli en viktig knutpunkt, inte minst för gångtrafiken i stadsdelen.

Bastionsplatsen

Vid 1800-talets mitt anlades Bastionsplatsen på bastionen Gustavus Magnus spets. Redan 1815 tänkte sig Carlberg att den nya Trädgårdsgatan skulle mynna i en platsbildning. Senare anlades platsen och kvarteren byggdes på ett sådant sätt att utformningen tillät både en generöst tilltagen plats och att vyn vidgas mot Trädgårdsföreningen. Vid sidan av Bastionsplatsen är det bara Kungstorget som så tydligt formats med utgångspunkt tagen i en f.d. bastion.

Den andra Bastionsplatsen

Även på nästa bastion österut – Carolus Rex - anlades vid 1800-talets mitt en platsbildning, i enlighet med Carlbergs stadsplan. Platsbildningen är dock avsevärt mindre, mer som en utvidgning av kajen. Dess mindre yta är en följd av att kvarteren här i Drottninggatans förlängning byggts ända fram till Stora Nygatan. Värt att

notera är att Carlberg 1815 valde att förlänga Drottninggatans långa axel ut till vallgraven, i stället för att vinkla den något för att nå ut på bastionens spets.

Korsningen Östra Larmgatan / Drottninggatan

Drottninggatan förlängdes österut genom att nya kvarter byggdes längs Stora Nygatan på 1850-talet. Då gatkorsningen mot Östra Larmgatan formades gjordes det genom att ett av hörnen lämnar yta till en liten platsbildning som genom exploateringar på 1970- och 80-talen vidgats ytterligare genom de nya byggnadernas arkader.

Hotellplatsen och Slussplatsen

I dag ligger Slussplatsen öster om Göta källare söder om Fattighusån d.v.s. något öster om slussens ursprungliga läge. Slussen med slusskvarn låg längre västerut vid vad som i dag är Hotellplatsen med Kvarnbron väster om Göta källare. Platsen som i den befästa staden formades i anslutning till Drottningporten har som företeelse således förskjutits åt öster. Slussplatsen, Göta källare och det stora kvarteret åt öster byggdes på 1800-talet på f.d. bastionen Carolus Rex och den utfyllnad som gjorts mellan kanalen och bastionen.

Både då staden var befäst och under 1800-talet då sluss och slusskvarn fanns kvar fanns en väldefinierad platsbildning mellan Palace Hotel och Göta källare. Platsens namn är i dag Hotellplatsen och kan betraktas som Slussplatsens föregångare och är ännu i dag rumsligt väldefinierad genom att den omges av bebyggelse på tre sidor. Emellertid domineras den i dag av trafikrörelserna över Kvarnbron till och från Drottningtorget.

STADSLIVET GENOM TIDERNA

Sedan utbyggnaden har stadslivet varit intensivt i området. Inledningsvis med särskild intensitet längs Hamngatorna som alltid varit huvudstråk i staden och kantats av handelshus. 1600- och 1700-talets innehåll av handel och industri övergick under 1800-talet till ett handels- och flanörsområde. I Brunnsparken fanns en badinrättning samt det Fårstenbergiska palatset som drog till sig societetsfolk från hela landet. Under 1800-talet tillkom hotellen på grund av närvaron till Central Stationen. Kring Drottningtorget etablerades ett flertal, sedermera anrika hotell. Under 1800-talet etablerades även Östra Hamngatan som stadens främsta handelsstråk och skyltfönster togs upp i gatuplanen.

Som kontrast till detta var vallgravsstråkets kvarter ett stilla bostadsområde, bortvänt från stadens liv och larm. Paradslägenheter med förmögna handelsfamiljer nerifrån kontinenten, synagoga och ett flanörsstråk längs vallgraven. Under århundradets slut uppfördes Arkadenhuset som första etappen av vad som var tänkt att bli landets första inomhusgalleria. Början till NK. Abrahamssonska affärspalatset. Verkstäder har genom tiderna funnits i kvarterens inre Under 1900-talet utvecklades handeln. Brokiga kvarter fram till 1950-talet. 1960-, och 70-tal. Ytterligare handelsetablering. Arkaden, NK, Kompassen och Härbärgatet. Kungsgatan och Fredsgatan som handelsstråk.

Boende, handelshus, flanörsstad

Boende, handel, kontor, hotell

Ökad kommersialisering och kontorisering

Viss återetablering av boendet och statusuppgradering

OMRÅDE

Historik

RIVNINGAR, SANERING OCH OM ATT FÖRHÅLLA SIG TILL DET BEFINTLIGA

1800-talets början: ”till lika höjd, symetrie och utseende”

I början av 1800-talet avslutades den carlbergiska arkitekturepoken och Göteborg stod i högre grad än någon annan svensk stad som en av de klassiska europeiska stadsmiljöerna att jämföra med S:t Petersburg, Köpenhamn och Edinburgh. De följande decenniernas göteborgsarkitektur följer samma linje, fast på en blygsammare nivå i så kallad senklassicism. Den bäst bevarade miljön från denna tid är Stora Nygatan.

Ett stort antal bränder i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet öppnade upp för en arkitektonisk samordning av bebyggelsen. Första paragrafen i stadens första byggnadsordning (1803) handlar också om just detta; grannhus på smala tomter mot gatan skulle byggas ”till lika höjd, symetrie och utseende”. Denna princip följdes relativt konsekvent fram till och med 1800-talets mitt och in på dess andra hälft vilket resulterade i en samlad stadsbild med en relativt jämnhöj, låg skala.

1800-talets slut: Enstaka byggnader skjuter i höjden

Under industrialismen, 1800-talets andra hälft, ville staden växa på höjden. Långsamt ökade husens höjd

och volym genom ny och tillbyggnader. Några våningar högre hushöjd på enstaka hus, torn och höga skorstenar stack upp över den i övrigt jämnlåga siluetten. Studerar man historiska foton över sydöstra city från tiden så är just detta ett påtagligt fenomen. I en vy från sent 1800-tal mot Södra Hamngatan detta särskilt tydligt. Den dåvarande bebyggelsen i det så kallade Arkadenkvarteret samt Grand Hotel Haglund ger gatan en närmast kontinental prägel.

1950- 60- och 70-talet: Sanering

Från 1950-talet upprättades planer som introduceras ett helt nytt förhållningssätt till staden och dess bebyggelse och som kom att få stora konsekvenser för stadsbilden. Göteborgs stadskärna innanför vallgraven skulle utvecklas till ett mer renodlat cityområde för hela Göteborgsregionen. Viktiga delar i planerna var förbättrade kommunikationer, åstadkomma större utrymme för kommersiell verksamhet och nya lokaler för stadens förvaltning. Det fanns också önskemål om att ”sanera” områden som dominerades av äldre bostadshus, hantverkslokaler, lager och liknande. Götaleden som var en del av stamleden drogs fram längs hamnen och bildade en barriär mellan staden och vattnet. Den småskaliga och ålderdomliga stadsdelen Östra Nordstaden sanerades och fick lämna plats till storskaliga handels-, kontors och bankbyggnader samt ett P-hus sammanbyggda till en inomhusgalleria. I sydöstra city genomfördes handelsexpansionen inom den befintliga kvartersstrukturen. NK-huset uppfördes i

utpräglad senmodernism 1971 samt flera bank och försäkringshus och ett av stadskärnan parkeringshus i kvarteret Perukmakaren utmed Drottninggatan. Arkader tillskapades i husens bottenvåningar som lösning på de smala gatubredderna och för att man skulle kunna ta sig torrskodd mellan butiker och P-hus. Anpassningen till det befintliga var enbart på en plan och kvartersnivå. Färgskala, material, detaljeringsnivå, volym, mm skilde sig markant från den äldre bebyggelsen runt omkring. Generellt anpassades den bebyggelse som tillkom i Sydöstra city under 60- och 70-talen något avseende byggnadshöjden, men går upp en våning jämfört med det befintliga. Byggnaderna tilläts gå upp till sex våningar mot större stadsrum och bredare gator.

Brist på varsamhet

I de planer som antogs under 60-talet och början av 70-talet har i vissa fall kulturhistoriska värden uppmärksamrats. Utifrån de överväganden som är gjorda i planhandlingarna är det tydligt att kulturvärdena har en relativt låg status. I många fall har bebyggelse som vi idag med stor självklarhet skulle betraktas som värdefull överhuvudtaget inte bedömts eller ansetts ha ett kulturhistoriskt värde. I planhandlingar redovisas i något fall (kvarteret Värnamo och del av kvarteret Klensmeden) att en byggnad av historiska museet bedömts som

kulturhistoriskt värdefull. Konstaterandet ledde emellertid inte till några överväganden eller ytterligare kommentarer. Planen ger byggrätt utan att förhålla sig till museets bedömning. Gällande kvarteret Härbärgat konstaterades att det fanns byggnader som på motsvarande sätt bedömts som kulturhistoriskt värdefulla av museet. Men; ”dessa byggnader ansetts så förslitna att de ej bör förhindra en nybebyggelse inom kvarteret.” Endast en plan inom sydöstra stadskärnan syftar till att bevara en byggnad av kulturhistoriskt värde. Det gäller hörnfastigheten Fredsgatan – Södra Hamngatan i kvarteret Härbärgat. Byggnaden anses i planen vara särskilt värdefull enligt plan- och bygglagen och förses med skyddsbestämmelser och rivningsförbud. Planen ger också en byggrätt till den på grund av brand rivna grannfastigheten. Kulturnämnden yttrade sig i samband med förslaget och hävdar att byggnaden ”i sin volym och karaktär bör anpassas bättre till den historiska miljön i området”. Stadsbyggnadskontoret gjorde dock bedömningen att byggnaden ”är ett uttryck för vår tids arkitektur i en miljö som präglas av stor variation med bebyggelse från olika tidsepoker”.

Postmodernismen återinför idéer om arkitektonisk anpassning

Under modernismens stadsbyggande i Sydöstra city finns det endast i ett fall av uttalad ambition att anpassa

Den tidiga 1800-talsgatan. Södra Hamngatan i början av 1880-talet innan husen närmast till vänster blev ombyggda.

Södra Hamngatan vid 1900-talets början.

Rivning inför uppförandet av Arkaden. År 1898

Bebyggelsen går upp i höjd. Grand hotel Haglund, i början av 1900-talet.

bebyggelsen i andra avseenden än höjden. Det gäller kvarteret Härbärgat där detaljplanen från 1972 anger att nybebyggelsen bör "anpassas till den variation som den nuvarande gatubilden innehåller som utgör ett karaktäristiskt inslag i citymiljön." Möjligtvis har denna ambition en bakgrund i den förlust av de kulturhistoriska värden som byggnationen inom kvarteret medförde. I dagens stadsmiljö är det tydligt avläsbart att det är i just detta kvarter i sydöstracity som en idé om anpassning har funnits. Även det samtida Arkaden uppvisar något av en dialog med den äldre stadskärnan. Byggnaden uppvisar en återgång till "äkta" material, högre detaljeringsgrad, anpassad färgskala, mm.

Cityplan 97 – en ambition om återgång till det varsamma

I Översiktsplanen från 1997 ingår en detaljerad plan som tar ett helhetsgrepp kring utvecklingen av stadskärnans utveckling. I planen är man ytterst kritisk gentemot tidigare decenniernas förhållningssätt till stadens kulturvärden och befintlig bebyggelse. "Under 80-talet såg vi en exceptionell byggboom, som tog sig uttryck i lösriwna arkitektoniska idéer utan förankring i en stadsarkitektonisk helhet. Man skriver om stadens typologi och grammatik, om dess identitet och själ och menar att det är den befintliga platsen som ska ge utgångspunkten för gestaltningen." Göteborg har en

snart 400-årig historia. En av våra viktigaste uppgifter som stadsbyggare måste vara att bevara spår av denna historia i staden". I rekommendationerna för bebyggelsen anges bland annat följande: "Citys kulturhistoriska värden ska bevaras. Slå vakt om och utveckla det som symboliserar staden och City – stadens själ." Kollektivtrafikens kapacitet ska förbättras och att genomfartstrafik ska förhindras. En undersökning av innerstaden utifrån "bottenvåningarnas förmåga att skapa stadsliv". Ett antal kriterier har bedömts vad gäller skala, blandning av funktioner, attraktivitet, utformning och detaljer. Slutsatserna är bland annat att arkaderna på Drottninggatan bör fyllas igen. Under rubriken Stadens själ anges bland annat att Göteborgs särdrag är markanta och i "City avläser vi stadens historia". Förändringar i dessa miljöer får inte ske på sådant sätt att den historiska förankringen suddas ut. Miljöerna i City utgör några av de starkaste inslagen i stadens själ. I kapitlet Tillgänglighet och trafikplan behandlas bl a Cityområdes arkader: "På 1960-talet förväntades och accepterades en biltrafikutveckling i City av helt andra dimensioner än vi talar om idag. 1968 beslutades att längs många av Citys gator skulle arkader införas vi nybyggnad och likvärdig förändring. Detta har lett till några fina arkader men också arkader som skapat otrivsamma miljöer och tråkiga gaturum." Enligt de förslag som lämnas i planen ska gårdsgator införas och att arkadkravet inte längre kan hävdas av trafikskäl. I

kapitlet Citys utseende står att läsa om överglasning av gågator och att det är en fråga som har diskuterats: "Gatan ska vara en offentlig miljö, överglasningar får inte ta bort intrycket av 'gata'. Fredsgatan genom kompassen är besynnerlig lösning, där en offentlig gatumiljö plötsligt övergår till en halvprivat köphall av ganska vulgärt slag". I kapitlet anges tio rekommendationer för bebyggelsen i City. Bland dessa finns rekommendationer kring förnyelse/bevarande där det anges att "i princip skall alla hus bevaras. Vid eventuella förändringar skall den befintliga byggnadens höjd och skala behållas". Om byggnadshöjd och skala står att "stadsbild skall bevara" och "3-4 våningshuset bör ses som norm" samt att "bebyggelseskalan skall vara 'småskalig'". En särskild rekommendation gäller arkader: "Befintliga 'mörka' arkader på smågator får byggas igen med butiker".

Sanering och anpassning

- Arkitektonisk samordning av bebyggelsen i början av 1800-talet
- Byggnader skjuter i höjden under 1800-talets slut
- Området saneras under 1960- och 70-talen. Den småskaliga strukturen byts mot kvartersstora volymer i stor del av området. Vallgravsstråket bevaras som historiskt "reservat"
- Postmodernismen återinför idéer om arkitektonisk anpassning. Kvarteret Härbärgat utformas med inspiration av det tidiga 1800-talets bebyggelse
- Cityplan -97 har en tydlig ambition om återgång till det varsamma. Kompassen beskrivs som en vulgär köphall. I princip alla hus ska bevaras. Avseende höjden bör 3-4 våningshuset ses som norm och bebyggelsen bör vara småskalig. Smågatornas arkader får byggas igen med butiker.

Det gamla Arkadenhuset med sitt högatorn, Drottninggatan, 1921.

Småskaligheten fanns kvar in på 1950-talet. Drottninggatan åt väster mot korsningen med Fredsgatan.

Rivning av Arkadenhuset, 1973. Foto: www.kamerareportage.se

Sanering. Kvarteret Härbärgat på Grand Hotel Haglunds tidigare plats. Hotellplatsen, år 1975

VALLGRAVSSTRÅKET

Område

VALLGRAVSSTRÅKET

Område

OMRÅDE

Delområdet utgörs av bebyggelsen i kvarteren 1 - 6 och gaturummen längs Stora Nygatan, Östra Larmgatan och förbindande tvärgator; Lilla Drottninggatan, Lilla Kungsgatan, Trädgårdsgatan och Lilla Nygatan. Platserna Harry Hjärnes plats och Bastionsplatsen samt vattenrummet vallgraven ingår. Kvarteren innehåller en småskalig bebyggelse med inre gårdsrum. Nyttjandet är till stor andel bostäder och kontor. Utåtriktade verksamheter; kaféer, butiker och frisörsalonger återfinns i bottenvåningarna längs Östra Larmgatan och tvärgatorna. Stora Nygatan har passiva bottenvåningar. Östra Larmgatan är en förbildelse mellan två av stadskärnans mest betydelsefulla platsbildningar – Drottningtorget och Kungssportsplatsen.

HISTORISK TILLBAKABLICK

Kvarteren längs vallgraven har en historik som skiljer sig från övriga delar av sydöstra city. Området planlades efter att fästningsmuren hade raserats under början av 1800-talet och bebyggdes under perioden 1850-till 70-talet. Man uppförde flerbostadshus innehållande pampiga våningar för borgarklassen, genom läget mot vallgraven och den på 1840-talet anlagda Trädgårdsföreningen, skärmade från stadens liv och larm. Fastighetsägarna var i huvudsak grosshandlare och hantverkare som hade bostad, och ofta verksamhet, i del av byggnaden, medan övriga delar hyrdes ut. Flertalet av byggnaderna ritades av byggmästare A Krüger respektive arkitekt G Jähring. Byggnaderna försågs med representativa fasader i nyklassicism och nyrenässansstil ut mot gator och platser medan gårdsmiljöerna gavs en enklare gestaltning lämplig för brokiga verksamhets- och produktionsmiljöer. En synagoga anlades som ett arkitektoniskt centralmotiv mellan de två bastionsspetsarna.

I området bosatte sig flera av de judiska familjer som flyttat från Europa till Göteborg under 1800-talet och var drivande krafter i stadens näringsliv.

I början av 1900-talet uppfördes Kontoristföreningens hus (ark. H Hedlund) - ett för tiden ytterst nymodigt tillägg i staden, både gällande byggnadshöjd, konstruktion, stil och tekniska installationer. Under 1900-talets mitt skedde en viss omvandling av områdets bebyggelse för kontors- och affärsverksamheter. Ett flertal vindar byggdes ut och inreddes. Under 1990- och 2000-talet har flera av byggnaderna genomgått ombyggnationer för att åter bli bostäder.

Synagogan, 1870-tal. Ursprungligen fanns trappor ner till vallgraven för angöring via båt.

Del av Stora Nygatan på 1870-talet. Här syns kvarteret synagogan och dess ursprungliga helt symmetriska volymuppbyggnad.

Östra Larmgatan åt söder från Hotellplatsen 1888

VALLGRAVSSTRÅKET

Egenskaper och särdrag // Stora Nygatan och Östra Larmgatan

MINNE EFTER BEFÄSTNINGEN

Stora Nygatans sträckning går mellan Kungssportsplatsen och Slussplatsen och följer bastionernas fortifikatoriska form. Vallgraven utgör en påtaglig del i gaturummet liksom dess naturligt formade strand i söder. Gaturummet avgränsas genom husfasader i trevåningshöjd längs västra sidan och av vallgraven längs den östra. Avsaknaden av utåtriktad verksamhet och kommers gör den till en ovanligt lugn gata i stadskärnan.

VÄLBEVARAT 1800-TALSSTRÅK

Stora Nygatan är en välbevarad äldre miljö som utgör en historisk och representativ front för stadskärnan mot söder. Samtliga byggnader har sin egna arkitektoniska integritet och särart men är samtidigt inordnad i en harmonisk helhet som hålls samman av ett antal övergripande gemensamma karaktärsdrag. Dessa är: en trevånings byggnadshöjd, materialpaletten med tegel, sten och puts, färgskalan med ljusa tegel- och ockranyanser samt vitt och grått samt ett klassicerande formspråk. Taklandskapet varierar genom torn och kupoler vilka framträder väl tack vare en obruten siluett.

ETT PÄRLBAND AV PLATSER

Mötet mellan två planformer ger området en annorlunda gatustruktur med säregna platsformationer och rumsupplevelser. I mötet mellan rutnätsplanen och de utstrålade tvärgatorna mot vallgraven bildas korta, snäva gatuvyer mot den varierade arkitekturen inom området. Dessa står i stor kontrast mot de öppna utblickarna över vallgraven mot Trädgårdsföreningen. Längs Stora Nygatan och Östra Larmgatan finns ett pärlband av små intima platsbildningar i bastionsspetsarna och i gatukorsningarna. I gatukorsningarna erbjuds utblickar längs rutnätets långgator samt mot Trädgårdsföreningen. I platsbildningarna på bastionsspetsarna sker ett intressant möte mellan en hårdgjord och fortifikatorisk skarp form och parkmiljöns natur och mjukt böjda linje längs med vallgraven. Platsernas öppna läge med vyer längs vallgraven och mot angränsande stadsdelar ger känslan av att befinna sig på en utpost.

FÖR SNABB TRUPPFÖRNING

Larmgator kallades historiskt de gator som löpte på insidan av en befästningsvall med syfte att snabbt kunna formera trupperna innanför vallarna. De var ensidigt bebyggda och räknades inte som regelrätta varför Östra Larmgatan heller inte är namngiven på äldre kartor. Benämningen Östra Larmgatan är troligen inte äldre än 1800-talet. I samband med att befästningsvallarna revs började staden planera för nya kvarter och bebyggelse sydost om Östra Larmgatan. Dessa uppfördes under 1840-talet till 1870-talet.

KONTRASTERANDE STILMÖTE

Bebyggelsen utmed den södra och östra sidan av Östra Larmgatan uppfördes under senare delen av 1800-talet med undantag för 1980-talsbyggnaden Hotel SAS Radisson längst i norr och judiska församlingens hus från 1961 i kvarteret Synagogan. I övrigt domineras Östra Larmgatan av bebyggelse som tillkommit under perioden 1966-1986 vilken genomgående har uppförts med arkader för att ge ökat utrymme åt trafiken. I Östra Larmgatans gaturum sker ett slående möte mellan den äldre, småskaliga 1800-talsbebyggelsen i kvarteren utmed vallgraven med de sanerade kvarterens 1960-, 70- och 80-talshus.

VÄXLANDE FOND MOTIV

Östra Larmgatan har en lång, böjd sträckning som tar sin början i det inre östra hörnet av Kungssportsplatsen. Gatans dragning gör att vallgravens form kan upplevas inne i stadsdelen. På grund av gatans böjning växlar dess fondmotiv under det att man rör sig längs gatan.

BAKGATA

Långa sekvenser av gatan har arkadgångar och passiva bottenvåningar i de modernistiska byggnaderna. Arkaderna nås inte av direkt solljus. Vyn blir påtagligt avskärmad vilket förtar upplevelsen av gaturummet. Parkeringshusets långa fasad är repetitiv. Gatan upplevs delvis som något av en bakgata.

Vallgravsstråket ger stadskärnan en historisk front åt söder

Egenskaper och särdrag / värdeaspekter

- Välbevarad historisk miljö. Kvarter med småskalig bebyggelse kring inre gårdsrum. Representativt ut mot vallgraven. Gediget fast mer anspråkslöst längs tvärgatorna
- Fästningsminne genom vallgraven och bastionernas fortifikatoriska form
- Gaturummet vetter mot vallgraven och är ensidigt kantat av trevåningsbebyggelse
- Lugn bostadsgata. Historisk och representativ front av stadskärnan åt söder
- Särpräglad arkitektur inordnad i en harmonisk helhet med övergripande gemensamma karaktärsdrag
- Dynamisk gatustruktur genom mötet mellan två planmönster i Östra Larmgatan
- Korta, snäva vyer in mot området, vida vyer ut mot vallgraven från Stora Nygatan
- Lilla Nygatan är bredare och har trädrad - igenlagd kanal!
- Kontoristföreningens hus och Synagogan är särskilt iögonfallande längs gatan men samtidigt inordnade
- Möte mellan hårdgjord, fortifikatorisk form och naturligt böljande form i vallgravens två sidor
- I Östra Larmgatan sker ett möte mellan den småskaliga 1800-talsbebyggelsen och de storskaliga modernistiska strukturerna
- Östra Larmgatan har ett pärlband av små intima platsbildningar
- Fondmotivet växlar genom gatans krökta form. Tvärgatorna erbjuder vyer ut mot Trädgårdsföreningen
- Oaktiverade bottenvåningar, storskaliga volymer och mörka arkadgångar gör att Östra Larmgata upplevs som en bakgata
- Hotel Clarion Post tornar upp sig över den i övrigt intakta historiska miljön

VALLGRAVSSTRÅKET

Promenad längs Stora Nygatan

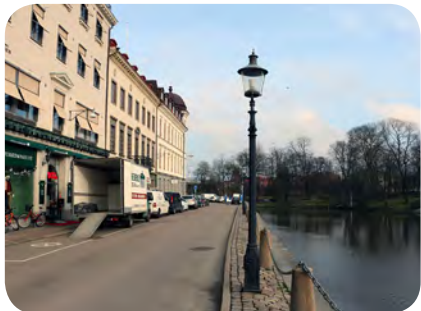

1. Kvarteret Gamleport är placerat som en solitär pjäs i Kungssportsplatsens platsbildning. Balustraden längs kajen hänger samman med Kungsbron. Lilla Nygatan särskiljer sig genom sin bredare sektion och sin trädrad och minner om sin bakgrund som kanal i den befästa staden.

4a. Kontoristföreningens hus utgör här en iögonfallande fond genom sin i jämförelse modernare stil, högre höjd i gatans vinkling.

Kvarteret synagogan är en helhetskomposition. Monumental och samtidigt integrerad i kvartersstrukturen. Bilkparkering längs gatan fjärrar platsens inre del från bastionsspetsen.

2. Angöring till ett gatumönster som bryter mot det rätvinkliga. Gatans skarpa vinkel ger en kort vy i riktning ut mot trädgårdsföreningen. Stora Nygatan 25-27 accentuerar platsen med kupolförsett hörntor.

3b. Tvärgatorna är påtagligt smalare och har en gedigen fast mer anspråkslös bebyggelse - kontrastverkan mot Stora Nygatans representativitet och generösa rumslighet!

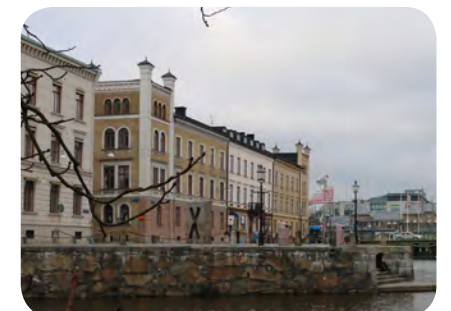
3a. Bastionsplatsen är omsorgsfullt gestaltad med stensättning, träd och murar. Intim platsbildning i söderläge.

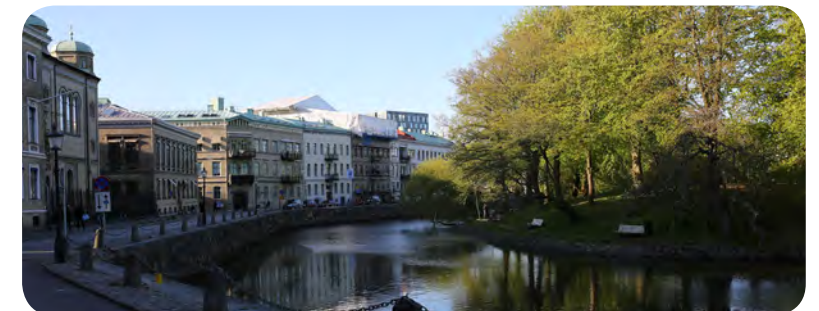
4b. Vallgravens öppna yta medför vyer mot Trädgårdsföreningen. Vattnet och parken tillför liv och variation till stadsrummet. Parkstrukturen är tät men siktlinjer mellan träden erbjuder en upplevelse av parkens storlek och stil.

5. Här syns angränsande områdens bebyggelse. Centralstationen och Clarion Hotel Post vid Drottningtorget, båda med dominerande tillbyggnader.

6. En särskilt välbevarad fasadlänga i klassicerande stil med nyromantiska inslag som hörntornet med rundbågade fönster. Viktigt hörn i den sammanhållna vallgravsfronten!

3c. Miljön upplevs miljön som tyst och stilla med en småskalig och historisk karaktär. Hotel Clarion Post tornar upp sig i fonden.

VALLGRAVSSTRÅKET

Promenad längs Östra Larmgatan

1. Entré till Östra Larmgatan. Smal gata och höga byggnader ger ett snävt gaturum. Fotgängare hänvisas till arkadgångar på båda sidor av gatan. Hotell Royal bildar fond där gatan knäcker.

2. Arkaderna nås inte av direkt solljus. Vyn blir påtagligt avskärmd vilket förtar upplevelsen av gaturummet.

3. Gatan är en lång sekvens av platsbildningar – Kungssportsplatsen, Harry Hjörnes plats, korsningen Kyrkogatan, korsningen Drottninggatan och Hotellplatsen avlöser varandra.

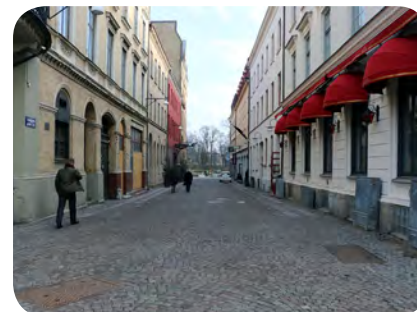
4. På grund av gatans böjning växlar dess fondmotiv under det att man rör sig längs gatan. I gaturummet sker ett slående möte mellan olika arkitekturstilar.

5. Mellan Lilla Kungsgatan och Lilla Drottninggatan är gaturummets nordvästra sida hård och repetitiv.

6. Stilmöte. Östra Larmgatan öster ut med stil mötet mellan Abrahamssonska affärspalatset och Kompassen. Postmodernistiska hotell Sas Radisson i fonden.

7. Tvärgatorna erbjuder vyer ut mot Vallgraven och Trädgårdsföreningens grönska. Dessa har traditionell stenläggning.

8. På Kungssportsplatsen är Östra Larmgatan integrerad i platsbildningen. Gatans sträckning markeras genom stenbeläggningen.

VALLGRAVSSTRÅKET

Egenskaper och särdrag // Harry Hjörnes plats

URBANT LIV OCH SMÅSTADSKVALITETER

Kungsportsplatsens nordöstra skänkel avslutas åt öster med en korsning mellan Fredsgatan, Kungsgatan och Östra Larmgatan. Här har en platsbildning tillskapats som i dag benämns Harry Hjörnes plats.

Platsen har en tydligt avgränsad tresidig form inom vilken de omgivande byggnaderna från olika epoker utgör platsens väggar. Höjdskala på tre till fem våningar.

Platsen är fri från biltrafik men en mötespunkt mellan flera gångstråk, varav två är de mycket aktiva Kungsgatan och Fredsgatan. Det är en viktig mötesplats i staden som erbjuder flera möjligheter att uppehålla sig. Harry Hjörnes plats är ett nav i stadsdelen och en urban plats med goda förutsättningar för ett levande stadsliv.

Skalan är mänsklig i tre till fem våningar och proportionerna väl balanserade i horisontal- och vertikalplan. Byggnader och gator sammanstrålar här utan en självklar formaliserad rumsriktning eller samlande fond vilket ger platsen något av en oplanerad karaktär att likna vid ett historiskt framvuxet vägsål.

RESULTAT AV FLERA EPOKERS STADSBYGGANDE

Platsen fanns egentligen redan i befästningsstaden som en rumslighet i Kungsgatans och Östra Larmgatans korsning. Då som en öppen yta mellan kvartersbebyggelsen och befästningsmuren.

Trekantsformen är en konsekvens av mötet mellan rutnätsplanen och den dåvarande fästningens bågeform, sedan 1800-talsets mitt ersatt av kvarter och strålande gator ut mot vallgraven. Ett tydligt samband med Kungsportsplatsen tillskapades i samband med uppförandet av centrumhuset på 1930-talet som försågs med ett avskuret hörn till förmån för platsbildningen. Det nuvarande Kompassen-huset i kvarteret Klensmeden, som uppfördes under 1970-talets början, medförde en passage genom kvarteret och förlängning av Fredsgatan. I och med Fredsgatans förlängning söderut, kom den att på 1960-talsmodernistiskt vis bli en viktig knutpunkt, inte minst för gångtrafiken i stadsdelen.

HARMONISKT MÖTE MELLAN OLIKA TIDERS ARKITEKTUR

Centrumhuset har en mjuk fasadbåge mot Harry Hjörnes plats och Kungsportsplatsen och en tvåvånings nedtrappning mot den lägre bebyggelsen längs Kungsgatan. Även senare bebyggelse har i viss mån anpassats till den äldre bebyggelsen. 1970-talsarkitekturen i kopcentret Kompassen är visserligen ett montage av betongelement men med en våningshöjd som svarar mot den 1800-talsbyggnad som stod där tidigare. I kontrast mot 1970-talsmodernismen

präglas byggnaderna på motstående sida av en klassicerande stil. Det funktionalistiska centrumhuset har en snillrik volym- och fasadhantering och är kanske funktionalismens främsta uttryck i Göteborg.

OMSLUTET OCH ÖPPET

Harry Hjörnes plats har en påtaglig rumsbildning som ger upplevelsen av att vara nära omsluten av väggar. Samtidigt erbjuder platsen en variationsrik öppenhet genom tätt liggande siktöppningar genom fyra olika gaturum. Det är emellertid påtagligt att Fredsgatan tar vid först efter Kompassen - Kompassens överbyggnad

blockerar vyn längs gaturummet och indikerar tydligt att man härifrån inte angör en gata utan en affärsgalleria.

UTBLICKAR MOT GRÖNSKA

Mitt på platsen finns ett solitärträd. För övrigt finns utsikt över Trädgårdsföreningens grönska västerut längs Östra Larmgatan och längs Trädgårdsgatan. Markbeläggningen är påkostad med granithällar och gatsten lagt i mönster - en torgvariation på göteborgsmaterial. Genom uteserveringar som tenderar att vara byggnader sker en annektering av torgytan.

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Område

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Område

OMRÅDE

Delområdet utgörs av bebyggelsen i kvarteren 7-11 och gaturummen längs Östra Hamngatan mellan Brunnsparken och Kungsportsplatsen med tvärgator; Drottninggatan, Kyrkogatan och Kungsgatan samt Kungsportsplatsen. Den övergripande strukturen är rutnätsskvarter med smala sektioner i områdets inre gator och en bred boulevardliknande huvudgata (fd kanal flankerad av gator) - Östra Hamngatan.

Bebyggelsen i området är blandad inom tidsskalan 1790-tal till 2000-tal och med en varierad byggnadsskala från småskaliga 1700-talshus till kvartersstora volymer; P-hus och handelskomplex. Byggnadshöjden är varierad inom en tre- till femvåningsskala - det funktionalistiska centrumhuset sticker ut med sina sex våningar mot Östra Hamngatan.

Östra Hamngatan är väl trafikerad och prioriterad för bilar och kollektivtrafik. Tvärgatorna har mjuktrafik - samspel mellan trafikanter, förutom Kungsgatan som är en gågata. Östra Hamngatan och Kungsgatan är, jämte Fredsgatan, stadskärnans intensivaste handelsstråk. Kvarteren är utpräglade handelskvarter med inslag av kontorsverksamhet.

HISTORISK TILLBAKABLICK

Östra Hamngatan ingick i den ursprungliga stadsplanen från 1621, då som kanal (Östra Hamnen, senare Lilla Hamnen) mellan de två stadsportarna Lilla Bommen och Gamleport. Läget bestämdes av Stora Torget dagens Gustav Adolfs torg som i korsningen med Stora Hamnkanalen hamnade i knutpunkten mellan de viktigaste stråken. Två smala hamngator med varsin lindrad löpte längs kanalens sidor. Gatans sektion med kanal, kaj, gångstråk och köryta ställde särskilda krav på bebyggelsens proportionering. Broar överbyggade kanalen vid tvärgatorna. De angränsande kvarteren dominerades av tvåvånings bostadshus med brutna tegeltak. Tomterna längs Hamngatorna var de mest åtråvärda i stadsstrukturen. Efter en omfattande brand i området 1792, anlades Fredsgatan, vilket gjorde att kvartersindelningen förändrades.

Under 1800-talet var bebyggelsen blandad med kringbyggda gårdar i 1-3 våningar med olika verksamheter. Byggnadernas innehåll ändrades successivt från bostäder. Så småningom kom de till följd av ett flertal bränder att ersättas med stenhus. Under 1800-talet utvecklades gatan till stadens främsta affärsgata. Byggnaderna byggdes om och till i takt med utökade behov och rådande stilideal.

Vanligt förekommande ändringar har varit skyltfönster i bottenvåningarna, påbyggnad av 1-2 våningar, inredning av vindar samt ändring av fasaddekor. Flera av husen har gått igenom flera olika stilar; från enkel klassicism via nyrenässans och, eller 1920-talsklassicism till, i vissa fall, funktionalism.

Kring sekelskiftet 1900 genomfördes genomgripande förändringar av gatan. Dels lades kanalen igen och Kungsportsbron uppfördes som gav Avenyn en monumental entré från den gamla staden. Dels fick byggnaderna längs gatan en mer elegant prägel. Det uppfördes flera nya affärshus och biografier och gjordes ombyggnader.

Gatans karaktär av trafikpulsåder och handelsgata underströks än mer när kanalen fyllts igen. Igenläggningen både förändrade det ursprungliga och holländska i stadsbilden och möjliggjorde bevarandet av en sedan 1600-talet oförändrad stadsplan - gatubreddens blev nu tillräcklig för moderna behov något som är ovanligt i äldre städers centrala delar.

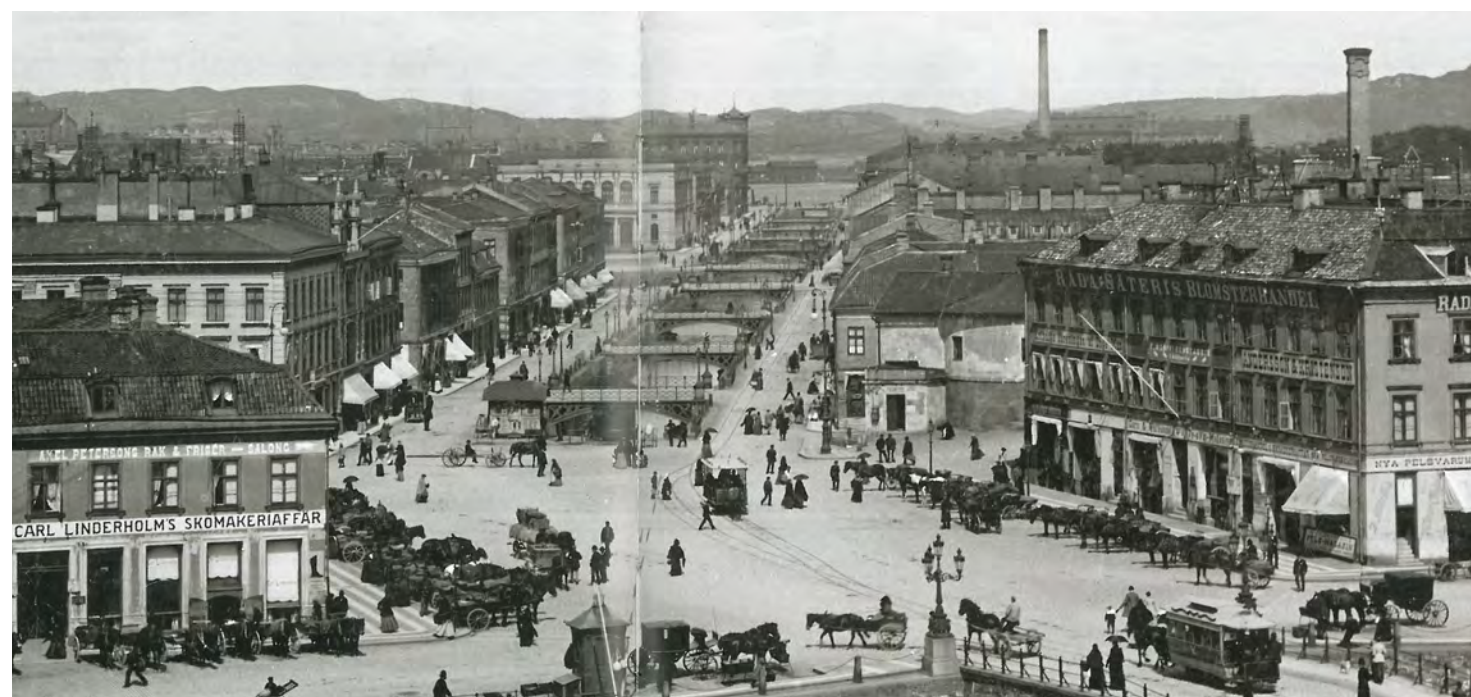
Under 1960 och 1970-talet kom områdets struktur helt att brytas upp i vissa delar. Ett stort antal byggnader revs för att ge plats åt handelsgallerierna NK, Arkaden och Kompassen.

Kungsportsbron 1901 då den var ny och gjorde Kungsportsplatsen till del av paradgatan Kungsportsavenyn.

Kungsportsplatsen på 1930-talet med "Kopparmärta" i sin ursprungliga placering mitt i Östra Hamngatan

Vy från Stora Teatern mot norr och Östra Hamngatan, före 1896

Östra Hamngatan 1948 efter att "Kopparmärta" fått lämna plats åt trafiken. Notera Arkadenhusets torn i fonden

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Egenskaper och särdrag // Östra Hamngatan

TIDIGARE KANALGATA

Den 32 meter breda Östra Hamngatan har sin sträckning mellan Lilla Bommen och Kungsportsplatsen där den övergår i Kungsportsavenyn. Åtta långsträckta kvarter vänder sina kortsidor mot Östra Hamngatan längs den berörda sträckningen. Bebyggelsen domineras av typen putsat stenhus i 3-5 våningar. Samtliga bottenvåningar är mer eller mindre uppglasade för skyltning. Gatans proportioner med en ovanligt bred gatubredd och till stor del låga hushöjder gör att avsaknaden av den tidigare kanalen är tydligt avläsbar.

RIKLIG BROKIGHET INOM SAMLAD LÅG SKALA

Bebyggelsen längs gatan är påtagligt varierad mellan storskalig modernism och postmodernism från 1970- och 80-talet i gatans norra del. Genomförandet av dessa stora projekt har inneburit att hela kvarter presenterar sig med en enhetlig arkitektur mot gaturummet. De tre kvarteren närmast Brunnsparken domineras av stora,

kvartersomfattande 1970-talsbyggnader. Centrumhuset är funktionalistiskt, 1930-tal. Övriga kvarter härstammar i stort från 1700-talets slut och 1800-talets början. Husen har byggts på och om likväl som de på något vis har fått behålla sin ålderdomlighet och särprägel. Någon enstaka byggnad har i stort sett bevarat ursprungligt utseende. En byggnad, Östra Hamngatan 35, har kvar den tvåvåningshöjd som tidigare var allenarådande för Hamngatorna. Helhetsintrycket är en riklig brokighet inom 1800-talets och det tidiga 1900-talets stilideal.

Några byggnader gör särskilt intryck i upplevelsen av gaturummet. Bräutigams konditori (A Bjerke, 1910) har ursprunglig nationalromantisk utformning delvis bevarad och fina detaljer. Nordiska kompaniet (1971, Contekton) är påkostat och genomarbetad i tidig modernism. Arkitekturen har kvaliteter genom sin konsekvens. Östra Hamngatan 50A (1800) är ett tvåvånings affärshus med spritputsad blå fasad och gavelparti mot gatan med välbevarade detaljer från olika epoker. Före detta Biograf Scala sticker ut med sin 20-tals klassicistiska fasad i rödbrun slätputs. Centrumhuset uppvisar en ovanligt skarpskuren funktionalism.

Egenskaper och särdrag / värdeaspekter

- Blandad bebyggelse inom en bred tiddsskala. Varierad byggnadsskala från småskaligt på 1700-talsvis till storskaligt modernistiskt. Tydliga uttryck av 1800- och 1900-talens stilideal
- De äldre byggnaderna längs Östra Hamngatan har byggts på och om med bevarad ålderdomlighet och särprägel. Flertalet särpräglade och iögonfallande byggnader. Påkostad och genomarbetad arkitektur
- Tvärgatorna har tydligt definierade gaturum med begränsade utblickar. Gaturummen upplevs som snäva i förhållande till gatubredden. Soljuset hindras från att nå ner till gatan.
- Drottninggatan har en lång, rak och obruten siktlinje från Stora Nygatan till Ekelundsgatan
- Arkadmotivet är ett genomgående tema
- 1960- och -70-talsvolymerna sätter stark prägel på gaturummen med sina långa fasadlängder och i delar repetitiva arkitektur
- Kungsgatan upplevs som luftigare tack vare en bredare gatubredd och en dominans av trevåningsbyggnader. Samtliga epoker har respekterat trevåningshöjden längs gatan. Centrumhuset trappar ner
- Östra Hamngatan erbjuder vida vyer och långa siktlinjer; mot Vasastaden i söder och älven i norr
- Den ursprungliga kanalgatans proportionering är avläsbar i den kvarvarande äldre bebyggelsens ringa höjd
- I Drottninggatan bildas en plats i mötet med Östra Larmgatan som en konsekvens av mötet mellan två planstrukturer
- I den östra delen av Drottninggatan finns en bevarad sekvens av äldre bebyggelse liksom i Kyrkogatans östra del

Östra Hamngatan från norr med Vasastadens bebyggelse i fonden.

Östra Hamngatan norr ut med älven vid Lilla Bommen i fonden.

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Egenskaper och särdrag // Drottninggatan, Kyrkogatan, Kungsgatan

LÅNGA RAKA LINJER GENOM STADSKÄRNAN

Tvärgatorna Drottninggatan, Kyrkogatan och Kungsgatan löper i långa raka linjer genom stadsväven, från Stora Nygatan respektive Östra Larmgatan till Ekelundsgatan. Gatorna har olika längd beroende på rutnätets rundade avgränsning. Drottninggatan är längst och Kungsgatan kortast. De omgärdande kvarterens långsidor utgör gatornas väggar vilket ger tydligt definierade gaturum med begränsat med utblickar. Sex kvarter vänder sina långsidor mot Drottninggatan inom det berörda området, fyra mot Kyrkogatan och tre mot Kungsgatan. Bebyggelsen är varierad, volymmässigt och formmässigt. Tidsskalan spänner över 200 år, från 1790-tal till 1990-tal. Byggnadshöjderna varierar från tre till fem våningar med en dominans av fyrvåningshus. Femvåningshusen vetter mot Östra Hamngatan. Gaturummen är relativt smala med en bredd på 7 m och upplevs som snäva i relation till byggnadshöjden. Direkt solljus hindras från att nå gatan. Bottenvåningarna är aktiva med kommersiell verksamhet och skyltfönster. Övriga våningsplan hyser butiker, kontor, parkeringshus och vandrarhem. Drottning- och Kyrkogatan har mjuktrafik med samspel mellan olika trafikanter medan Kungsgatan är en gågata.

Drottninggatan

Drottninggatan är en av stadskärnans längsta gatusträckningar. Den obrutna siktlinjen från Stora Nygatan till Ekelundsgatan och Otterhällan är frapperande. Gatan har en stark prägel av 1960- och 70-tals modernism samt postmodernism. De äldre inslagen är en samlad 1800-tals bebyggelse längs öster ut längs gatan i kvarteret vällen vid vallgraven. I den västra delen finns tre utspridda hus från åren kring sekelskiftet 1800 samt ett 1930-talshus. I kvarteret Perukmakaren har fasaden på P-huset från 1960-talet rustats upp i nyfunkisstil och bottenvåningen försetts med butikslokaler. De modernistiska inslagen längs gatan är mycket olika i sina uttryck. Kvarteret Härbärgat har en närmast postmodernistisk arkitektur som har hämtat inspiration från den tidigare bebyggelsens småskalighet och rika materialverkan medan P-huset i kvarteret Perukmakaren och Arkaden är repetitiva i sina formspråk, närmast monotona. Arkadmotivet är ett genomgående tema längs gatan. Arkaderna återfinns både i de storskaliga modernistiska byggnaderna och i äldre bebyggelse, som modernistiska tillägg.

Kyrkogatan

Kyrkogatan är starkt präglad av den 1960- och 70-talsmodernistiska arkitekturen i NK-kvarteret, kvarteret Perukmakaren och kvarteret Kompassen. Äldre bebyggelse finns samlad i en sekvens längs den södra sidan, i gatans östra del med två hus från 1790-tal respektive 1830-tal. Byggnaderna längs gatan har en tre- till femvåningshöjd med ett näst på unikt inslag av en tvåvåningsbyggnad. I relation till byggnadshöjderna upplevs gatan som snäv med begränsad himmelsvy. Tre storskaliga och pregnanta 60- och 70-talsvolymmer sätter sin prägel på gaturummet. Äldre bebyggelse i västra delen blir starkt kontrasterande med sin småskaliga och omsorgsfullt utformade arkitektur. Fredsgatan är förbyggd med Kompassen åt söder, vyn mot norr är enda tvärgående utblicken från området. Från och med Kompassen är det arkader på bägge sidor av gatan. Arkadmotivet är ett genomgående tema längs gatan och återfinns i de storskaliga modernistiska byggnaderna längs hela sträckningen. I öster platsbildning där det judiska församlingshemmet utgör fond.

Kungsgatan

Kungsgatan är ett utpräglat shoppingstråk med ett ständigt folkflöde. Höjdskalet går i trevåningar med undantag från fronten mot Östra Hamngatan, som går upp till fyra respektive sex våningar. Gatubredder är något bredare än övriga smågator i stadskärnan. Gatan har längs den aktuella delen en historisk prägel med bebyggelse från 1790-tal, 1910 och 1940. Det funktionalistiska centrumhuset präglar gatan åt söder. I gatans fond syns det Abrahamssonska affärshuset i vacker nyrenässans. Kvarteret Kompassen bryter av vid övergången till Harry Hjärnes plats med sin 1970-tals-modernism vilket gör den norra delen av gatan arkitektoniskt varierad. Slående är hur samtliga epoker har respekterat trevåningsskalan längs gatan. Detta märks särskilt i Centrumhuset som trappar ner mot Kungsgatan. Gatumynningen till Kungsgatan flankeras av två karaktärsfulla byggnader med olika arkitekturstil – Bräutigamhuset i nationalromantik och det funktionalistiska Centrumhuset.

Västra delen av Kyrkogatan. En sekvens med äldre bebyggelse bredvid Kompassen i 1970-tals modernism. Arkader i bottenvåningarna.

Östra delen av Kyrkogatan flankerad av P-huset i kvarteret Perukmakaren samt affärsgallerian Kompassen och med församlingshuset i kvarteret Synagogan i fonden.

Kungsgatan med det pampiga Abrahamssonska affärspalatset i fonden. Byggnaden är jämte Centralposthuset och Palacehuset ett av stadskärnans viktigaste fondbyggnader och syns i Kungsgatans hela sträckning ända från Kungshöjd.

Arkadtemat är genomgående längs tvärgatorna och uppvisar vitt skilda miljöer att röra sig genom i en och samma gatusträckning.

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Promenad längs Östra Hamngatan

1. Här dominerar stora, modernistiska 1970-talsvolymerna upplevelsen av gatan. Arkadenhuset har en genomarbetad arkitektur med påkostat stenmaterial, moderna aluminiumpartier samt referens till historisk bebyggelse genom fasadernas uppdelning och burspråk som ger rytm.

3. Flera trafikslag samsas om ytan med körbanor och spårvagnsspår i bägge riktningarna. Därutöver hyser gaturummet trottoirer, parkeringar, cykelställ, reklamskyltar, papperskorgar och gatlyktor. Det hela ger ett stökt och livligt intryck.

4a. Bräutigams konditori har ursprunglig nationalromantisk utformning delvis bevarad.

4b. Centrumhuset är med sin renodlade funktionalistiska stil ett iögonfallande inslag längs gatan.

2a. NK-huset är påkostat och genomarbetat i tidig modernism. Arkitekturen har kvaliteter genom sin konsekvens. Den stora, mörka volymen ger dock ett slutet intryck genom den sparsamma förekomsten av fönster i de övre våningarna.

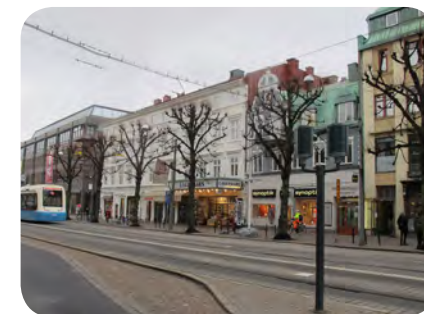
2b. Den ursprungliga kanalgatans proportionering är avläsbar i den kvarvarande äldre bebyggelsens ringa höjd. Skyltar och uppglasningar gör att byggnadernas övre våningar upplevs ha "tappat kontakten" med marken. Nr 35 är ett av få kvarvarande tvåvåningshus längs Hamngatorna!

4c. Rumslig kontrastverkan mellan den breda Östra Hamngatan och de snävare tvärgatorna. Långa raka siktlinjer genom den omkringliggande stadsstrukturen.

5. Det ovanligt breda gaturummet delas in i smalare sektioner genom två flankerande trädrader med hamlade lindar. Flera sträckor av lindar saknas.

6. Fasadarkitekturen erbjuder en brokig 1800- och tidig 1900-talspalett av bebyggelse med flera individuella arkitektoniska uttryck i varje kvarter. Det spritputsade blå huset är ett särskilt viktigt inslag i stadsbilden genom sin egenartade fasad med välbevarade detaljer från olika epoker.

7. Gatans långa, till stor del raka sträckning möjliggör siktlinjer norrut åt Lilla Bommen och älven samt söder över mot Vasastaden/Lorensberg och Götaplatsen.

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Promenad längs Drottninggatan

1. I Drottninggatans östra del finns en sekvens med äldre bebyggelse...

2. Åt söder vällållen äldre bebyggelse, åt norr Hotellets (?) postmodernistiska arkitektur med arkad. Här saknas markbeläggningen med göteborgskaraktär.

3. Här ger arkitektur från olika epoker ett variationsrikt uttryck. Alla hörn mot korsningen är mer eller mindre fasade som skapar yta till platsbildningen. Även arkaderna bidrar till platsbildningen.

3b. Långa kvarter som ger få tvärgående utblickar. Kvarteret Härbergets postmodernistiska fasad tillför variation.

4. Postmodernism i kvarteret Härberget i kontrast mot P-husets repitiva arkitektur.

5a. P-huset har fått en ny fasad i vilken ett försök gjorts att bryta upp den stora volymen genom en färgsättning i två olika grå nyanser som växlar i takt med en småskalig husbredd.

5b. Markbeläggning med Göteborgskaraktär (?) tillför harmoni och konsekvens i gaturummet. Endast brutet av Fredsgatans granitplattor.

5c. En av få utblickar längs gatan. Längs Fredsgatan, norr ut med Nordstan i fonden.

6. Markbeläggning med Göteborgskaraktär (?) tillför harmoni och konsekvens i gaturummet. Endast brutet av Fredsgatans granitplattor.

7. Vy söder ut längs fredsgatan. Fonden skymts av Kompassens överbyggnad.

7b. Arkadgångar

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Egenskaper och särdrag // Kungsportsplatsen

EN SERIE AV TILL VARANDRA RELATERADE PLATSER

Det område som kallas Kungsportsplatsen upplevs inte som en enhet utan snarare som en serie av till varandra relaterade platsbildningar. Äldsta delen av Kungsportsplatsen, dvs den del som låg närmast norr om Kungsporten norr om Larmgatan, finns i dag kvar i omvandlad form. Detta i form av två väldefinierade platsbildningar som flankerar Östra Hamngatan – vid hotell Avalon och vid Centrumhuset. Den del av platsen som återfinns mellan kvarteren Johannes Dux och Gamle Port upplevs i dag främst som en gata indelad för trafikflöden. Närmast vallgraven finns ytterligare två platsbildningar på ömse sidor om Östra Hamngatan. Dessa platsbildningar i söderläge har en låg nyttjandegrad bland annat som en följd av gatusträckningar.

URBANT LIVFULL OCH SMÅSTADSMÄSSIGT TRIVSAM

I Kungsportsplatsen finns en stor variation av rumsliga former, riktningar och grad av öppenhet/slutenhet. Trafiken och det rikliga flödet av människor, överblicken över stora öppna ytor, en omgivande blandad arkitektur och träd samt vyer och siktlinjer i olika riktningar ger en mångfacetterad / variationsrik upplevelse. En låg skala och omsorgsfullt utformad arkitektur inom en begränsad formpalett har en samlande verkan. Platsen är samtidigt urbant livfull som den är småstadsmässigt trevlig.

ENTRÉPLATS OCH NOD

Kungsportsplatsen ger en tydlig upplevelse av entré till stadskärnan från söder. De flankerande kvarteren de före detta "Lagerbergsska bazarerna" definierar och stramar upp rummet längs Östra Hamngatan vilket genererar en platsbildning med portalverkan.

Östra Hamngatan är ett huvudstråk i stadskärnan. Gatan erbjuder ett rikt utbud och variation av verksamheter och funktioner, kommersiellt och kulturellt. Det är en plats där flera av stadens shoppingstråk möts och en central plats för stadens besöksnäring med turistbyrån och kajplatsen för Paddans rundtursbåtar. "Kopparmärra" är en etablerad mötesplats bland göteborgare och Kungsportsplatsen nyttjas flitigt för valstugor, reklamkampanjer och politiska aktioner.

ÖSTRA HAMNGATAN OCH TVÄRGATORNA

Egenskaper och särdrag // Kungsportsplatsen

TAR IN DEN OMGIVANDE STADEN

Från platsen har man långa siktlinjer, dels upp mot Kungsportsavenyn med Götaplatsen i fonden och dels längs Östra Hamngatan mot Lilla Bommen. Ståendes i mittpunkten, där de båda platsbildningarna möts, får man även vyer mot väst längs Vallgatan och Larmgatan och öst in mot Harry Hjörnes plats. Man får en känsla av att befinna sig på en central punkt i staden. Platsen är även en knutpunkt för kommunikation. Här möts promenadstråk, gårdsgator, buss- och spårvagnstrafik, cykelbanor och bilvägar. Upplevelsen av central plats förstärks genom den markanta riktningsförändring som uppstår i gatanätet där Östra Hamngatans nordsydliga sträckning möter det östvästliga vallgravsstråket i anslutningen till Kungsbron.

HISTORISK ATMOSFÄR

Kungsportsplatsen har en tydlig historisk förankring i både 1600-talets, 1800-talets och det tidiga 1900-talets stadsbyggande. Även om Kungsporten är borta som upplevs platsen än idag som port till staden med den pampiga Kungsbron som leder in i stadskärnan. Vallgraven är den tydligaste lämningen i staden av försvarsverken.

Platsens norra del utgörs av en oregelbunden plats vars form kan härledas ur den platsbildning som redan i den befästa staden, vid 1600-talets mitt, fanns omedelbart norr om Kungsporten. Platsens oregelbundenhet beror på att Larmgatans böjda form sträckte sig över platsen och följde vallgravens yttre böjda form. Norr om porten korsade Larmgatan både Östra Hamnkanalen och de båda Östra Hamngatorna.

Platsbildningarna i Kungsportsplatsens södra del, där den ansluter mot Bazargatan och Stora Nygatan, visar på att de är utfyllnader i vallgraven. Lilla Nygatan påminner genom sin bredare gatusektion och trädrad om att den har varit en kanalgata.

En vy från Kungsbron innehåller, förutom ett hörn av det funktionalistiska centrumhuset, enbart 1800-talsarkitektur. (Hotell Avalon är i denna vy inte synligt). Även om flera av byggnaderna har blivit om- och tillbyggda i etapper efter olika behov och ideal så finns det några byggnader som indikerar det tidiga 1800-talets byggnadsvolymer.

SÖDRA HAMNGATAN OCH FREDSGATAN

Område

SÖDRA HAMNGATAN OCH FREDSGATAN

Område

OMRÅDE

Området omfattar kvarteren 1 och 11-14; tre kvarter längs Södra Hamngatan, gatorna Södra Hamngatan och Fredsgatan samt Hotellplatsen och Slussplatsen. Bebyggelsen domineras av stora 1970- och 80-talsvolymen men har ett visst inslag av äldre, småskalig bebyggelse i västra delen av kvarteret Härbärgen, tre hus från 1800-talet och ett från 1930. Palacehuset och Göta källare är solitärbyggnader vid Brunnsparken respektive Hotellplatsen.

HISTORISK TILLBAKABLICK

Södra Hamngatan (då tillsammans med Norra Hamngatan kallad Södra Hamngatan) var en utpräglad kanalgränd i det befästa Göteborg. I sekvensen mellan Lejonbryggan och Drottningporten var kanalmiljön särskilt brokig med Brunnsparken och kvarteret sockerbruket på en holme och med två bryggor över kanalen förbundna med nuvarande Södra Hamngatan. Från 1820-/30-talet var Brunnsparken en ståtlig promenadplats på holmen med träd och brunnsinrättning. 1861 fylldes allt igen utom kanalen vid Norra Hamngatan. Östra Hamngatan drogs över parkens västra sida. Hotellplatsen bildades genom utfyllnaden öster om holmen.

BROKIGA STADSGATOR

Under 1800-talet bestod området mestadels av stenhus i två till tre våningar. Tomterna var små med kringbyggda gårdar som innehöll en rad olika verksamheter; området har utöver bostäder av alla slag inhyst verksamheter präglade av närheten till järnvägen; export- och import-firmor, hotell, restauranger och butiker.

Hotellplatsen, namngiven 1883, var en tidigare paradplats och central mötesplats för Göteborg. Runt platsen fanns, som namnet antyder, flera hotell samlade. Platsen var tidigt del i ett kommunikationsstråk i nära anslutning till Drottningporten som var en av stadens stadsportar. De två första storhotellen i Göteborg kom att etableras vid det som idag är Hotellplatsen. Det var Bloms hotell och Göta källare. Göta källare invigdes 1812 och uppfördes inom det tidigare befästningsområdet. Efter att järnvägen mellan Stockholm och Göteborg invigdes 1862 blev antalet resande fler och behovet av hotellrum ökade. Bloms hotell byggdes om till Grand Hotel Haglund under 1870-talet. Den monumentala byggnaden präglade Hotellplatsen fram till att den revs i början av 1970-talet.

Palacehuset var ursprungligen en fabriksanläggning för sockertillverkning, ombyggd på 1880-talet till privatbostad och galleri för konstmecenatparet Fürstenberg.

FÖRÄNDRAD STRUKTUR EFTER BRÄNDER

Under 1600 och 1700-talen bestod det som idag är Arkaden och kvarteret Härbärgen av ett enda kvarter. Efter en brand 1792 anlades Fredsgatan och bebyggelsestrukturen ändrades.

PRAKTFULLT KONTINENTALT

Under 1800-talets slut förändrades området markant genom nybyggnader i kontinental storslagenhet. Tegelhuset i kvarteret Arkaden uppfördes på 1890-talet i samband med att en privatägd gata drogs fram i diagonal riktning genom kvarteret. Byggnaden, ett tegelhus med ett högt slantat hörntorn, markerar en extrem storslagenhet vid sekelskiftet 1900. Det var

inte bara tornet som stack upp, hela byggnadskroppen var större och högre än sin omgivning. Planen var att fortsätta i samma anda med ett hus på andra sidan gränden och en överbyggd arkad däremellan (jämför samtida Birgerjarlspassagen i Sthlm), men av ekonomiska anledningar blev projektet med en övertäckt shoppinggränd oavslutat. Ett annat hus som förändrade stadsbilden vid den här tiden var det oerhört ståtliga Grand Hotel Haglund vid hotellplatsen. Grand Hotel Haglund, uppförd som Bloms hotell 1808 och radikalt ombyggd till nyrenässans under 1870-talet, ansågs vara stadens mest lyxiga och praktfulla. Där fanns en badinrättning som var öppen även för allmänheten, restaurangmatsalar, grill, bar, café, sällskapsrum, en festvåning, vinterträdgård med mera.

SANERAT OCH OMVANDLAT

Området präglades under 1900-talets andra hälft av rivningar och storskalig nybyggnation. Strukturen med 1800-tals stenshus kring inre gårdar ersattes med i stort sett kvartersomfattande kontors- och butikskomplex samt hotell.

Samtliga byggnader i kvarteret Arkaden revs 1964-74 då de tre nuvarande byggnaderna uppfördes. Idag minner ett klocktorn i fasaden mot Brunnsparken om det gamla Arkadenhusets torn.

Grand Hotel Haglund revs 1972 för att ge plats åt en affärs och kontorsbyggnad efter ritningar av arkitekt Johannes Olivegren. Totalt sju stenhus från 1800-talet fick rivas i kvarteret för det som blev Citypassagen i fem våningar. I reaktion mot det som blev av de tidigare genomförda citysaneringarna i Nordstaden gavs Citypassagen i postmodernistisk anda ett yttre med inspiration från det tidiga 1800-talets bebyggelse med korta husbredder, varierade takfotshöjder och tegelmurning.

År 1977-83 genomfördes en omvälvande förnyelse av kvarteret Slusskvarnen vid vallgraven och Hotellplatsen då tio byggnader revs för att ge plats åt ett stort hotell; nuvarande Hotell Radisson SAS i lyxig postmodernism. Förnyelsen bar med sig stor påverkan på äldre strukturer, förutom att den ursprungliga tomtstrukturen med småskalig bebyggelse kring inre gårdsrum försvann så röjdes de äldre befästningsmurarna under mark bort.

Den praktfullt kontinentala Södra Hamngatan åt väster 1930-tal. Kanalen, som gick i gatans norra sida, är igenfylld.

Korsningen Arkaden / Drottninggatan åt öster 1921.

Hotellplatsen med Grand Hotell Haglund, Palace Hotel och Göta Källare år 1915

SÖDRA HAMNGATAN OCH FREDSGATAN

Egenskaper och särdrag // Södra Hamngatan och Fredsgatan

SÖDRA HAMNGATAN

Gatan går igenom hela stadskärnan längs med Stora Hamnkanalen, från Slussplatsen i öster till Skeppsbroplatsen vid älven i väster. Sträckningen är rak, i nordvästlig riktning, fram till Kämpebron där den gör en knäcka mot norr inför mötet med älven. Gatan har en ensidig rumsavgränsning som utgörs av kvarterens husfasader längs den södra sidan. Längs gatans norra sida avgränsas gatan av kajkanten och kanalen, förutom vid Brunnsparken där istället parken tar vid. Tillsammans med kanalen och Norra Hamngatan bildar Södra Hamngatan en stor rumslighet som går igenom hela stadskärnan. Vid sydöstra city möter Palacehuset och Göta Källare upp på den norra sidan och bildar där en snävare passage av gatan samt Hotellplatsen. Bebyggelsen är jämnhögt i fyra till fem våningar, högre längs den södra sidan med sina affärs- och kontorskomplex från 1960- och 70-talen samt 1980-talshotellet SAS Radisson. Gaturummet går från brett till smalt i rörelsen från Brunnsparken till Slussplatsen.

TVÄRGÅENDE HUVUDAXEL SEDAN GRUNDLÄGGNINGEN

Södra Hamngatan har genom sitt strategiska läge längs den centrala hamnen och kommersiella hjärtpunkten haft en central betydelse i staden sedan grundläggandet och utvecklades till stadens förnämaste bostadsgata under 1700- och 1800-talen. Under 1900-talet blev gatan huvudstråk för storbankerna, vilka uppförde sina kontor i den östra delen i samband med citysaneringen.

STILMIX

Den berörda delen av Södra Hamngatan präglas av Brunnsparkens öppenhet och grönska samt av omgivande särpräglade byggnadsverk från olika epoker, med dominans av modernism. I Brunnsparken upplever man ett modernistiskt stadsrum i en historisk struktur. Kontakten med kanalen finns i denna sekvens endast i korsningen med Östra Hamngatan och vid Slussplatsen, där Stora Hamnkanalen övergår till Fattighusån. Palacehuset utgör en praktfull och ljus

fond till Brunnsparken. Arkadenhusets klocktorn är ett landmärke som syns från håll, markerar Arkadhuset och är samtidigt en tydlig del av dess arkitektur. Klocktornet "talar med" stadskärnans övriga klockor och torn.

FREDSGATAN

Gatans sträckning går mellan Södra Hamngatan och Korsgatan, med passage till Harry Hjärnes plats via Kompassen. Bebyggelsen utmed gatan är framförallt uppförd under 60- och 70-talen och är tillkommen för handels- och parkeringsändamål. Det finns äldre bebyggelse bland annat utmed norra delen av gatan i kv Härbärgen, hörnhuset vid Fredagatan – Södra Hamngatan uppfördes 1887.

ANLAGD 1792

Fredsgatan har en yngre historia än övriga gator i området. Kvarteret i sydöstra stadskärnan var långa och sträckte sig ursprungligen ända från Östra Hamngatan i väster och befästningen samt Östra Larmgatan i öster. Först efter en stadsbrand 1792 bildas Fredsgatan mellan Södra Hamngatan och Kyrkogatan. Det var först när Kompassen uppfördes i början av 1970-talet som en passage bildades genom kvarteret Klensmeden och gatan fick en förlängning fram till Harry Hjärnes plats.

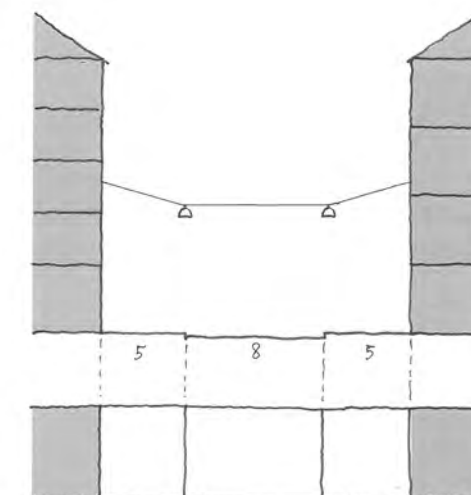
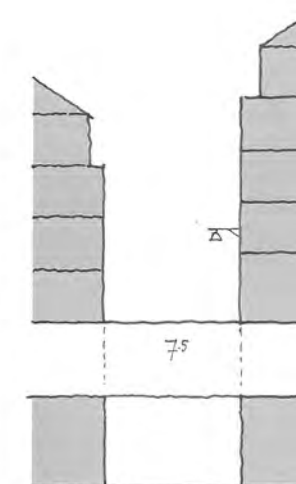
Dagens karta lagd över karta från 1771 visar att fredsgatan har en senare tillkomst

Fredsgatan

Södra Hamngatan

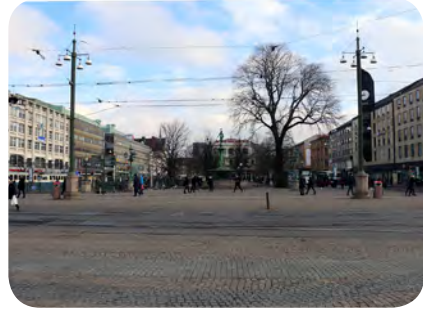

Egenskaper och särdrag / värdeaspekter

- Södra Hamngatan: fd kanalgata som är del i en central rumsbildning genom stadskärnan och stadens "finrum".
- Dominans av modernismens arkitektur. Inslag av äldre bebyggelse i korsningen Södra Hamngatan / Fredsgatan
- Jämnhöga byggnader i fyra till fem våningar. Anpassning till den historiska stadskärnans volymuppbyggnad i höjdded. Härbärgen uppvisar en högre grad av anpassning.
- Palacehuset är en praktfull fond till Brunnsparken. Göta källare är fond till Hotellplatsen
- I kvarteret Härbärgen har fasaderna en upplevd småskalighet eftersträvat genom småskalig fasadindelning, olika murningstekniker, tegelsorter, fönsterritm och varierade takfotshöjder
- Det inre gatunätets smalare bredd gör sig påmint i Fredsgatans snäva sektion. Vyn är förbyggd av Kompassen i fonden

SÖDRA HAMNGATAN OCH FREDSGATAN

Promenad längs Södra Hamngatan

1. Palacehuset utgör en praktfull och ljus fond till Brunnsplanen. Fasaden är rikt dekorativ i nyrenässansstil. Brunnsplanen med sina hårdgjorda ytor ger intrycket av ett planterat torg.

2. Den södra sidan domineras av 1960- och 70-talsmodernism, så när som på hörnhuset vid Fredsgatan uppfört på 1880-talet. Tornet är en referens till det tidigare arkadenhusets smäckra torn.

3. Arkadenhuset har fasader av gulbruna klinkerplattor, mönstersatta med markerade våningsband. Klocktornet är landmärke som syns från långt håll, markerar Arkadenhuset och är samtidigt en tydlig del av dess arkitektur.

4. Högaktiverat tvärgående stråk! Stor kontrast i arkitektoniskt uttryck mellan Arkadenhuset och kv Härbärgets. Det inre gatanätets smalare mått ger sitt uttryck i Fredsgatans sektion.

5. Intressant blandning av arkitektoniska uttryck. Palacehusets påkostade nyrenässansfasad möter kvarteret Härbärgets postmodernistiska kontors- och butiksbyggnad. 1800-talsbyggnaden på hörnet (1880-tal med mezzaninvåning och fasader i gulrött tegel och med putsade detaljer) vid Fredsgatan - historiskt inslag.

6. I kvarteret Härbärgets fasader variation har variation tillskapats genom olika murningstekniker, tegelsorter, fösterrym och takfotshöjder. Hermer (relikter från den tidigare bebyggelsen) samt emalj arbeten i fönsterbröstningarnas samt kopparklädda skärmtak tillför ytterligare brokighet/ upplevelsevärde. Taklinjen är bruten med indragna takvåningar. "Brända tomten" är en påtaglig glugg i stadsväven.

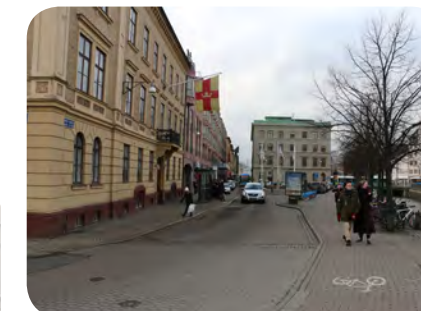
7. Här sker en tydlig övergång från Brunnsplanens öppna rumslighet till ett tvåsidigt avgränsat gaturum. Ett relativt snävt sådant mellan femvåningsbyggnader. I den här vyn utgör Göta Källare en praktfull fond där gatan tycks sluta. Gångstråken är generösa men gatan är relativt smal för att hysa spårvagnstrafik.

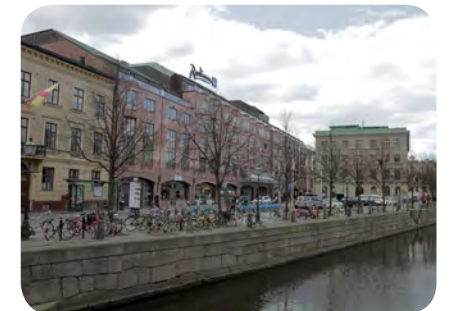
8. Göta källares förskjutna placering bildar Hotellplatsens rumslighet snävar till gaturummet längs östligaste delen av Södra Hamngatan. Mellan Palacehuset och Götakällaren öppnar sig en vy mot bron och Drottningtorget.

9. Brons breda bredd, i förhållande till kanalen, gör det svårt att uppleva kanalmiljön.

10. Vid Slussplatsen har Södra Hamngatan återigen kanalkontakt.

11. Hotell Radisson SAS - postmodernistisk lyx med fasad av ljusröda marmorplattor och terrazzo. Indragen, glasad bottenvåning samt arkadgångar i längs norra och östra fasaden. Trappar ner i höjd i öster i mötet med vallgravsstråkets lägre 1800-talshus.

SYDÖSTRA CITY – EGENSKAPER OCH SÄRDRAG

Egenskaper och särdrag // Betraktelse av Hotellplatsen

TRAFIKDOMINERAD MONUMENTALPLATS

Platsen bildas i mötet mellan tre gator. Alla typer av trafikslag möts och dominerar platsen. Spårvagnen går i en båge över Hotellplatsen och anger en tydlig rörelseriktning mot Drottningtorget. Stadsrummet avgränsas av omgivande byggnaders fasader; Palacehuset, Göta källare, kvarteret Härbärgat och ... på andra sidan Stora Hamnkanalen men den fina rumsligheten definieras av Göta källares solitära och, till planstrukturen sett, förskjutna placering. I angöringen från väster bildar Göta källare en tydlig arkitektonisk fond. Volymskalan kring platsen är i tre till fyra våningar. I platsen sker ett intressant möte mellan fyra arkitekturstilar; nyrenässans, klassicism, jugend och postmodernism.

TRE SÄRSKILDA HUS

Tre hus som var och ett gjort särskilt avtryck i Göteborgs stadsbyggnadshistoria möts vid Hotellplatsen; Göta källare med fasader präglade av det tidiga 1800-talets samt 1920-talets ideal, utgör med sin strama klassicistiska gestalt ett blickfång vid Hotellplatsen, Drottningtorget och Norra Hamngatan. Palacehuset undgår ingen. Med sin arkitektur i pampig nyrenässans och sin centrala och solitära placering är det en arkitektonisk masterpiece i området och i stadskärnan. Det tegelmurade affärs- och kontorshuset i kvarteret Härbärgat har en tidigt postmodernistisk charm med småskaliga husbredder, varierade takfotshöjder, tegelmurning och emaljerade konstverk i fönsterbröstningarna. Fasadskulpturer, hermer, från Grand Hotel Haglund är en fragmentarisk rest av det som revs.

INNEHÅLL

DET TYPISKT GÖTEBORGSKA

Sammandrag av publikationer
utgivna av Göteborgs Stad.....38

SKYDD AV KULTURVÄRDEN

Miljöbalken, KML, PBL.....39

FYSISK KONTEXT

Stadskärnans morfologi.....41
Vyer.....42
Volym och skala.....43
Stadskanter och siluetter.....44
Arkitektur och tidsdjup.....46

HISTORISK KONTEXT

Utbyggnadsetapper.....48
Fästningsstaden Göteborg.....50
Kungssportsplatsen.....54
Trädgårdsföreningen.....56

DET TYPISKT GÖTEBORGSKA

Sammandrag av publikationer utgivna av Göteborgs stad

STADSBYGGNADSKVALITETER GÖTEBORG

‘Stadsbyggnadskvaliteter Göteborg’ är en publikation framarbetad av stadsbyggnadskontoret (godkänd av BN 2008) som syftar till att visa byggnadsnämndens och stadsbyggnadskontorets syn på hur Göteborgs stadsmiljö bör utformas. Ett antal egenskaper nämns som centrala i stadens karaktär.

Den befästa staden

Göteborg grundades på ett flackt landskap nära älvmyrningen och byggdes som rutnätsstad efter Holländskt mönster med rätvinkliga gator och kanaler, omgivet av befästningsverk med vallgravar och bastioner. 1600-talsstadens planmönster och skala. Tydliga minnesmärken från den befästa tiden som Skansarna, och mindre iögonfallande spår som t ex Kaponjargatan genom Haga.

Handels- och industristad

Spåren av att staden öppnade upp sig mot omvärlden efter 1700-talet. Kvarteren på den rivna befästningsmarken och parkstråket längs vallgraven.

Den utspridda och funktionsuppdelade staden från efter 1950. Miljonprogrammets bebyggelse samt handelns expansion i form av köpcentrumet Nordstan i Östra Nordstaden.

Utveckla och ta till vara

Ett synligt historiskt djup. Historiska spår. Från stadsmönster och stadssiluett till enskilda platser, byggnader och byggnadsdetaljer. *“Stadsmiljö och arkitektur från olika tidsepoker har sina specifika värden som ger Göteborgs olika stadsdelar särskilda stämningar”.*

Stadsmönster

För Göteborg typiska stadsmönster i traditionell kvartersstad, den funktionalistiska staden samt den postmoderna staden.

KULTURMILJÖPROGRAMMET

Göteborgs Stads bevarandeprogram är antaget av kommunfullmäktige och är en viktig hjälp vid plan- och bygglovärenden. I ett inledande kapitel beskrivs det typiskt göteborgska.

Den vandrande handelsstaden vid älven

Den nuvarande stadskärnan och lämningarna efter de tidigare städerna i närheten av älven är viktiga minnesmärken av att Göteborg har haft flera föregångare.

Fästningen Göteborg

Göteborg var en av de starkast befästa städerna i Europa vid 1600-talets slut. Bevarade rester är vallgraven, rester av stadsmuren och Skansarna. Vallgravslinjen är fortfarande ett av de mest markanta inslagen i Göteborgs stadsplan och skansarna utgör än idag mäktiga blickfång.

Göteborgs finrum

Göteborg är sedan 1600-talet centrum för handel och förvaltning i regionen. Kvarteren kring Gustaf Adolfs Torg och Stora Hamnkanalen är än idag en exklusiv och särpräglad miljö i hjärtat av Göteborg.

Den Carlbergska stenstaden

Återuppbyggnaden efter sex stora bränder 1792-1813 genomfördes under ledning av stadsarkitekt Carl Wilhelm Carlberg i en ovanligt enhetlig nyklassicistisk stil. Delar av den Carlbergska stenstaden är ännu bevarad och nyklassicistisk bebyggelse präglar vissa gatupartier i stadskärnans centrala områden.

Vallgravsstråket

Det breda stråk längs vallgraven som frilades efter rivning av befästningen i början av 1800-talet är idag ett unikt exempel på tidens stadsplanekonst och omfattar byggnader med egenartad arkitektur.

Gult fasadtegel

Det gula göteborgsteglet har använts som fasadmaterial under olika perioder; 1700-talet, 1850-70 samt på 1940-talet under Folkhemmets byggnadsepok.

Från Kungssportsplatsen till Götaplatsen

Kungssportsavenyn förmedlade kontakten mellan stadskärnans centrala delar och de nya eleganta bostadskvarteren i Vasastaden - Lorensberg från 1870-talet. Avenyn är fortfarande stadens mest framträdande och välkända paradgata.

GÖTEBORG – ATT BYGGA STADEN

Göteborg - att bygga staden gavs ut av Göteborgs stadsbyggnadskontor 2003. Del 1 av boken innehåller en översikt över det göteborgska.

Skydd och överblick

Göteborgs speciella stadsstruktur där landskap och bebyggelse samspelar.

De små stadsdelarnas stad

Resultatet av samspelet mellan topografi, bebyggelse och Göteborgs sociala historia.

Stadsdelar med speciell känsla

Den lokala identiteten samverkar med de göteborgska karaktärsdragen.

Årsringar med göteborgskaraktär

Ett sammansatt mönster med rester av lantlig bebyggelse, rutnätsplaner, gamla industristadsdelar, stadsplanerarnas stadsbygge med Lilienberg, Åhrén och William-Olsson som välkända namn.

Unika Göteborgsmiljöer

Lokalt avgränsade såsom den holländskt inspirerade stadskärnan med vallgrav och kanaler. Stadsdelar med väl bevarade landshövdingehus. Varvslandskapet längs älven. Avenyn - centrumgata med kontinental karaktär.

SKYDD AV KULTURVÄRDEN

Miljöbalken, PBL, KML

RIKSINTRESSE: GÖTEBORGS INNERSTAD [O 2:1–5]

Området ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården; Göteborgs innerstad med motiveringen: *”Storstadsmiljö, formad av funktionen som ”Sveriges port mot väster” och det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem. Rikets främsta sjöfartsstad samt residensstad, domkyrko- och universitetsstad, präglad av tre seklers handelsaristokrati. Ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst, och på stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen. Den göteborgska byggnadstraditionen med dess olika stadsdelskaraktärer. (Skolstad, Universitetsmiljö, Stiftsstad)”*. (RAÄ)

Uttryck för riksintresset

“1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna, strax utanför stadskärnan skansarna Göta Lejon och Kronan samt Exercisheden; andra uttryck för fästningsstaden - västerut från centrum mot älvmynningen - är lämningarna av Älvsborgs slott, det gamla amiralitetsvarvet, Nya Älvsborgs fästning och flottstationen Nya Varvet. 1600-talets stadsbyggande, med landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan, med omgivande befästningsgördel och vallgrav, och den regelbundet planerade förstaden Haga med sin enklare rutnätsplan. Gatunät, tomtstruktur, bevarade och igenfyllda hamnkanaler. De solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt. Karaktären hos ”Hamngatorna” och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen 2-3-våningshus. Utanför den gamla stadskärnan den trädkantade kanalen Fattighusån och gamla Fattighuset av trä - hela miljön utmärkande för det på 1700-talet nedbrunna Göteborg - samt Gamla Allén vid Södra Vägen. Dessutom spridda rester av donationsjordarnas landerier. Det tidiga 1800-talets stadsnydaning med stadsarkitekt Carl W Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven och det bälte av ny bebyggelse och planteringar som uppstod på det nedlagda fästningsområdet enligt Carlbergs plan 1808. Längs vallgravens insida kajgator, öppna platser och salutorg samt byggnadskvarter för bostäder och offentliga byggnader. Längs utsidan parker och gränsboulevarden Nya Allén.

Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar fr.o.m. 1840-talet ersattes av älvrstrandens djuphamn, och affärslivets utveckling från de gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar. Kajer och sjöfartsanknuten bebyggelse som f.d. Ostindiska kompaniet och andra gamla handelshus kring Stora Hamnkanalen, kontor och magasin för handelsfirmor och rederier mot älven. Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt. Donationsgrundade

anläggningar som parker, sjukhus, skolor, museer och bostadsstiftelser.

Det sena 1800-talets storstadsomdaning och utbyggnad med anläggningar, områden och bebyggelse som visar på ny samfärds teknik, spridningen av olika verksamheter och skilda sociala grupper levnadsförhållanden. Cityomvandlingen med handelns om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn. Kommunaltekniska anläggningar som vattentorn och spårvägarna. De stora utvidgningsområdena med planmönster, tät stenstadsbebyggelse, gator av olika bredd och karaktär, bestämda hushöjder, parker och trädplanteringar. Det mondäna Vasastaden - Lorensberg - Heden, med breda, trädplanterade huvudgator som Kungsportsavenyn och Vasagatan, de palatslika “parkkvarteren” och den storstadsmässiga, slutna kvartersbebyggelsen med institutioner insprängda bland hyreshusen. Högre upp i Vasastaden rester av tjänstemannaföreningens trädgårdsstad. Möstergilla arbetarbostäder i tegel i Haga och Annedal, och traditionella trähus blandade med stadsmässiga landshövdingehus.

1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden, med inledande decenniernas terränganpassade, oregelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätsstaden. Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker, och anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv. Övre Vasastaden - Lorensberg med institutionskomplex i parkmiljö och stenstadskvarter med inslag av landshövdingehus. Götaplatsen med omgivande kulturinstitutioner. Lorensbergs villastad och Nedre Johannebergs slutna hyreshuskvarter. Folkhemmets funktionella stadsbyggande i övre Johanneberg med väderstrecksorienterade lamellhus i bergig naturmiljö.

Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivning. Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula “Göteborgsteglet” med den carlbergiska nyklassicismen följd av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och med stort inslag av polykromi, landshövdingehusen och deras olika utvecklingsskeden. Gatukaraktären med gatsten och gånghällar i bohusgranit samt de rikliga inslagen av grönska i stadsbilden. Drag som visar på de livliga kontakterna med Storbritannien och Europas västra delar”.

Riksintresse för kulturmiljö i Göteborgs stadskärna:

- Kanalstadsplanen från 1600- och 1700-tal med omgivande befästningsgördel och vallgrav
- Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven
- Solida köpmanshus i tegel tillkomna efter stadsbränderna
- Hamngatorna och de trånga bakgatorna med 2-3 våningshus
- Gamla handelshus kring stora Hamnkanalen
- Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt.
- Längs vallgravens insidor; kajgator och öppna platser samt byggnadskvarter för bostäder
- Längs vallgravens utsida; parker
- Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven
- Bältet av ny bebyggelse på det nedlagda befästningsområdet
- Göteborgska särdrag i stadsbilden
- Stadssiluetten från älven
- Byggnadstraditionen med en dominerande låg byggnadshöjd
- Den topografiskt och socialt betingade karaktären av många småstäder – ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar
- Cityomvandlingen med handelshus, om- och nybyggnader i storstadsmässig skala
- Spårvägarna
- Järnvägens stationsmiljöer
- De plana kanalbroarna av järn
- Gatukaraktären med gatsten och gånghällar i granit
- Det gula “göteborgsteglet”

SKYDD AV KULTURVÄRDEN

Miljöbalken, PBL, KML

ÖVRIGT SKYDD AV KULTURVÄRDEN

Fornminne [Göteborg 216:1]

Fornlämningen Göteborgs innerstad omfattar större delen av Göteborgs stadskärna med omgivande grönstråk samt delar av Haga. Två särskilt viktiga delar av fornlämningen ligger inom/i anslutning till undersökningsområdet; Stora Hamnkanalen och vallgravsstråket. Vid schaktning eller andra ingrepp inom fornlämningen krävs tillstånd från länsstyrelsen.

Byggnadsminne

Göteborgs synagoga är sedan 1999 byggnadsminne enligt 3 kap. KML. Enligt de av Riksantikvarieämbetet upprättade skyddsbestämmelserna får byggnaden inte rivas eller förändras till det yttre, med undantag från fönstren som får kompletteras med nödvändiga skyddslösningar. Ingrepp får inte heller göras i gudstjänstrummets fasta inredning. Detsamma gäller taket i entréhallens mittdel och gudstjänstrummet.

Göteborgs stadskärna i kulturmiljöprogrammet, Inom Vallgraven 1:A, Nordstaden 2:A

Stadskärnan inklusive vallgraven och Rosenlundskanalen ingår i det kommunala bevarandeprogrammet med motiveringen: *”Cityområdet som helhet inklusive vallgraven har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Det speglar Göteborgs ursprungliga roll som ”Sveriges port mot väster” och även stadens senare utveckling. Miljön innehåller också unika exempel på stadsplanering och arkitektur från olika epoker.*

1620 –1800

Den strategiskt väl valda placeringen vid älven och mellan två bergspartier kan fortfarande upplevas i stadsbilden. Det ursprungliga, holländskt påverkade stadsplanemönstret är till stor del bibehållet. Rester av befästningsanläggningarna med vallgraven som huvudmotiv finns också kvar och utgör ett värdefullt exempel på 1600-talets befästningskonst. Från tiden före sekelskiftet 1800 är ett 20-tal hus bevarade t ex Kronhuset, Ostindiska Kompaniets hus, Sahlgrenska huset samt delar av Rådhuset och Stadshuset.

1800 –1840

Perioden speglas genom de eleganta ”empirehus” som ännu står kvar längs Södra Hamngatan. Domkyrkan och de omgivande gatornas småskaliga bebyggelse i enkel nyklassicistisk stil tillhör också denna epok.

1840 –1870

Vallgravsstråket med sin serie av torg och friliggande allmänna byggnader från åren 1845–70 är en intressant tillämpning av den tidens stadsplaneideal. Här finns också många för denna period typiska byggnader i gult tegel samt exempel på den blandning av nyklassicism och andra ”nystilar” som var vanlig i Göteborg under denna epok. Tidstypiska anläggningar är också de stenklädda kajerna längs älven och Stora Hamnkanalen.

1870 –1950

Tiden 1870 –1950 representeras av ett flertal enskilda mycket påkostade byggnader som uppförts för stadens ledande företag främst vid de stora stråken samt ett par grupper med enklare bostadshus från sekelskiftet 1900.

Skyddsbestämmelser i detaljplan

Ett fyrtiotal byggnader i taskärnan har skydd genom särskilda skyddsbestämmelser och/eller varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

- forminne Göteborg 216:1
- kommunalt bevarandeområde 1:A
- byggnadsminnen

Bevarandeprogrammet i korthet:

- Placeringen vid älven och mellan två bergspartier
- Det ursprungliga, holländskt påverkade stadsplanemönstret
- Rester av befästningsvallarna samt vallgraven
- Hus från tiden före sekelskiftet 1800
- Eleganta empirehus längs Södra Hamngatan
- Domkyrkan och de omgivande gatornas bebyggelse
- Vallgravsstråket; torg, friliggande allmänna byggnader och byggnader i gult tegel
- Stenklädda kajer längs älven och Stora Hamnkanalen
- Enskilda, påkostade byggnader från tiden 1870-1950.
- Grupper med enklare bostadshus från sekelskiftet 1900

FYSISK KONTEXT

Stadskärnans morfologi

VATTEN, TOPOGRAFI, GRÖNSTRUKTUR

Göteborg har sin placering i ett vattenpräglat landskap. Älven går som en ryggrad genom ett flackt landskap med tydliga dalgångar och åar. Bergen har tidigare varit öar i ett skärgårdslandskap. Den södra delen av stadskärnan omges av den raserade befästningens vallgrav, i sicksackform från Rosenlund till Slussplatsen. Stora Hamnkanalen går från Stora Bommen i väster till Slussplatsen i öster. Kanalen har inte en rak sträckning utan bildar en vinkel en bit in, vid Kämpebron. Stora Hamnkanalen står i förbindelse med Mölndalsån genom Fattighusån.

Topografin är framträdande i stadslandskapet. Den topografiska strukturen med flackmark vid älven och de tre bergstopparna Kvarnberget, Stora Otterhällan och Kungshöjd, är tydligt avläsbar. Ytterligare berg anas på håll över det bebyggda slättlandet.

Grönskan förekommer som parker i stadskärnan; Brunnsparken, Kronhusparken, Domkyrkoparken, parken vid Tyska kyrkan och grönytor framför Göteborgsoperan, samt som ett omgivande grönt bälte med Trädgårdsföreningen och Nya Allén. Längs de breda Hamngatorna finns trädtrader.

BEBYGGELSE OCH STADSINTENSITET

Läget och utformningen på stadskärnans kvarter är en konsekvens av de topografiska förutsättningarna samt planeringsidealet rutnätsstaden. Stadskärnan uppvisar en struktur med rutnätskvarter i de inre delarna och en omgivande krans med friare kvartersformer. Kvartersstrukturer på de tre bergen bryter av med friare former i en anpassning till de topografiska förutsättningarna. Det borglika Kungshöjd, det ovalt formade bostadskvarteret Otterhällan respektive kontorsbebyggelsen ÅF-huset kröner varsin bergshjessa i fri form och med fritt läge.

Bebyggelsen på flacken är uppförd med en relativt jämn byggnadsskala i 4-5 våningar och är i stora delar karaktäristisk för traditionell stenstad med slutna kvarter med småskalig fastighetsindelning kring trånga gårdsrum. 1960- och 70-talens storskaliga tillägg bryter av med sammanslagna fastigheter till stora byggnadsvolymer över hela kvarter.

De rörelseintensivaste och mest kommersiellt utpräglade delarna är kvarteren kring Domkyrkan, den sydöstra delen av stadskärnan norr om Östra Larmgatan samt Östra Nordstaden. Bostadsområden och lugnare institutionsområden återfinns i vallgravsstråket samt i de västra och nordvästra delarna av stadskärnan.

GATUNÄT

Stadskärnans gatunät är påtagligt rutnätsindelade kring i huvudsak rektangulära kvarter i öst-västlig riktning. Rutnätet bryts av kring de tre bergshöjderna där kvarteren har fått en friare form, vid Stora Hamnkanalens knä samt i stråket längs vallgraven, där gatusträckningarna har lagts diagonalt mot mönstret och bildar som en solfäder ut mot vattnet i söder. Gatorna kan delas in i ett antal olika typer såsom igenlagd kanalgator, kanalgator, handelsgator, och smalare bakgator. Det finns en tydlig kontrast mellan snäva gaturum mellan husen och vida stråk längs vattendragen. Gatunätet skapar långa siktlinjer mellan stadskärnans olika delar. Dagens gaturum, med undantag av Hamngatorna, ser i stort sett ut som de gjorde före bildens och kollektivtrafikens intåg. De bara åtta meter breda smågatorna är lagda när handkärnan och hästskjutsen utgjorde trafiken.

De flesta gatorna har så kallad mjuktrafik; samspel mellan olika trafikanter. Längs dessa gator är gångtrafiken ofta dirigerad till arkadgångar – ett särskilt vanligt fenomen i just det här området. Arkadgångarna återfinns i särskilt stor omfattning längs Drottninggatan och Kyrkogatan, både som ursprungsuppförda i 1960- och 70-talshus och som integrerade i äldre bebyggelse. Kungsgatan är endast avsedd för gående medan Fredsgatan, Trädgårdsgatan och den västra delen av Östra Larmgatan är prioriterade för gående.

FYSISK KONTEXT

Vyer

Lynchkarta över stadskärnan med kanter, barriärer, vyer, trafikstråk och gångstråk

Vy öster ut längs stora Hamnkanalen från Kämpebron

Vy söder ut längs Östra Hamngatan

Överblickande vyer i markhöjd över stadskärnan är möjliga i vattenrummen, längs de breda Östra och Västra Hamngatorna (tidigare kanaler), de större platsbildningarna - Kungssportsplatsen, Gustav Adolfs torg och Drottningtorget samt från de båda skansarna (?har ej hunnit undersöka). Stadskärnans berg har till större delen förbyggda vyer (stämmer det? dubbelkolla).

VYER LÄNGS VÄSTRA HAMNGATAN

Från korsningen med Södra Larmgatan har Västra Hamngatan en rak sträckning ända fram till Stora Hamnkanalen vilket ger en vy över det breda gaturummet, dess varierade äldre bebyggelse och hamlade trädrader, ända fram till Norra Hamngatan. Bebyggelsen är låg, tre till fyra våningar, med undantag av två modernistiska byggnader i fem och sex våningar i korsningen med Kungsgatan, samt "Skandiahuset", som ett högt sekelskifteshöghus längst bort. Från Kämpebron sett samlas ett flertal praktfulla hus i den norra delen av Västra Hamngatan, av vilka "Skandiahuset" är särskilt iögonfallande med sin i sammanhanget höga höjd samt naturstensfasad.

VYER LÄNGS ÖSTRA HAMNGATAN

Längs Östra Hamngatan ges lång siktlinjer åt norr och söder. Bebyggelsen är påkostad och varierad i tidsdjup och skala men håller sig inom en två till sexvåningshöjd. Söder om Södra Hamngatan finns sekvenser med lägre byggnader som minner om kanalstadens gatuproportioner. I vyer söder ut utgör Vasastadens arkitektur en del i stadsbilden med dominans av Vasakyrkans arketyppisk kyrkform.

VY LÄNGS STORA HAMNKANALEN

Stora Hamnkanalen är ett stort öppet stadsrum mitt i stadskärnan, även kallat stadens finrum. Den påtagligt historiska miljön med äldre bebyggelse, stenkajer och broar väcker tankar om 1600- och 1700-talens befästa handelsstad. Den carlbergiska epokens helhetssyn är fortfarande förnimbar genom en sekvens av fasader längs Södra Hamngatan. Sten, puts och tegel i dova och ljusa nyanser samspelar med kanalkanter i sen och den speglade vattenytan. Bebyggelseskalan är samlad inom en två till fyra våningshöjd med Tyska kyrkans torn som dominerande uppstickare. I fonden syns även Hotel Clarion Post höghusdel i svart. Längs Norra Hamngatan

Vy öster ut längs vallgraven från Kungsbron

Vy väster ut längs Norra Hamngatan med Wijska huset vid Lilla torget som fond

FYSISK KONTEXT

Volym, skala

finns en pampig och representativ sida med Ostindiska huset och Tyska kyrkan i guklt göteborgstegel. Palace-huset och Posthuset är fondbyggnader. I vyer öster ut längs Norra och Södra Hamngatorna skapar Palace-huset snävare gaturum och Wijska huset vid Lilla torget är fonsbyggnad i vyn.

HÖJDSKALA

Göteborgs stadskärna har en bebyggelse med en till stor del samlad låg höjdskala där enstaka torn, höghus och skorstenar sticker upp. De topografiska förhållandena med flackmark med tre berg gör att även bebyggelsen på bergen höjer sig över bebyggelsen på flacken. Den östra delen av stadskärnan - med västlig gräns efter kvarteren väster om Västra Hamngatan - upplevs ha en samlad volym inom en höjd om max fyra till fem våningar. Domkyrkans och Tyska kyrkans torn samt höghusen Lilla Bommen och höghusdelen i Hotel Clarion Post bryter av med högre höjder. En större volymmässig variation finns i byggnadernas utbredning, där inte bara de senare decenniernas höghus bryter av mot äldre småskalig struktur utan även 1960- och 70-talens handels- och kontorsetableringar, som alltså enbart har anpassats till det äldre i höjddled. Nordstan samlar flertalet storskaliga bank-, kontors- och varuhus. Denna typ av storskaliga inslag återfinns också i den sydöstra delen av stadskärnan i form av kvartersstora handelsgallerior och ett P-hus. Äldre storskaliga byggnader är institutionsbyggnaderna i vallgravsstråket, Ostindiska kompaniets hus, byggnaderna kring Gustav Adolfs torg samt det gamla Televerkshuset och kvarteret Kungshöjd.

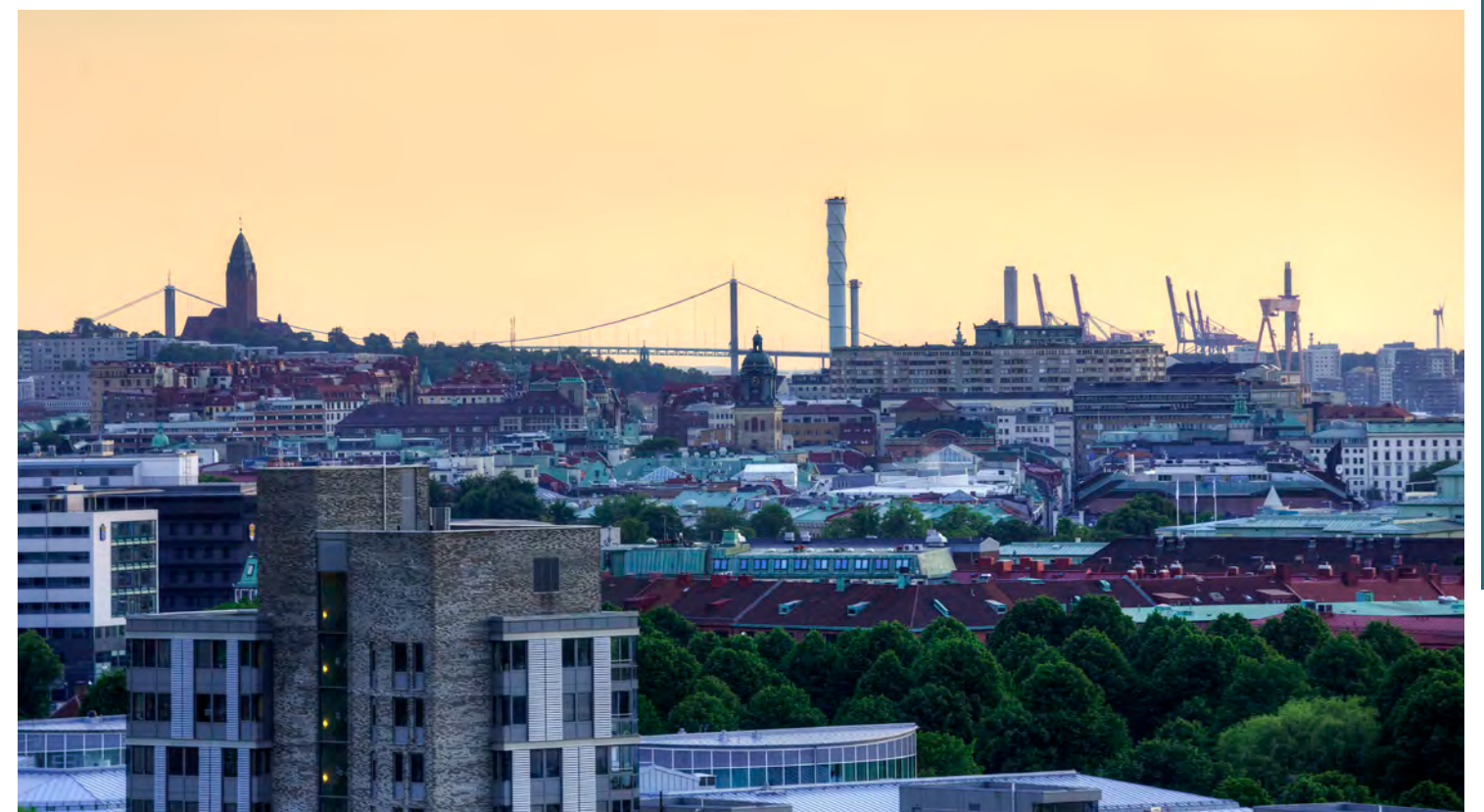
På traditionellt och historiskt Europeiskt manér har Göteborgs stadskärna till stor del karaktären en samlad låg stadskropp med få uppstickande volymer i form av kyrkotorn. Bebyggelse på bergen utgör uppskjutande större volymer och markerar landskapets topografi i den västra delen. Siluettens låga höjdskala i den östra och

norra delen gör att de få profanbyggnader som har fått en högre höjd gör en stor påverkan på stadsbilden; Kontoristföreningens hus i vallgravsstråket, "Brogylllenhuset" vid Stora Hamnkanalen, Hotel Clarion Post vid Drottningtorget, "Läppstiftet" vid Lilla Bommen och Göteborg Energi är höga byggnader. Därutöver finns ett flertal byggnader med uppstickande hörntorn. Samtliga av dessa utgör i större eller mindre utsträckning och tillsammans med kyrkotornen lokala landmärken i stadskärnan. Av de högre byggnaderna i den historiska stadsmassan är höghusdelen Hotel Clarion Post det enda som inte i sig är en historisk byggnad utan kontrasterar tydligt med sin mörka, rätvinkliga och höga volym i vyerna kring Stora Hamnkanalen och Gustav Adolfs torg. Ett annat bebyggelsefenomen som underlättar orienteringen i stadskärnan är att man historiskt har tillvaratagit strategiska lägen för att skapa arkitektoniska markörer och iögonfallande fonder. Detta förekommer i vissa gatukorsningar där sträckningen är bryter av eller tar slut och en fond uppstår (tex byggnaden Västra Hamngatan / Norra Hamngatan som bildar fond till Västra Hamngatan, Abrahamssonska affärspalatset som bildar fond till Kungsgatan, Hotel Royal - fond i Drottninggatan och Östra Larmgatan) eller där ett kvarter eller kvartershorn vetter mot ett betydande stadsrum; en plats eller ett vattenrum (t ex Palacehuset och Centralposthuset som bildar fond till Stora Hamnkanalen, hörnhusen längs vallgravsstråket, hörnhuset vid Lilla Torget)

Byggnader som markerar ut stadskärnan på håll är "Läppstiftet" vid Lilla Bommen, Gasklockan och Göteborgs Energi. Ett externt landmärke som upplevs från stadskärnan är Vasakyrkan som med sin arketypiska kyrkoform utgör en betydande del i vyn längs Östra Hamngatan.

I norr och öster är siluetten samlad, låg med få uppstickande byggnader som därmed är landmärken i stadsbilden.

En stor del av stadskärnan har en samlad låg form som särskiljer och avgränsar den från sin omgivning.

FYSISK KONTEXT

Stadskanter och siluetter

En viss distans och fri sikt ger möjlighet att uppleva bebyggelsemiljöers utkanter eller fronter / bryn och siluetter. Dessa är av symbolisk betydelse för upplevelse av en stads karaktär och identitet. I fronterna bildas en visuell förtätning av stadens bebyggelse då längdledes distanserade byggnader läses samman till en samlad stadsmassa. Göteborgs stadskärna har vattenrum och omgivande trafikleder möjliggör upplevelsen av flera olika bebyggelsefronter, både i ytterkanten och i det inre av stadsmiljön. Från Kungsparken och Trädgårdsföreningen i öster upplevs stadsfronten på grund av vegetationsvolymen i olika utsträckning över årstiderna beroende på trädens löv och mest tydligt i de "gluggar" som uppstår vid broar och mellan träd.

3 STADSKANTEN LÄNGS STORA HAMNKANALEN

Den mest symbolladdade och mest reproducerade bilden av Göteborgs stadskärna är den inre stadsfronten som bildas av bebyggelsen som vetter mot Stora Hamnkanalen. Detta är även den mest ursprungliga och historiska stadsfronten som finns kvar och med att fästningsmurarna idag är rivna. Volymuppbyggnaden är till del förvanskad - idag är det inte bara kyrkan som sticker upp över den samlade låga bebyggelsemassan - utan även ett höghus med iögonfallande mörk färg och strategisk placering i vyns mitt - men flertalet äldre hus är bevarade och övriga stadsbyggnadsepoker har respekterat den låga skalan vilket gör att man längs sidorna får en relativt tydlig bild av hur stadsbilden såg ut kring det gamla Göteborgs inre hamn.

STADSFONTEN MOT ÄLVEN

Den mest synbara fronten är i väster, mot älvens stora öppna yta. Den är uppbruten med flera karaktärsskilda delar, både samlade stadsbryn och solitärbyggnader, och distanserad från vattnet genom trafikleder. Göteborgs Energi är iögonfallande med sin utpräglade industrikaraktär och sina uppstickande torn. Sekvensen vid Skeppsbron har mest karaktär av samlad front.

Kanten mot söder och Rosenlund

En annan tydlig stadsfront upplevs från Järntorget/

Pustervik. Fronten är påtagligt uppbruten och mångfacetterad med en stor variation i allt ifrån höjder, avstånd/lager, volymer, former, färger och material. Här syns en bredd av byggnadsverk och arkitekturstilar; från ett hörn av stadsmuren, 1800-talshuset och sekelskifteskvarteret vid Esperantoplatzen samt kvarteret Kungshöjd, via det kopparklädda 20-talshöghuset (vad heter det) till modernistiska Brolidhuset och kvarteret Otterhällan och industribebyggelsen Göteborgs Energi med sina stora klosslika volymer och höga skorstenar. I luckan mellan Göteborgs Energi och kvarteret ... syns hamnens kranar. Kanalsens ålderdomliga och stensatta kajkant utgör ett viktigt inslag som en samlande historisk bas i bilden. Siluetten har en samlad del i mitten med detaljerat, ålderdomligt, stadsmässigt taklandskap som även sträcker sig upp mot Kungshöjd med sina karaktäristiska kronkrönte hörnpartier. Befästningsmuren sticker ut med sin skarpskurna hörnform 20-talshuset med sin högre höjd. Stadsfronten mot Rosenlundskanalen är även den brokig och uppbyggd av tre stora modernistiska kontorsvolymer, äldre flerbostadshus på Kungshöjd samt solitärbyggnaderna Fiskekyrkan och ... Siluetten är uppbyggd med en bas av stora, klosslika former och, över det, Kungshöjds borglika volym med sitt detaljerade taklandskap.

KANTEN MOT SYDOST

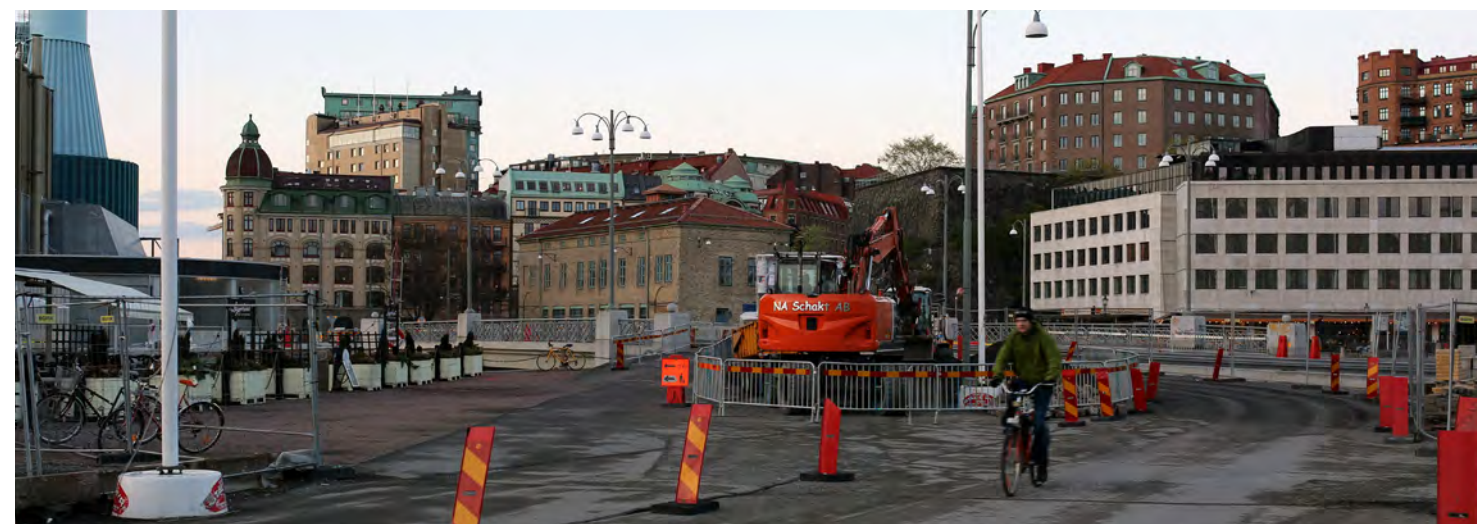
Stadsfronten utgörs härifrån sett av solitärbyggnader i ett glest stadslandskap med inslag av parkmark Och träd. Även här utgör kanalens kajkant ett viktigt inslag. Byggnadsskalan är jämn, låg. Siluetten är uppbruten genom fritt utplacerade klossformer. Sydöstra city uppvisar en samlad historisk front i den sydöstra delen av vallgravsstråket. Synagogan utgör ett monumentalt centralmotiv och Kontoristföreningens hus bryter av med sin i sammanhanget höga sexvåningshöjd. Kvarterens historiska taklandskap med inslag av tinnar och torn bildar en tydlig siluett, endast störd av en något högre stor byggnadsvolym längre bort i området (Hotel SAS Radisson).

Fasaderna längs Stora Hamnkanalen utgör stadens inre kanter med en till stora delar sammanhållen låg volym och uppstickande kyrktorn.

Vallgravsstråket utgör en välbeverad historisk kant mot sydost

Stadskärnans kant mot söder är minst sagt brokig med än mängd olika volymer, höjder, stilar, färger och material.

FYSISK KONTEXT

Stadskanter och siluetter

STADSKANTEN MOT NORDOST

Den nordöstra fronten av stadskärnan upplevs från Drottningtorget som också är en viktig entré till staden. Vid vallgraven bildar tre 1800-talsbyggnader i tegel ett enhetligt ålderdomligt hörn mot vallgraven. Radisson SAS gör ett markant intryck genom sin stora volym med lång enfärgad fasadlängd. Taket trappar ner mot den äldre 1800-talsbebyggelsen. Äldre hus, solitärer och kvarter, på olika avstånd bildar visuellt sett en samlad historisk komposition; Göta källare, Palacehuset, hörnhuset vid Lilla Torget samt hörnhuset i Grand Hotel Opera-kvarteret (?). Hotell Eggers är en iögonfallande solitär. Ett antal moderna byggnader har, i större eller mindre utsträckning, anpassats till den historiska miljön. Nordstans modernistiska volymer samverkar i höjd och Grand Hotel Operas nya fasadsektion i höjd och takform. Trädrad, lykttolpar. Siluetten är en samlad traditionell stadssiluett med ett brokigt taklandskap med skorstenar och små torn som sticker upp. Inga höga hus bryter siluetten.

STADSKANTEN MOT NORR

Stadsfronten mot norr annonserar stadskärnan i angöringen via Oscarsleden och från Göta Älv vid Lilla Bommen. I vyn sker ett stilmöte mellan handelscentrumet Nordstans storskaliga modernism och en blandad arkitektur väster om Östra Hamngatan. Höjdskalan är relativt jämn, tre till fem våningar. Praktfullt hörnhus med hörntorn. Tre sentida byggnader trappar ner i höjd mot fronten i en anpassning till intilliggande äldre arkitektur. Åt Kvarnberget till finns en brokig klättrande sekvens som kan upplevas tack vare det framförvarande 1800-talshusets låga höjd. Området öster om Östra Hamngatan upptas av Nordstans stora modernistiska volymer. Mötet mellan de två områdena är kontrastfullt och avspeglas särskilt i siluetten.

Fronten mot söder / Pustervik, Rosenlund

Vallgravsstråket utgör en välbeverad historisk kant mot sydost

Fronten mot norr

FYSISK KONTEXT

Arkitektur och tidsdjup

STADSKÄRNANS ARKITEKTUR OCH TIDSSKALA

I stadskärnan finns ett fåtal, men stadsbildsmässigt betydande, inslag av 1600- och 1700-talsbebyggelse; Residenset, Tyska kyrkan, Rådhuset och det så kallade Radheska huset, Kronhuskvarteret, Ostindiska huset samt enstaka kvartershus i sten. 1700-talets stadsbild kan man få en förnimmelse av i längs del av Norra Hamngatan vid Ostindiska huset samt i Kronhuskvarteret. Inga trähus finns bevarade (en idé om hur de såg ut kan man få i Gatenhielska reservatet i Majorna). Dahlbergs sju meter höga befästningsmur är ett markant inslag av 1600-talsbyggnation vid Esperantoplatzen. En annan byggd lämning av den befästa staden är Stora Hamnkanalen.

Göteborg är den stad där den klassicistiska formtraditionen har haft sitt starkaste fäste, tack vare den så kallade Carlbergsepoken (1717-1814). 1845-1860 uppfördes ett helt nytt bostadsområde mellan Stora Nygatan och Östra Larmgatan med förnäma representativa lägenheter längs vallgraven där en ny generation framgångsrika köpmän bosatte sig. Fasaderna var relativt enkla med sparsam dekor i nyklassicism och nyrenässans. Vid slutet av epoken var Göteborg en ljus, öppen stad med stenhus i nyklassicistisk anda och stod som en av de klassiska europeiska stadsmiljöerna fram till 1800-talets slut. Rivningar har utplånat stora delar av den stadsbilden. Ett par fragment till stadspartier samt enstaka hus gör att man idag kan uppleva något av den carlbergska epoken; Domkyrkan med omgivande gator samt Södra Hamngatans fasadsträcka med ljusa klassicerande putsfasader vid Stora Hamnkanalen. Därtill kommer Rådhusets och Stadshusets fasader. Stora Nygatans husrad har i stort samma karaktär som vid 1800-talets mitt.

Stadskärnan präglas framför allt av arkitektur, om- och nybyggnader från perioden 1870-1950. Många enstaka byggnader är viktiga blickfång i dagens stadsbild. Exempel från tiden är Abrahamsonska huset, Telegrafverket och Centralposthuset, bebyggelse vid Södra Hamngatan, Västra Hamngatan och Packhusplatsen - monumentala byggnader uppförda för banker och rederier, välbevarade byggnader i

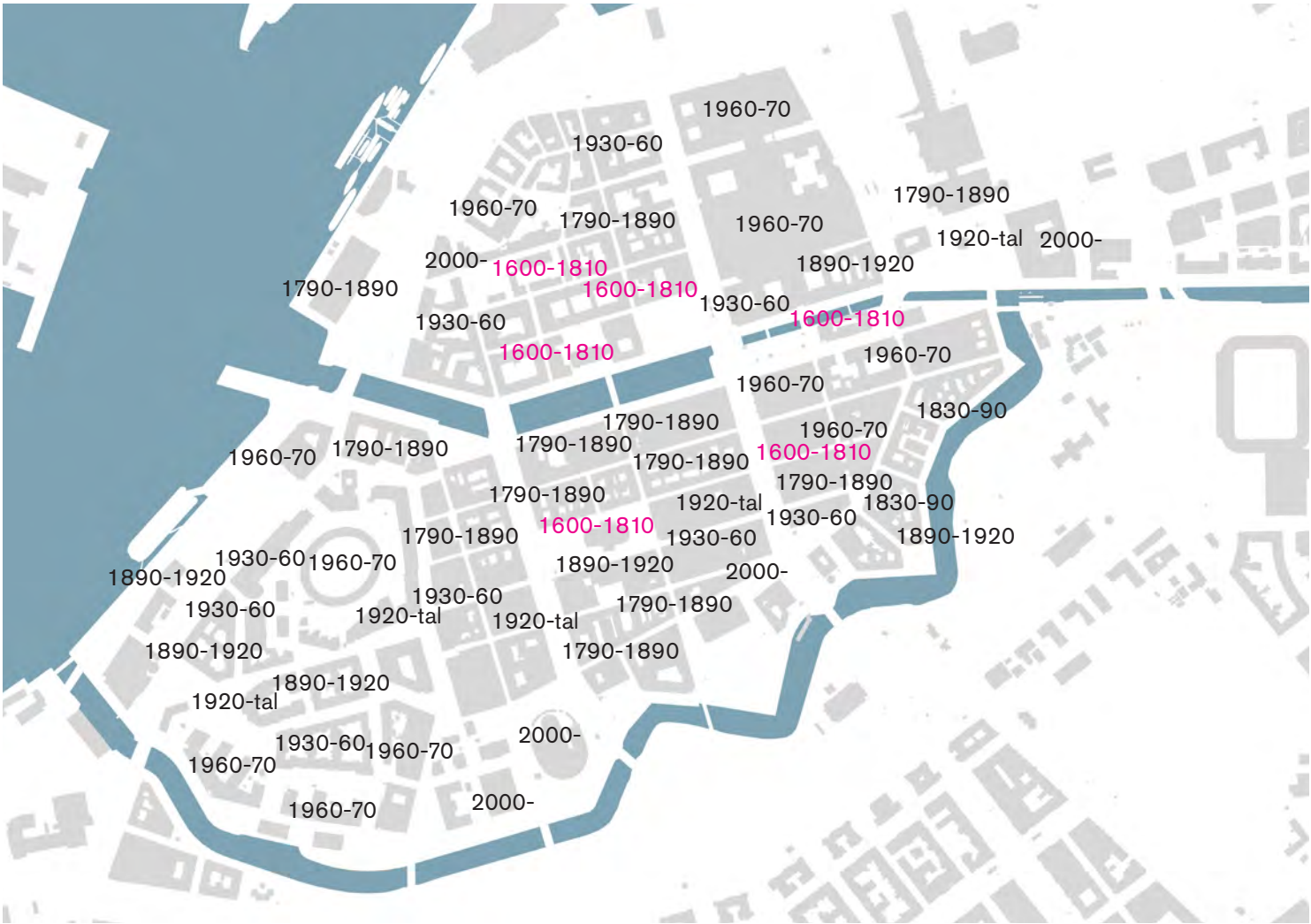
nyrenässans, jugendstil, 1920-talsklassicism respektive funkisstil. Hela bostadsområdet Kungshöjd byggdes under 1900-talets första årtionden.

Stora rivnings- och nybyggnadsprojekt under perioden 1955-1990 har gjort stort avtryck i stadskärnan. Genom att utplåna den äldre bebyggelsen och den ursprungliga tomtindelningen har denna period infört en ny skala i stadsmiljön. Storskalig 1960- och 70-talsbyggnation sätter stark prägel på framför allt Östra Nordstaden, Sydöstra city och de västra delarna av stadskärnan; Rosenlund, Otterhällan, Lilla Badhusgatan t ex.

Arkitektur från 1980-talet och framåt finns utspridd; Göteborgsoperan och "Läppstiftet" vid Lilla Bommen och Grand Hotel Opera, Centralstationens tillbyggnader, Hotel SAS Radisson och Clarion Hotel Post vid Drottningtorget. Mer anpassade förtätningar är till exempel studenthem vid Kronhusparken och utbyggnaden av Pedagoggen.

bebyggelsens tillkomst

-1940	60%
1941-1950	2%
1951-1960	0%
1961-1970	7%
1971-1980	10%
1981-1990	17%
1991-2000	1%
2001-2010	3%

1600-1818 = Bebyggelse i den befästa staden

FYSISK KONTEXT

Arkitektur och tidsdjup

ARKADER

I Göteborgs stadskärna finns relativt många arkader - pelargångar i byggnadernas bottenvåningar. Samtliga är tillkomna under 1960- och 70-talen, antingen genom ny- eller ombyggnation. Särskilt rikligt förekommande med överbyggda gångpassager är det i den sydöstra stadskärnan. Arkaden härstammar från romersk/morisk arkitektur sprungen ur ett behov av att skapa skydd från sol och hätta. Under historiens gång har det varit ett vanligt tillämpat arkitektoniskt grepp i södra Europa. I Sverige fick arkaden stor utbredning under 1960- och 70-talen. Snarare för trafikseparering än för väderskydd. Att integrera gångstråken i byggnadsvolymen innebär att man till fullo kunde nyttja den byggbara ytan och samtidigt lämna nödvändig plats åt trafiken när man byggde nytt i trånga stadskärnor.

Göteborgs byggnadsnämnd beslöt 1968 att alla nybyggda fastigheter i stadskärnan skulle förses med arkader. Följden av det kan ses i de fyra större nybyggnadsplaner som antogs i sydöstra stadskärnan under tioårsperioden 1962-72; samtliga planer föreskriver att arkader skall uppföras. Motiven var tydligt kopplade till trafiksituationen - man ansåg att arkaderna gav ett ökat utrymme "till fördel för trafiken".

I 1990-talets planeringsdokument får arkaderna kritik. Sannolikt hade de brister som är kopplade till arkader uppmärksammats redan tidigare men först då fick de genomslag. De negativa faktorer som nämns är otrivsamma miljöer samt tråkiga och mindre livfulla gaturum. En 70-talsbyggnad med överdäckad shoppinggata betraktas utifrån dessa ideal, i de officiella planeringsdokumenten, till och med som "vulgär". Arkaderna ansågs inte längre heller motiverade utifrån trafiksituationen då den nya ambitionen var att stänga ute bilar från stadskärnan. Till följd av detta har beslut om ändringar av gällande plan för att möjliggöra att arkader byggs igen bland annat fattats för Drottninggatan, Kyrkogatan och del av Östra Larmgatan.

Under senare år har flertalet av stadens arkader byggts för. Exempel på detta finns i kvarteret Rosenlund, NK-huset i sydöstra city samt i Östra Nordstaden.

Kreativ 1960-talslösning där NK-husets arkad på ett brutalt vis går vidare genom en 1800-talsbyggnad. Drottninggatan.

Gaturum med arkader på båda sidor, Östra Larmgatan.

Under senare år har flertalet av stadens arkader byggts för. Här i kvarteret Rosenlund, förbyggt under 2014.

HISTORISK KONTEXT

Stadskärnans Utbyggnadsetapper

STADEN GRUNDLÄGGS OCH BEFÄSTS

Göteborg var Sveriges kontakt med västerhavet och staden anlades för att bli en befäst handelsstad. Staden fick sitt privilegiebrev 1621 och kronan donerade ett stort område längs älven. De första 250 åren var det bara den del som motsvarar dagens city som togs i anspråk för bebyggelse. Stadsplanen för Göteborg upprättades 1619-21. Området var sankt och kanaler anlades som stod i förbindelse med vallgraven och älven. Den största kanalen var Stora Hamnkanalsen och i vinkel mot denna byggdes Östra och Västra Hamnkanalerna. Stadsplanen utformades som en rutnätsplan med rätvinkliga kvarter som anpassades efter befästningarnas och bergssidornas sträckning. Planen hade holländska förebilder och utformades med långsmala kvarter. I området där Stora Hamnkanalen och Östra Hamnkanalen möttes hade Stora Torget, nuvarande Gustav Adolfs torg, lagts ut. Där var också stadens centrum och salutorg. På torget byggdes rådhuset och utmed dess norrsida låg stadshuset. Båda byggnaderna var uppförda i trä. Mot väster låg Fisktorget som numera benämns Lilla Torget. Två kyrkor kom att anläggas, Gustavi kyrka inom ett kvarter vid Kungsgatan samt Christine kyrka byggd för den tyska församlingen väster om Stora Torget. Kronan disponerade två kvarter inom staden varav det ena kom att bebyggas med Kronhuset 1642-55.

GÖTEBORG UTVECKLAS SOM HANDELSSTAD OCH BEFÄSTNINGARNA BYGGS UT

Göteborg växte som handelsstad under 1700-talet. De viktigaste exportvarorna var trä- och järnvaror. Ostindiska kompaniet bedrev sin verksamhet i staden från 1731. Under 1700-talets senare hälft hade sillfisket också en betydelse för stadens utveckling. Under hela århundradet präglades staden av de kraftiga befästningar som också fungerade som en effektiv tullgräns mot omgivningarna. Under 1700-talet första hälft drabbades staden av bränder. Bebyggelsen, som huvudsakligen hade utgjorts av träbebyggelse, kom

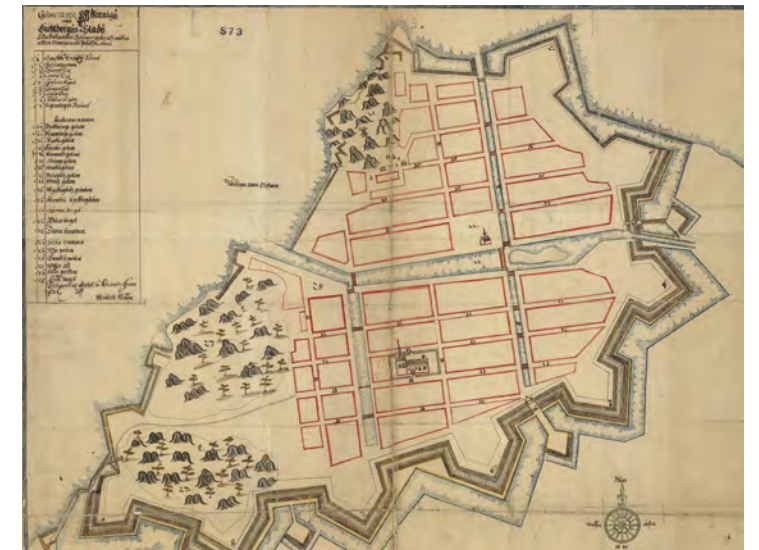
att i större utsträckning att ersättas av sten- eller korsvirkeshus. Den dominerande delen av bebyggelsen utgjordes dock av trähus fram till 1700-talets slut. Arkitekturen i staden var sparsmakad och enkel. Stadsingenjörer inom släkten Carlberg fick stor betydelse för hur staden kom att utformas. Försvarsanläggningen runt staden byggdes ut i omgångar. I ett första skede bestod den av en vallgrav och jordvallar utformade som bastioner. En större ombyggnad skedde 1683 efter ritningar av Erik Dahlberg. Jordvallarna ersattes nu med höga stenmurar. Även om planen inte realiserades i alla delar var Göteborg en tid känt som en av Europas mest befästa städer. Efter moderniseringen omgavs staden av en bred befästning. Mot landsidan var vallgraven ca två meter djup och stadsmuren var ca sju meter hög med ett tiotal bastioner. I början av 1700-talet skedde ytterligare ombyggnader och reparationer av befästningarna. Anläggningarna kom sedan att förfalla för att under slutet av 1700-talet helt ha spelat ut sin roll.

STENSTADEN BÖRJAR BYGGAS OCH BEFÄSTNINGARNA RIVS

Runt sekelskiftet 1800 genomgick staden omfattande förändringar. Sillfiskeperioden upphörde vid den här tiden och Ostindiska kompaniet upplöstes en bit in på 1800-talet. Handeln som drevs genom hamnen var dock lönsam och staden byggdes ut under de första årtiondena. En försämrad ekonomisk utveckling medförde att staden därefter växte långsamt och runt 1840 finns endast omkring 20 000 invånare. I början av 1800-talet beslutas att den vid tiden starkt förfallna stadsfästningen skulle överlåtas till staden. Göteborg upphör därmed att vara en befäst stad och rivningsarbetena påbörjas. Rivningen av befästningen pågick under många år och det var inte förens under 1840-talet som de frilagda områdena togs i anspråk för bebyggelse. De nuvarande kvarteren Johannes Dux, Göta Källare och Nye Port anlades dock redan under 1810-talet.

Flera omfattande bränder ägde rum under perioden 1792-1813. Endast mindre delar och enstaka

byggnader, bl a Residenset, klarade sig från branden. En ny byggandsordning fastslogs 1803 och endast grundmurade stenhus fick nu uppföras. Träbyggnader fick därmed inte byggas och befintliga byggnader i trä fick inte byggas till. Staden kom att ändras i stor utsträckning under den här tiden och bebyggelsen präglas av nyklassicismens strama och enhetliga fasader. Stadsarkitekten Carlberg ritade flera av de nya byggnaderna, bl a Domkyrkan.

Karta från år 1644

Karta från år 1771

Karta från år 1815

Karta från 1644

Stadsplan efter Holländskt stadsplanemönster med kanaler, vallgrav, befästningsverk och rutnätskvarter. Staden hade fem portar, tre mot älven och två mot landsidan, vars lägen bestämde stadens utbyggnad.

Karta från 1771

Under 1700-talet utvecklades Göteborg till en handelsstad med byggnader såväl för enskilda borgares handel och hantverk som för de stora bolagen. Efter flera bränder började allt fler stenhus att uppföras i den skala vi ser idag i stora delar av stadskärnan.

Karta från 1815

Efter att stadens befästningar började rivas från 1810 och framåt byggdes bostadskvarter ända fram till vallgraven längs Stora Nygatan. Längre väster ut byggdes stora, friliggande institutioner. Under 1800-talet revs även befästningarna mot norr och frigjorde älvstranden för sjöfart och handel.

HISTORISK KONTEXT

Stadskärnans Utbyggnadsetapper

Karta från år 1866

Karta från år 1910

Generalplan för city 1967

GÖTEBORG VÄXER OCH UTVECKLAS SOM INDUSTRISTAD

Under 1840-talet påbörjades Göteborgs utveckling som expansiv storstad. Utveckling av hamnen och trafiken på Göta kanal samt järnvägen som började anläggas på 1850-talet mellan Stockholm och Göteborg hade stor betydelse för stadens utveckling. Det var fortfarande järn och trä som var de viktigaste handelsvarorna. Under den här tiden började också verksamheter och industrier att anläggas, bl a textilfabriker, mekaniska verkstäder och varv. Stadens befolkning kom också att växa och 1865 fanns ca 45 000 invånare. Under mitten av 1800-talet befann sig staden i ett expansivt utbyggnadsskede och den mark som fanns efter den rivna befästningen togs i anspråk. Staden hade också börjat växa utanför vallgraven, framförallt genom stadsdelen Haga. Under 1840-talet blev arkitekturen mindre stram i sin utformning i och med nyrenässansstilen med en rikare dekor. Nygotiska och nyromanska fasader av gult tegel förekom också, framförallt på offentliga byggnader. En

Karta från 1866
Fram till 1860-talet var Göteborgs bebyggelse koncentrerad till områdena innanför vallgraven. 1866 års plan inkluderade både den befintliga bebyggelsen och ett flertal nya stadsdelar utanför det gamla befästningsområdet. En viktig aspekt var att skapa förbindelse mellan city och de nya bostadsområdena.

Karta från 1910
Under 1900-talet har framför allt två krafter förändrat innerstadsmiljön, dels ökad handel och kontorsverksamhet, dels ökad biltrafik.

Karta från 1967
En totalsanering i 1960-talsanda gjordes i Östra Nordstaden där det ursprungliga 1600-talsmönstret ersattes av en struktur anpassad till citys roll som regioncentrum. Längs hamnen anlades en trafikled som skapade en kraftig barriär mellan bebyggelsen och älven.

större förändring som ägde rum var att saluhandeln flyttade bort från Stora Torget som fick en mer officiell prägel när Göteborgs Börs- och Festivitetsbyggnad stod klar 1849. Torget fick då sitt nuvarande namn, Gustav Adolfs Torg. Saluhandeln anordnades nu istället på nya torg utmed vallgraven; Kungstorget och Fisktorget. Grönsakstorget tillkom något senare under 1870-talet. I anslutning till torget anlades offentliga byggnader som Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset, Elementarläroverket och Engelska församlingen. Under 1840-talet bestod bebyggelsen innanför vallgraven till stor del av tvåvåningshus. I takt med ett ökat befolkningstryck på- och tillbyggdes husen för att rymma flera lägenheter. I takt med att nya hus uppfördes anlades också trevåningshus, ofta med butikslokaler i bottenplanet. Som i många andra städer blev järnvägsstationen ett viktigt inslag i stadsbilden och ett nytt stort torg, Drottningtorget, anlades framför stationsbyggnaden. Det tidigare befästningsområdet utanför vallgraven kom att anläggas med ett utsträckt parkbälte enligt kontinentala förebilder. Nya Allén anlades 1823 och därefter följde Kungsparken och Trädgårdsföreningens park (1840-1860).

DEN MODERNA STADEN UTVECKLAS

Göteborg utvecklades som en industristad under 1800-talet andra hälft. Invånarna blir fler och staden börjar expandera alltmer utanför Vallgraven. Under slutet av 1880-talet utgjorde befolkningen ca 100 000 invånare. Spårvagnslinjer anlades under slutet av 1870-talet och den trafiken krävde utrymme. Västra och Östra Hamnkanalernas södra del lades igen och ersattes med breda gator. Växande företag och verksamheter började sätta sitt avtryck i staden och byggnaderna fick också fler våningar än tidigare. Runt sekelskiftet tillkom flera byggnader som präglades av jugendstilen och som ofta var högre än grannhusen. Under 1920-talet präglades arkitekturen åter av klassicistiska stilideal. Från mitten av 1930-talet tillkom ett 10-tal byggnader i funktionalistisk stil där Rådhusets tillbyggnad hör till de mer uppmärksammade exemplen. Byggnader som uppfördes för näringslivets och statens behov satte sitt avtryck i staden. Ett flertal monumentala

byggnader som inhyste bl a banker, försäkringsbolag, rederier och skeppmäklarfirmer uppfördes bl a utmed Södra och Västra Hamngatan. Posthuset som började uppföras 1917 vid Drottningtorget förblev länge en av de största byggnaderna i stadskärnan.

MODERNISMENS AVTRYCK

Vid 1960-talets mitt hade Göteborg 430 000 invånare och utbyggnadsbehoven var stora. Göteborgs cityområde skulle omdanas och bli mer modernt med effektiva kommunikationer och nya lokaler för kommersiella verksamheter. Bilden av den traditionella stadsbyggelsen hade förändrats i och med 1930-talets funktionalism. Den äldre stadsbebyggelsen sågs som otidsenlig och tekniskt undermålig. I Göteborgs stadskärna genomfördes flera rivningar, s k saneringar, av den äldre bebyggelsen. Inom Nordstaden genomfördes den mest genomgripande förnyelsen. Biltrafiken i cityområdet under 1950-talet blev ett tilltagande problem. Den genomgående trafiken skulle ledas bort samtidigt som det fanns en ambition att behålla det gamla gatunätet i stadskärnan. Utmed hamnen byggdes Götaleden som bildade en barriär mot älven. Trafiksituationen fodrade också parkeringslösningar men efter att ett par större parkeringshus uppfördes möttes en vidare utbyggnad av protester.

Utvecklingen i bebyggelse före 1950 kan generellt kännetecknas av en långsam förnyelse med mindre om- och tillbyggnader som anpassats till befintlig bebyggelsestruktur. Den bebyggelse som tillkom under 1960-talet och följande årtionden avvek i större utsträckning vad gäller skala. Mer eller mindre likformiga fasader kunde byggas utmed en hel kvarters sida. Det mest slående exemplet är förstas Östra Nordstaden där ca 100 byggnader revs och ersattes med sju byggnader som var sammanfogade till ett enda komplex med täckta gator och inomhustorg. På flera håll i centrumområdet uppfördes större byggnadskomplex som präglar stadsmiljön. Utöver Nordstaden kan exempelvis nämnas kontorskomplex vid Rosenlund eller det större bostadshuset på Stora Otterhällan.

HISTORISK KONTEXT

Fästningsstaden Göteborg

ETT LÅS FÖR ÄLVMYNNINGEN

Den strategiska målsättningen för Göteborgs grundande var att skapa ett starkt lås för älvmynningen, som var Sveriges enda kontakt med Västerhavet, samt att utveckla utrikeshandel. En skyddad hamn på mötespunkten mellan älven och havet skulle möjliggöra en stadsutveckling för fraktrafik och marknader.

Under 1600-talets första decennium gjordes ett försök att grunda Göteborg på Hisingen, i Göta älvs mynningsområde tvärs över Älvsbergs slott. Planen som ritades av den nederländske byggmästaren Petter Nicolaus de Kemp var en befästningsplan av idealstadstyp, den första i svensk stadsplanering. Den kombinerade en cirkelformig stadsbefästning med en rätvinklig, symmetriskt uppbyggd rutnätsplan.

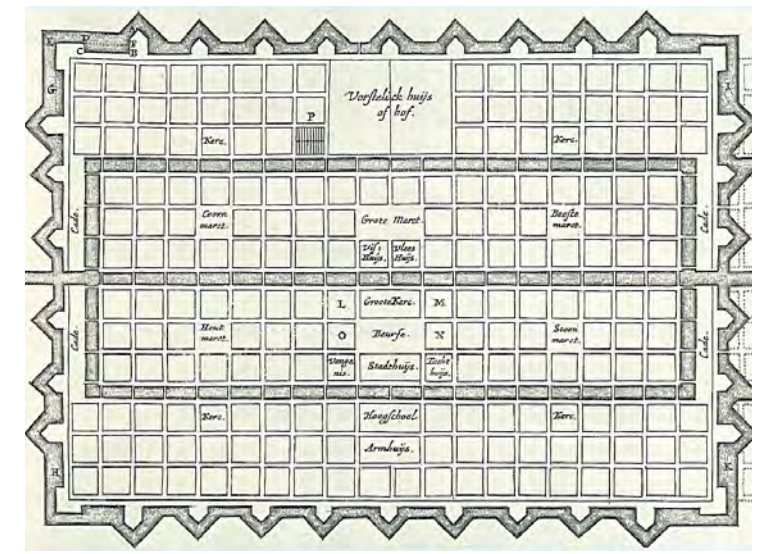
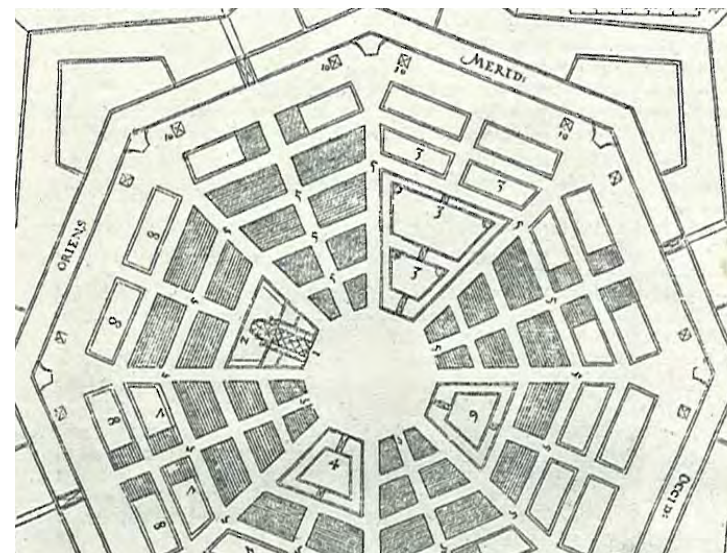
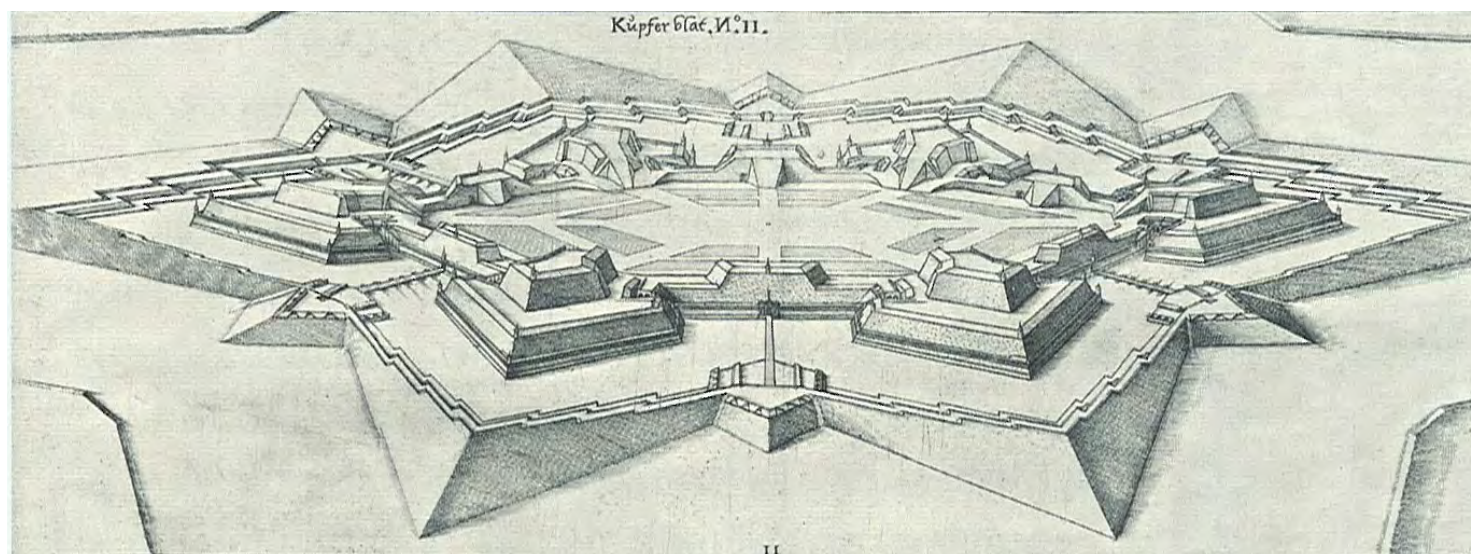
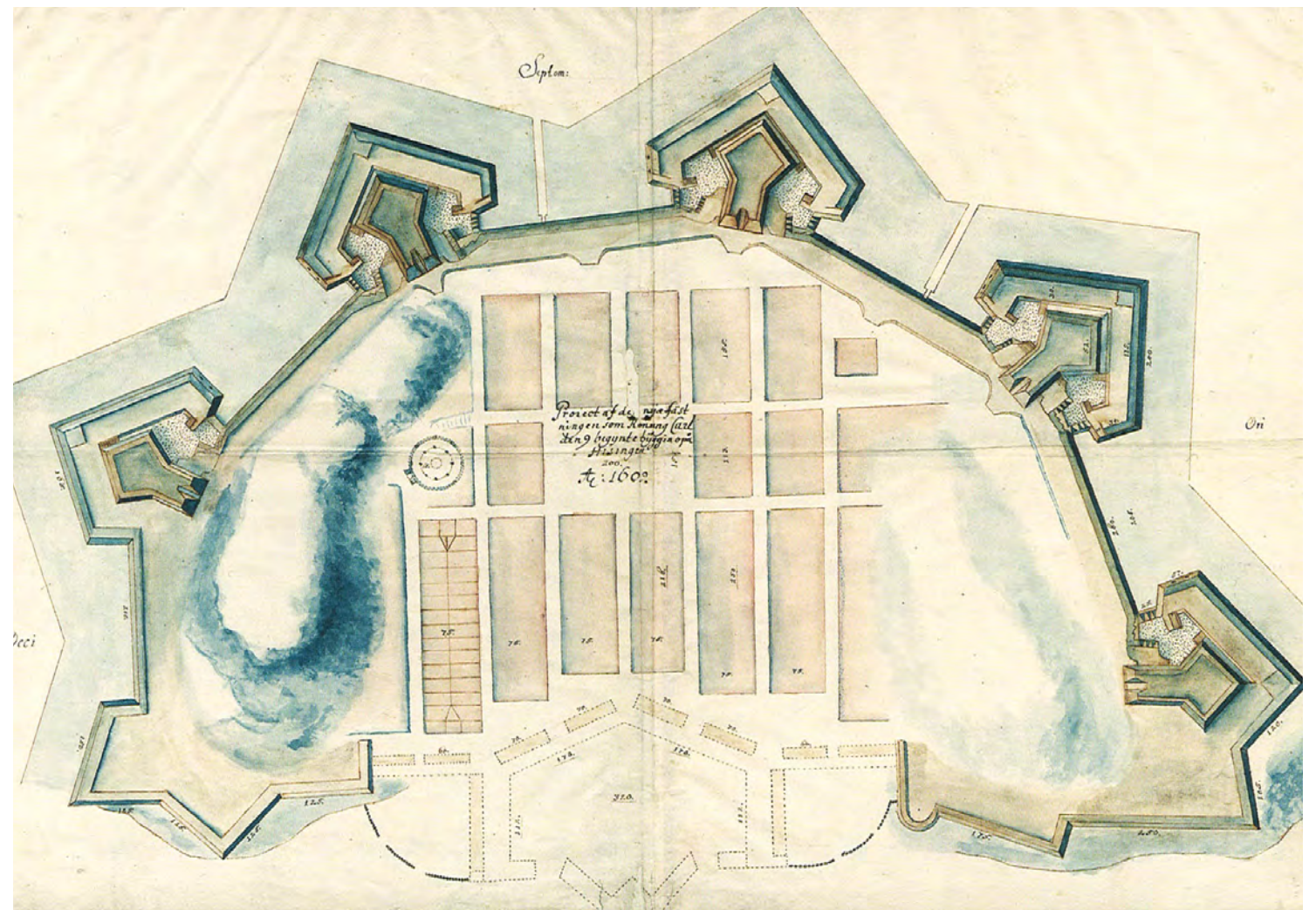
Hisingepänen kunde dock inte genomföras och omkring 1620 valdes det nya läget för nuvarande Göteborg längs Götaälvens södra strand, vid inloppet till en befintlig naturlig hamn. Platsen var skyddad mot älven genom tre bergshöjder som stupade brant ner i vattnet. Läget kan även karaktäriseras som en punkt där flera dalgångar möts. Göteborg planerades i linje med Hisingepänen: en modern fästningsstad med ett rätvinkligt gatunät och hamnkanaler. Till en

början ansvarade slottsbyggmästaren Hans Fleming för planeringen. Holländska arbetsledare ansvarade för entreprenaden.

Planstruktur

Stadsplanen grundar sig dels i idealplaner för befästade städer från Renässansen: staden som försvars- eller krigsmaskin. Till exempel fanns en modell utvecklad av den tyska militäringenjören Daniel Speckle under 1500-talet. En cirkelformig stadsbefästning med utskjutande spetsiga bastioner omgärdas av en (vall)grav som kan vara vattenfylld eller torr. Gatorna orienterar sig mot bastionerna.

Göteborgs stadsplan kombinerar den ovalformiga stadsbefästningen med en rätvinklig rutnätsplan. Det senare kan relateras till nederländska stadsbyggnadsprinciper som utvecklades under 1500- och 1600-talet under befrielsekriget mot Spanien. Huvudrådgivare och lärare till krigets ledare var då matematiker och fästningsbyggare Simon Stevin. Han var en av de ledande i den kända ingenjörsskolan i Leiden och många av de främsta ingenjörer som var verksamma i svensk tjänst fick sin utbildning där. Stevin förordade symmetriskt ordnade, fyrkantiga planer, uppbyggda med kvadratiske kvarter och rätvinkligt

HISTORISK KONTEXT

Fästningsstaden Göteborg

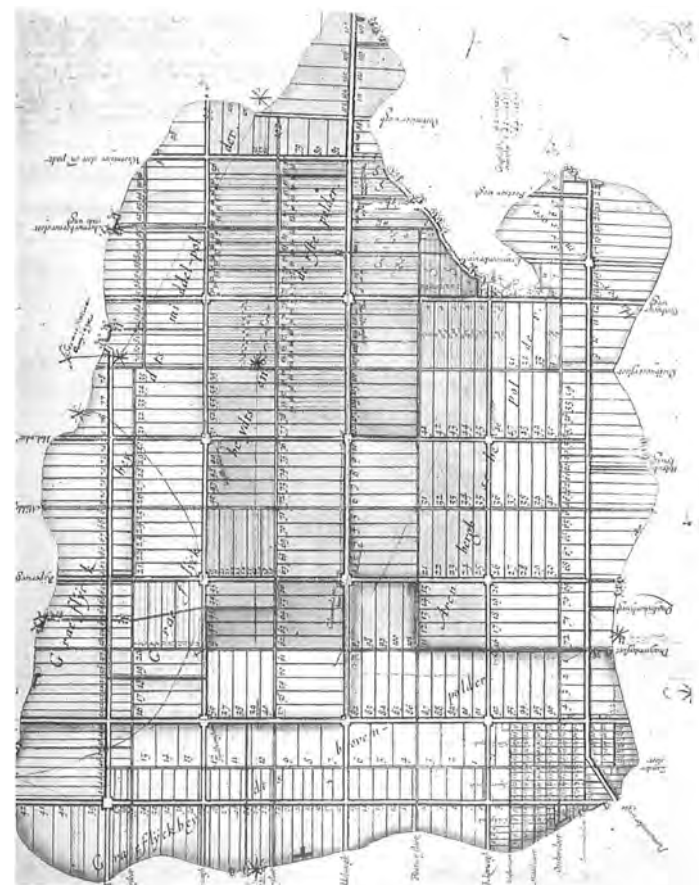
gatu- och kanalnät. Hans ideala handelsstad, som har troligen sitt ursprung i 1605-1610, utgår från en rättvinklig, symmetriskt uppbyggd rutnätsplan som möjliggör en optimal differentiering av kvarteren och optimala möjligheter för transport av varor och människor. Kanalerna fungerar som transportvägar men skapar även lägen för representativ bebyggelse. Marknadstorg och större representativa byggnader t ex kyrkor passar sömlöst in i strukturen. I Stevins modell följer stadsbefästningen den rättvinkliga strukturen. Stevins handelsstad bör ses som en schematisk bild av metodiken för stadens utveckling. Schemat innehåller omisskännliga inslag av nederländska kanalstäder men även från hans tidigare hemstad Antwerpen.

Renodlade idealstadsprojekt realiserades sällan. Mönstret av städerna i Nederländerna var redan etablerat kring 1400. De stora nederländska städerna från 1600-talet var inga nya men medeltida städer. Nya

stadsutvidgningar utvecklades ibland med rätvinkligt gatunät, fast i praktiken dominerade pragmatisk anpassning. Ett exempel är Amsterdams stora utvidgning som påbörjades omkring år 1610: de koncentriska kanalerna och gator i rätvinkliga rutnätspartier kan relateras till Stevins stadsbyggnadsideal vad gäller struktur och transportnät, fast anpassad till de rådande förhållandena på platsen.

Stevins modell återspeglas kanske tydligast i nederländsk landskapsplanering under 1600-talet och mer specifikt i "polderplaneringen". Det handlar om förvandling av sjöar eller havsdelar till konstgjort land genom invallning och torrläggning genom pumpning med hjälp av väderkvarnar. Polderutvecklingen nådde sin arkitektoniska höjdpunkt under första hälften av 1600-talet. Det mest kända exemplet är Beemsterpoldern norr om Amsterdam från 1612 som kan betraktas som en kulmination av idealplaneringen. Både Beemster poldern och Amsterdams 1600-talets kanalstruktur har nuförtiden världsarvsstatus.

Göteborgs planstruktur blev inte heller helt regelbunden på grund av anpassning efter platsens topografi med flera bergformationer innanför befästningarna. Anpassningen kan ses som en parallell med till exempel Amsterdams stora utvidgning under samma period.

Bilder från vänster till höger, uppifrån och ner:
Plan för det första Göteborg på Hisningen i en kopia från 1609. Två bilder av en radialstad, Daniel Speckle, ur *Architectura von Vestungen*, 1599. Befäst rutnätsplan av Simon Stevin cirka 1610, ur *Matariae Politicae*, 1649. Rekonstruktion av ungefärligt läge för 1700-talets befästningsanläggningar i förhållande till dagens bebyggelse. Ritning över Amsterdam 1672. Tavla av Gerrit Berkeyde 1672

HISTORISK KONTEXT

Fästningsstaden Göteborg

HOLLÄNSK VATTENSTAD

Kanalstruktur

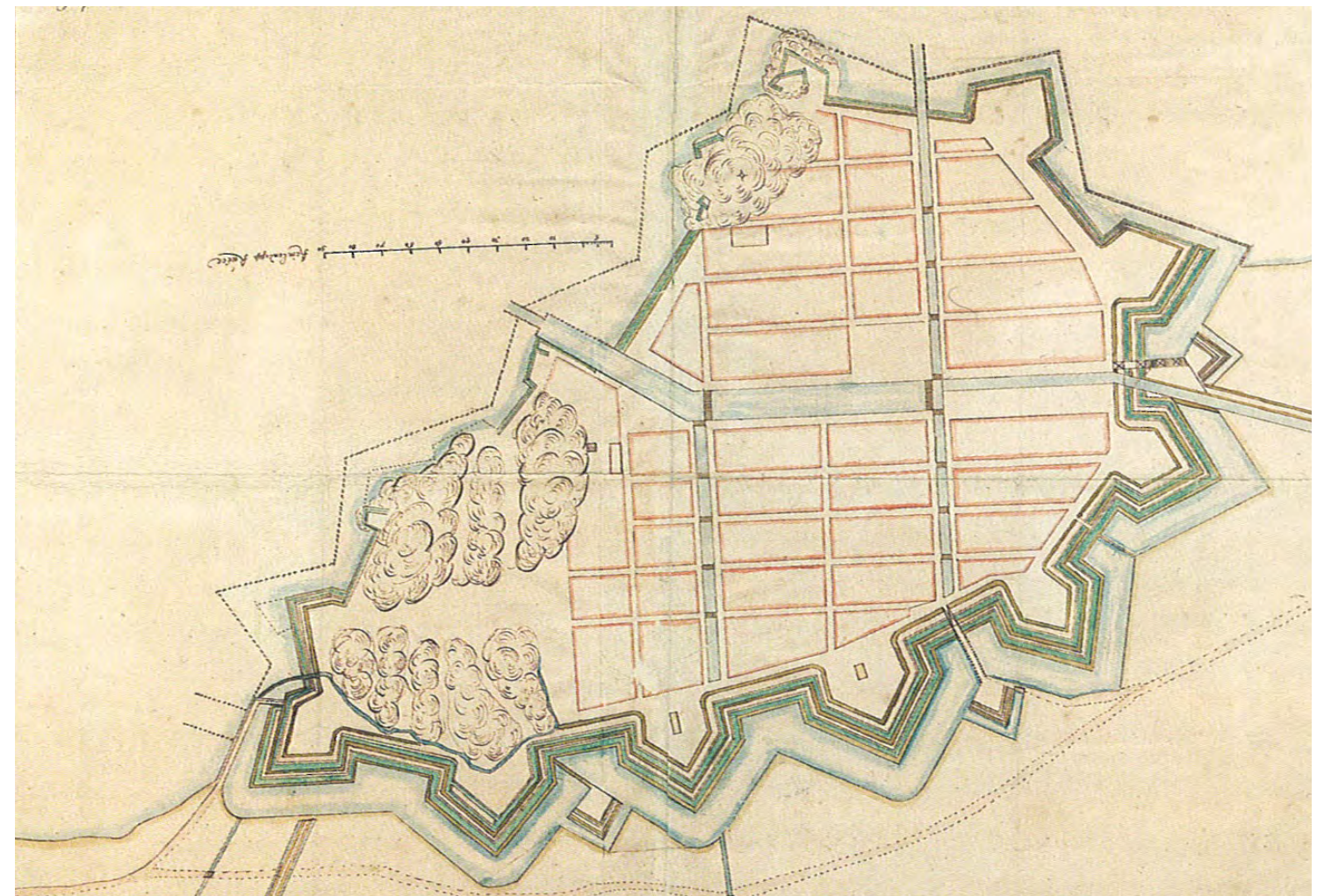
En bred inre hamn, Stora Hamnkanalen, placerades i längdriktningen som stadens stomme eller centrala axel. Kanalens dragning fick bryta av från rutnätsplanen på grund av bergformationerna. Två smalare tvärkanaler placerades vinkelrätt mot Stora Hamnkanalen. Längs kanalerna anlagdes kajer med planterade kanalgator. Kanalsystemet tjänade som hamn, även om bara mindre båtar kunde gå in där. Godset lastades till större fartyg som ankrade upp på älven, till exempel vid Klippan. Vissa hus längs kanalerna hade till och med direktförbindelse med tunnlar under gatan. Broarna i Stora Hamnkanalen var ursprungligen öppningsbara.

Kanalsektionen var en noggrant utformad symmetrisk komposition: kanalen i mitten med på båda sidor en kaj med samma bredd och regelbundna trädtrader. Broarna stärkte symmetrin. Den strikta planeringen av kanalerna grundar sig tydligt i Stevins teori om den ideala staden.

Typiskt för Göteborg är att gatorna i längdriktningen gjordes genomgående, i kombination med tvärgatorna som stannar vid Stora Hamnkanalen. Gatorna gavs ingen direkt rumslig relation eller orientering mot bastionerna. Däremot fick både Stora Hamnkanalen och Östra Hamnen en lämplig anslutning till befästningen som placerades symmetriskt mellan två bastioner.

Från början var det tänkt att älvens starka vattenflöde skulle medföra en genomströmning genom kanalsystemet. Cirkulationen behövdes för att säkerställa stadens vattenkvalitet och vattenförsörjning. En förbättring blev emellertid snart nödvändig. Redan 1620 planerades en kanal mellan staden och Mölndalsån, men det saknades resurser för ett genomförande. Frågan kom upp på nytt 1639 i samband med utarbetningen av en ny befästningsplan. Kanalen invigdes 1641 och fick senare det något missvisande namnet Fattighusån, eftersom att den är en anlagd kanal. Vattnet fördes från Mölndalsån in i den nya kanalen genom en damm. Kanalen och kanalvägen medförde en tydlig östlig entré till staden: Drottningporten eller Nye Port.

Där Fattighusån förbands med stadens kanaler bildades slussar för att hantera älvens fluktuerande vattenflöden. År 1649 färdigställdes slussar åt öster innanför Drottningporten. Den forsande vattenmängden var tillräcklig för att driva en slusskvarn i trä av holländsk modell. En ny sluss blev färdig 1753 och en ny kvarn året därpå. Kvarnen, som låg sydöst om nuvarande Palace Hotel, bestod av två byggnader på var sin sida om slussen med fasaderna mot stadsbebyggelsen i norr respektive söder. Slusskvarnen revs 1873 och den nuvarande slussen anlades ca 70 meter österut i Fattighusån, rakt utanför Trädgårdsföreningens norra entré. Kvarnen är borta men namnet Kvarnbron vid Hotellplatsen minner om vad som varit.

Karta över Göteborg från 1643

Slusskvarnen år 1872

Utsikt mot öster från Tyska kyrkans torn. I Slutet av 1880-talet

Före 1896. Utsikt från Stora Teatern mot norr

HISTORISK KONTEXT

Fästningsstaden Göteborg

Spår i dagens stadsbild

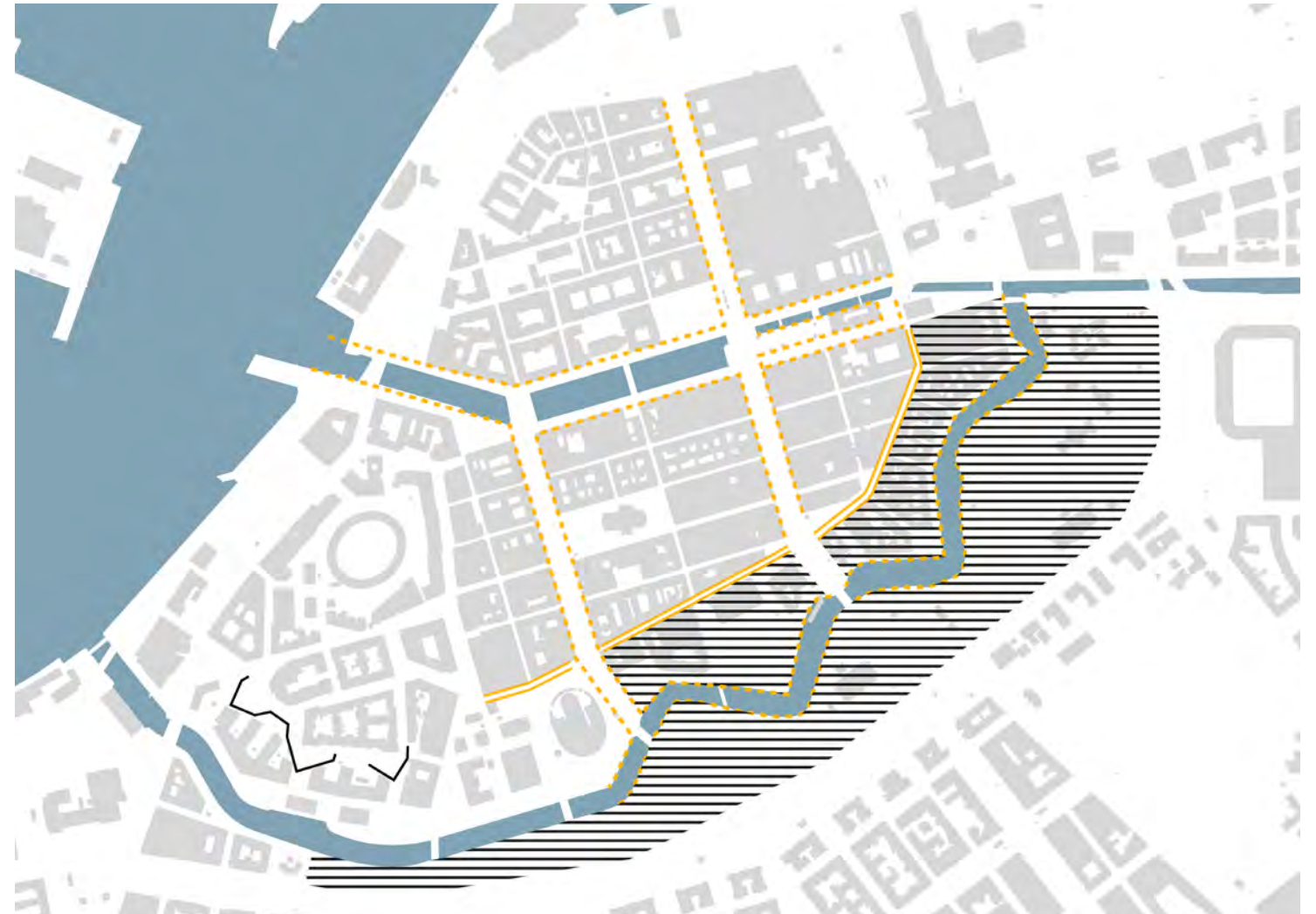
Staden präglas fortfarande av delar av kanalsystemet, den öppna sjöfronten och bebyggelsen orienterad utmed Stora Hamnkanalen. Det hela påminner om en typisk Holländsk vattenstad även om det regelbundna rutnätsystemet inte är så vanligt i Holland.

Den nuvarande Brunnsparken var till att börja med som en ö i Stora Hamnkanalen. På 1800-talet lades den södra kanalarmen igen. Det har även funnits planer på att fylla igen Stora Hamnkanalens norra smala del.

Tvärkanalerna har under modern tid fyllts igen: 1903 Västra Hamnkanalen, 1898 Östra Hamnkanalens södra del och 1936 Östra Hamnkanalens norra del. Igenfyllningen av tvärkanalerna medförde en förändring av stadsbilden. Stadsplanemönstret har i och för sig bevarats men dess avläsbarhet försämrats genom att vattenstrukturen försvann. Några illustrationer:

- Med igenfyllningen försvann ca 15 broar som utgjort en väsentlig beståndsdel av rutnätsplanen. Broarna bidrog starkt till kanalmiljön och upplevelsen av den, ytterligare en variation på temat stad.

- Kanalsektionen var en välavvägd stadsbyggnadskomposition som ersattes av en monoton hårdgjord yta, till stor del ägnad för bil- och kollektivtrafik. På grund av den kvarvarande äldre bebyggelsens ringa höjd anar man även i dag avsaknaden av kanalerna.
- Det fanns två kanalkorsningar som hade karaktären av vattenkorsningar vilka särskilt betonade kanalstrukturen som överordnat transportsystem. Från de relativt smala broarna fanns fri sikt på vattenkorsningarna, som i holländska vattenstäder. I dagsläget finns inga kanalkorsningar kvar. Vägtrafiken är överordnad.

Fästningsstaden gör ett tydligt avtryck i dagens stadsbild. Dels genom Stora Hamnkanalen och övriga igenlagda inre hamnarna, dels genom vallgraven, bastionernas spetsformer och de på fästningsmuren utbyggda kvarterens egna planstruktur och dels i form av bevarade murrester vid Esperantoplatsen. Larmgatorna är ytterligare befästningsrest liksom Skansarna som tornar upp sig på håll. Trädgårdsföreningens och Kungsparkens öppna ytor minner om de yttre fästningsverken.

För att få en tydlig upplevelse av hur Göteborg kan ha upplevts med de tvärgående kanalerna kan man titta på Amsterdam, idag på Unescos världsarvslista för sin bevarade kanalstadsplan.

HISTORISK KONTEXT

Kungsportsplatsen

ENTRÉ TILL STADSKÄRNAN – KONSEKVENT NYTTJAD OCH TRANSFORMERAD

Entréplats till staden

Läget för nuvarande Kungsportsplatsen har sedan stadens grundläggning haft en viktig funktion som entrétorg till staden, innanför en av tre stadsportar. Platsbildningen hade under 1600- och 1700-talen framförallt en logistisk funktion då den innebar en uppställningsmöjlighet för besökande hästvagnar.

Del i stadsutvecklingen efter vallraseringen

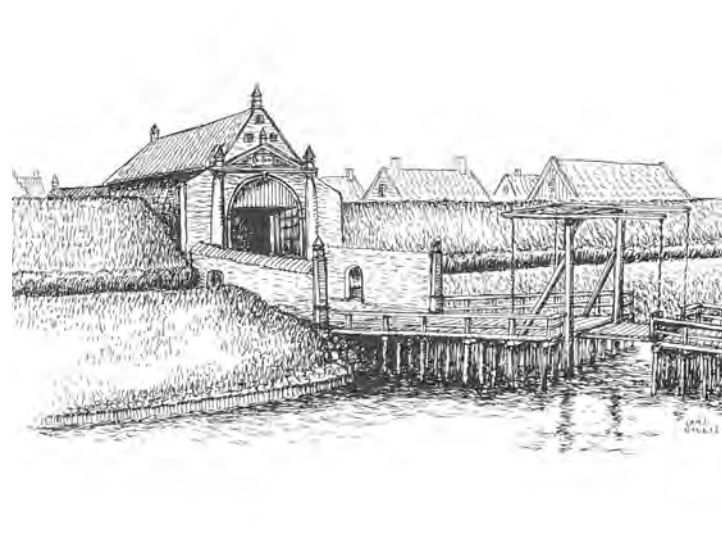
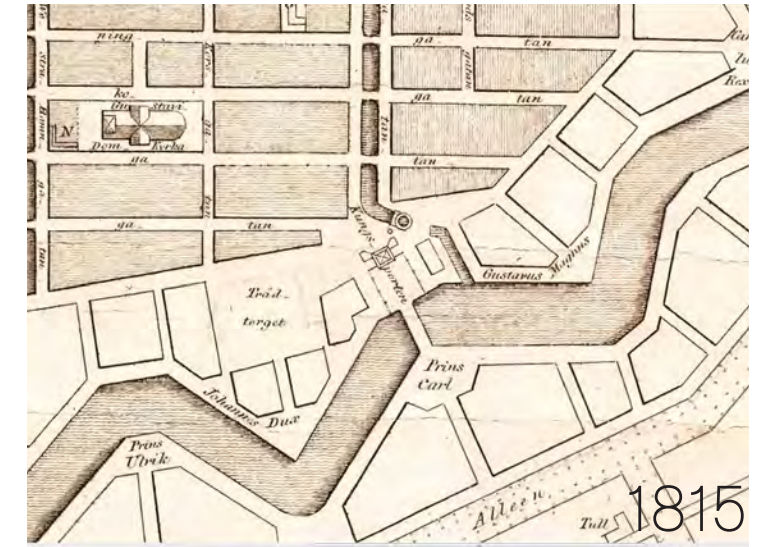
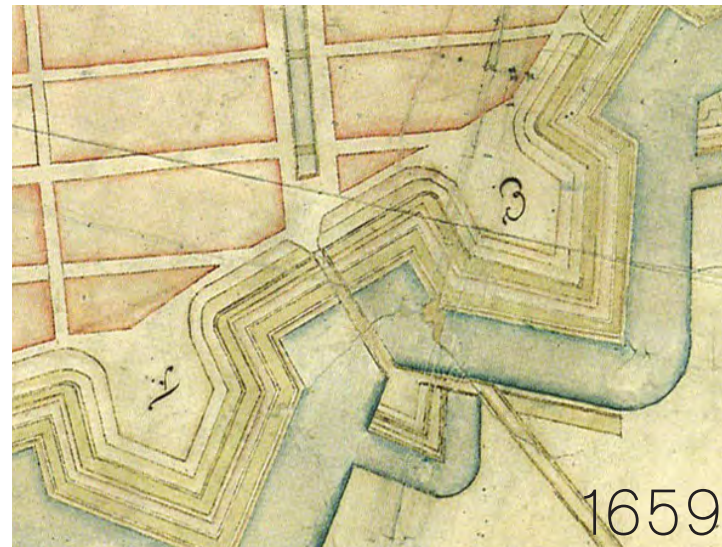
Under 1840-talet skapades platsbildningen såsom vi ser den idag i samband med stadsutvecklingen efter raseringen av vallarna. Kungsportsplatsen bildades mellan de nya kvarteren Johannes Dux och Gamle port där den tidigare Kungsporten hade legat. Kungsportsplatsens södra del, där den ansluter mot Bazargatan och Stora Nygatan, tillskapades på en utfyllnad mellan bastionerna Johannes Dux och Gustavus Magnus. Kungsporten fanns med i planeringen, men raserades ändå under 1830-talet. Väster om kvarteret Johannes Dux omvandlades den f.d. bastionen Johannes Dux till det stora Kungstorget, ett handelstorg med saluhall från 1880-talet.

Huvudstråk

Vid sekelskiftet hade Östra Hamngatan utvecklats till ett huvudstråk i Göteborg med mycket trafik och ett högt kommersiellt tryck. En rad en rad förändringar genomfördes som omvandlade Kungsportsplatsen till det monumentala stadstorg vi ser mycket av än idag. Under slutet av 1890-talet fylldes södra delen av Östra Hamnkanalen igen mellan Brunnsparken och Kungsportsplatsen. Kanalen ersattes av en bredare planterad gata som kunde ge plats åt spårvagnstrafiken. Den nya och bredare Kungsportsbron uppfördes 1901 och 1904 placerades en staty till minne av Karl IX på platsen.

Undslapp sanering

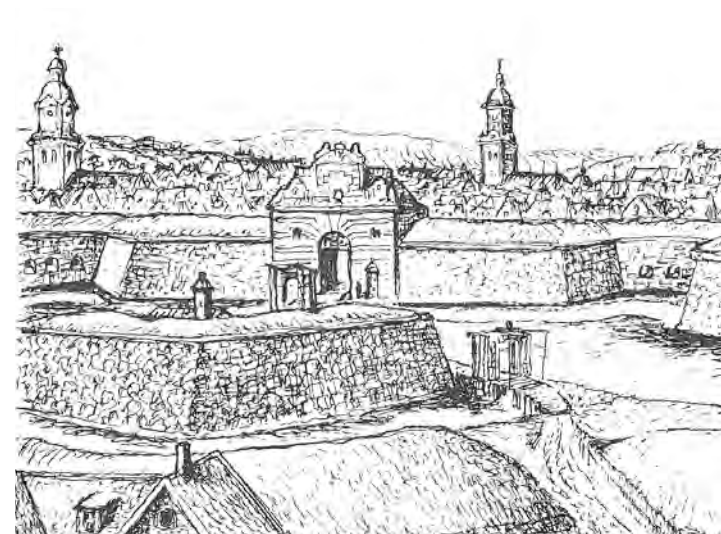
En ökad biltrafik från 1950-talet ledde successivt till nya anpassningar i stadsmiljön kring Kungsportsplatsen med ökad handel och kontoriseringen samt än mer utrymme för biltrafiken. Kvarteren kring Kungsportsplatsen fick emellertid stå orörda för tidens större saneringsprojekt. I början av 2000-talet genomfördes en miljömässig upprustning av Kungsportsplatsen.

I den tidiga fästningsstaden: Gamle port

Kungsporten var en av tre stadsportar i den befästa staden och tidigt indikerad på karta. Under större delen av 1700-talet leddes kanalen via bastionen Gustavus Magnus till sin mynning i vallgraven.

Kungsporten var till en början en träbyggnad placerad i anslutning till en bro över Vallgraven. 1652 byggdes porten om i tegel med välvd genomgång.

1600- och 1700-tal: Entréplats innanför förstärkta murar

Vallgraven förstärktes succesivt med ytterligare vallar och raveliner och senare även en yttre befästningsvall. Östra Hamnkanalen gick mellan Lilla Bommen i norr och vallgraven i söder. Strax norr om Kungsportsplatsen gick kanalen i vinkel mot sydost och mynnade i vallgraven genom en av de nya gatorna innanför vallgraven: Lilla Nygatan.

Den ursprungliga Kungsporten ersattes med tiden en stor byggnad i sten.

1800-tal: Kanalstadstorg

Under 1840-talet skapades platsbildningen såsom vi ser den idag. Kungsportsplatsen bildades mellan de nya kvarteren Johannes Dux och Gamle port där den tidigare Kungsporten hade legat. Platsens namn fastställdes 1852.

HISTORISK KONTEXT

Kungsportsplatsen

Sekelskiftet 1900: Monumentalt stadstorg

Vid sekelskiftet hade Östra Hamngatan utvecklats till ett huvudstråk i Göteborg, förbundet med Kungsportsavenyn via Kungsportsplatsen.

1904 placerades en staty till minne av Karl IX på platsen.

1900-talets mitt: Flanörtorg med funktionalistiskt centrumhus

Den ökande trafiken gjorde att statyn flyttades under 1930-talet och placerades strax öster om Östra Hamngatan. Där kom också det nuvarande Centrumhuset att uppföras i renodlad funktionalistisk stil.

1960- och 70-tal: Trafikapparat

En ökad biltrafik från 1950-talet ledde successivt till nya anpassningar i stadsmiljön kring Kungsportsplatsen med ökad handel och kontoreringen samt än mer utrymme för biltrafiken. I Generalplanen för Göteborgs city från 1964 är Kungsportsplatsen markerad som parkeringszon

2000-tal: Upprustad favoritplats

Kungsportsplatsen utpekad som favoritplats i staden tillsammans med Trädgårdsföreningen och Andra Långgatan i webbenkäten "Bästa platsen!"

HISTORISK KONTEXT

Trädgårdsföreningen

ROMANTISKT PARKLANDSKAP MITT I STADEN

Under 1800-talet ökade behovet av nya grönområden i många europeiska städer. Ofta var det de förre detta stadsvallarna som blev utgångspunkten för skapandet av offentliga parkmiljöer. Parkstråken bidrog dels till ljus och luft i de trångbebodda stadskärnorna, dels blev de en fin möjlighet till att föra in gestaltad skönhet i staden. Samtidigt ökade intresset för blomsterodling och trädgårdskonst. Runt om i Europa bildades trädgårdsföreningar och förebilden var bl.a. The Royal Horticultural Society i England.

3 Utbyggnad på tidigare befästningsmark

Trädgårdsföreningen ingick i utbyggnadsplanerna för kvarteren närmast innanför och utanför vallgraven i början av 1800-talet under ledning av stadsarkitekten Carl Wilhelm Carlberg. Värt att notera är att Carlberg gjorde ett eget förslag till anläggande av en monumental park på den nuvarande platsen av Trädgårdsföreningen. Parkförslaget med axlar och boskéer visar Carlbergs förkärlek för den klassiska stilen. Förslaget genomfördes emellertid inte.

Göteborgarna, som under mer än ett sekel levit omgärdade av bastanta granitmurar, längtade efter frodig grönska. Under seklen som gick mellan

planerandet och anläggandet av parken hann stadens invånare vänja sig vid att promenera i det obebyggda området utanför vallgraven. Omkring trettiofem år senare var tiden mogen för en park på denna plats, detta genom stadens borgares egen försorg. Det var Göteborgs trädgårdsförening, till stor del bestående av stadens högre borgerskap, som lät anlägga parken. Huvudinitiativtagare var kapten Henric Elof von Normann, som 1840 besökte Berlins stora botaniska trädgårdar. Parken ritades av arkitekterna Victor von Gegerfelt och Heinrich Kaufmann, tillsammans med trädgårdsmästaren Franz Töpel. Gegerfelt ansvarade också för flera av parkens byggnader, varav ekonomibyggnaden vid Slussgatan och byggnaden för fröhandeln.

Engelska och tyska stilinfluenser

Parken gestaltades utifrån engelska och tyska stilinfluenser. I Trädgårdsföreningen förenades den engelska trädgårdskonstens böljande linjespel och naturtrogna former med den tyska skolans botaniska skönhet. Vallgravens mjuka bukter liksom de vackra utsikterna mot bebyggelsen längs Stora Nygatan passade väl in i anläggningen.

Anläggandet av parken inleddes 1842 men visade sig vara problematiskt och kostsamt pga dåliga markförhållanden med blålera i vad som tidigare varit kärr och sumpmark.

Byggnadsminne och upprustning

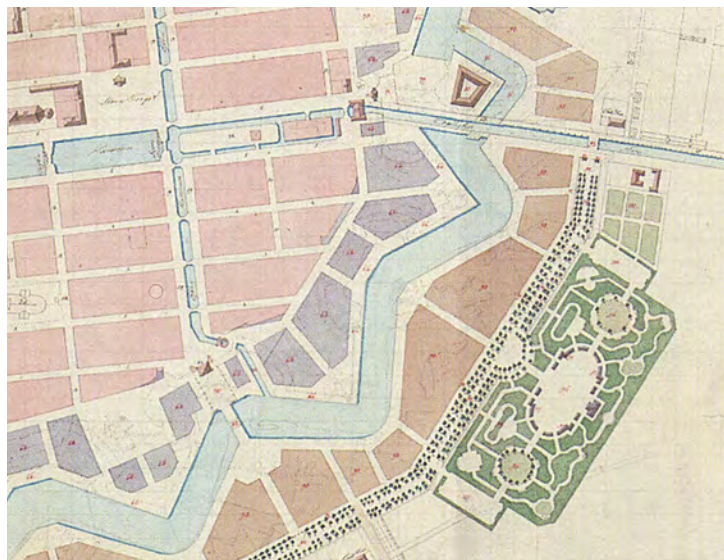
Som första park i Sverige förklarades Göteborgs Trädgårdsförening 1992 som byggnadsminne. Följande beskrivning ingår i byggnadsminnesförklaring: ”Trädgårdsföreningen är en av Sveriges allra tidigaste offentliga parker och den är för tillkomsttiden den mest storslagen. Genom sina engelska influenser intar den en unik ställning gentemot senare anlagda stadsparker som utformades efter tyska parkanläggningsideal. Anläggningens plan har fram till idag bibehållit sin ursprungliga karaktär med tidstypiskt växtsortiment och slingrande gångar. Parken blev tidigt den viktigaste promenadplatsen för stadens borgerskap och utgör idag en omistlig del av stadsmiljön i centrala Göteborg”.

Parkens 1800-atmosfär har förstärkts under senare år. Gångstigar slingrar sig i mjuka bukter runt byggnader och planteringar. Mellan träden öppnas vyer över vallgraven som väcker associationer till barockens historie- och landskapsmåleri över den romantiska hagmarken.

“Om stadsbullret avlägsnar oss från naturens hugsvallande, symboliskt betydelsefulla liv, så känna vi oss åter som barn invid den höga moderns barm, när vi en still afton befinna oss i Trädgårdsföreningens park.”
Viktor Rydberg 1859.

Claude Lorrain, Flodlandskab med hyrder, ca 1630. Statens Museum for Kunst

Karta parkförslag Carlberg 1808, detalj

Jubileumskarta 1860, detalj

Ur Reclus, Elisée: Nouvelle Geographie universelle la terre et les hommes. V.L. Europe. Scandinavie et Russe. 1849.

1800-talsatmosfären i Trädgårdsföreningen och längs vallgraven idag.

KÄLLOR

Riksintressen för kulturmiljövården -
Västra Götalands län (O). Riksantikvarieämbetet, 2002

Områden av riksintresse för kulturmiljövården i
Västra Götalands län (O) enligt 3 kap 6 § miljöbalken.
Uppdaterad 2012-01-12.

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohuslän;
Byggnadsminnesförklaring av Trädgårdsföreningens
park, 1992

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohuslän;
Byggnadsminnesförklaring av Göteborgs Synagoga,
1999

Göteborg, att bygga staden
Göteborgs Stads Stadsbyggnadskontor, 2003

Göteborg - kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Ett
program för bevarande, 1999

Stadsbyggnadskvaliteter Göteborg
Göteborgs Stads Stadsbyggnadskontor, 2008

Synade samlingar - Göteborgsbilder från två sekel.
Göteborgs stadsmuseum, 2006

Göteborg. Årsbok 1988. Arkitekturmuseet.

PM: Vision och åtgärdsförslag för fästningsstaden
Göteborg. Göteborgs stadsmuseum, 2015

Ahlberg, Nils. Svensk stadsplanering, Arvet från
stormaktstiden resurs i dagens stadsplanering.
Stockholm, 2012

Andersson, Thorbjörns, mfl. Svensk trädgårdskonst
under 400 år. Byggförlaget Stockholm, 2000

Caldenby, Claes, mfl. Guide till Göteborgs arkitektur.
Arkitektur Förlag, Stockholm, 2006

Garellick, Robert. Göteborg före grävskeporna. Borås,
2001

Gillis, Lars. Gamla Götheborg - bilder som inte fanns.
Göteborg 1993

Hallemar, Per. Guide till svensk landskapsarkitektur.
Arkitektur Förlag, Stockholm, 2013

Knapp, Ted. Längs Göteborgs kuster, kajer och kanaler.
Mölndal, 2009

Linde Bjur, Gunilla. Arkitekter och fasader - Göteborg
1850-1920. Göteborg, 2013

Lönnroth, Gudrun, red. Göteborg. Kulturhistoriskt
värdefull bebyggelse. Ett program för bevarande.
Göteborg, 1999

Lönnroth, Gudrun, red. Hus för hus i Göteborgs
stadskärna. Göteborg, 2003

Schönbeck, Gun. Göteborg genom ritningar - Byggande
från äldre tid till 1900. Värnamo, 2005

RAÄ Fornsök (2012-05-08)
<http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>

RAÄ Bebyggelseregistret
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/home.raa>

Relevanta kulturmiljöutredningar framtagna av
Göteborgs Stads Stadsbyggnadskontor

Internationellt Charter för bevarande av historiska
städer, “the Washington Charter”. ICOMOS, 1987

VISUALISERING

Grafiska kartor: Max Haluzan, Tyréns
3D-visualiseringar: Michele Ray, Tyréns
Skisser: Nico van Gelderen
Layout och foto: Anna Reuter Metelius, Tyréns

Grundkarta och ortofoton: Göteborgs Stads
Stadsbyggnadskontor
Historiska foton: Göteborgs stadsmuseum
Historiska kartor: Regionarkivet, Krigsarkivet,
Göteborgs Stads Stadsbyggnadskontor